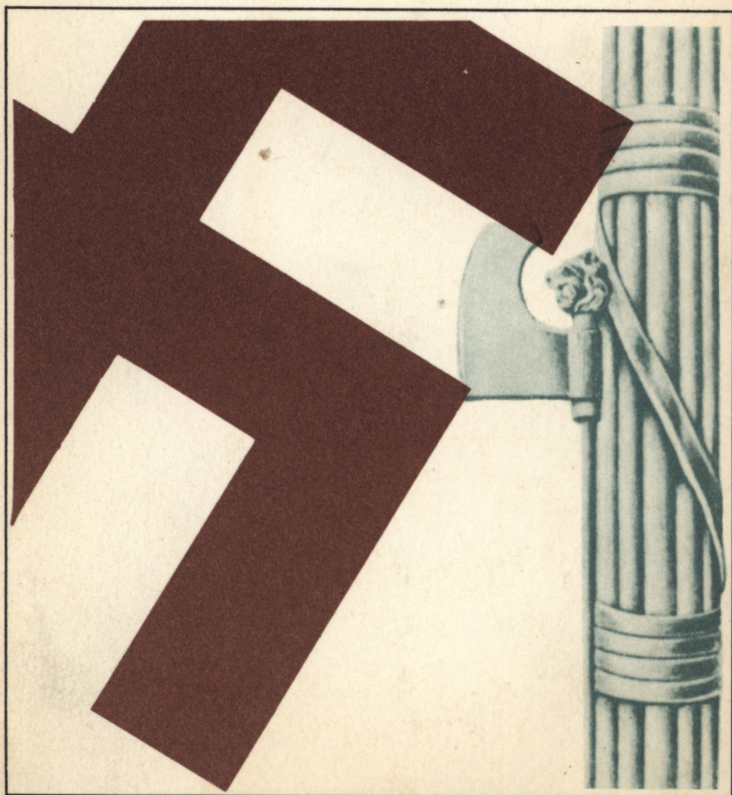

Herbert Tingsten Nazismens och fascismens idéer

En Aldusbok, pris 1 1: —

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS (1935) 957
A

70235 184

50

NAZISMENS OCH FASCISMENS IDÉER

EN ALDUSBOK

A 149

HERBERT TINGSTEN

*Nazismens
och fascismens idéer*

BOKFÖRLAGET ALDUS/BONNIERS
STOCKHOLM

© *Herbert Tingsten 1965*
Omslag av Vidar Forsberg

Första utgåva under titeln
Den nationella diktaturen 1936
I Aldusböckerna 1965

AB R W Statlander Boktryckeri
Stockholm 1965

FÖRORD

1936 utgav Herbert Tingsten "Den nationella diktaturen". Fascismen och nazismen hade då säkrat makten i Italien och Tyskland, och förberedelserna för de båda rikenas expansion var i full gång.

Den som i dag läser recensionerna av "Den nationella diktaturen" kan inte undgå att bli förbluffad och skrämmd. Herbert Tingsten utmålas på många håll som demagog och verklighetsförfalskare. I dag vet vi att han hade rätt och att han såg längre än de flesta.

När Aldus nu presenterar Herbert Tingstens bok under den nya titeln "Nazismens och fascismens idéer" har endast en formell revidering av texten ägt rum. Detta av två orsaker. Dels anser förlaget det vara av dokumentärt värde att visa hur den framsyna opinionen handlade 1936, dels att tyngdpunkten i boken ligger i framställningen av ideologien där endast obetydliga förändringar ägde rum.

I en anmälan av boken skrev Johannes Wickman: "Det får räcka att bara säga detta: de som äro obekanta med ämnet skola i denna bok finna allt vad som behövs för att känna och till sitt verkliga värde fatta den nazistiska världsåskådningen. De som äro orienterade på förhand skola bokstavligen tjusas av denna framställning, som är på ett egenartat sätt självlysande av vett och kunskap."

Orden har sin fulla giltighet även i dag. Under de trettio år som gått sedan denna bok skrevs, har inget arbete på svenskt språk kunnat ersätta den. Den är fortfarande lika aktuell.

INNEHÅLL

Förord 5

Inledning 9

NAZISMEN

Diktaturens upprättande 15

Den nazistiska regimen 39

Nazismens ideologi 48

Antiintellektualism och vitalism 53

Rasideologien 62

Folk och stat i nationalsocialismens ideologi 77

”Socialism” i nationalsocialismen 99

DEN ITALIENSKA FASCISMEN

Diktaturens upprättande 119

Den fascistiska regimen 130

Den italienska fascismens ideologi 136

Den revolutionära aktivismen 136

Den fascistiska statsmetafysiken 141

Mussolini: Fascismens doktrin 147

AUSTROFASCISMEN

Diktaturens upprättande 157

Den österrikiska regimen 166

Den österrikiska regimen ideologi 175

Ideologiska utgångspunkter 176

Den katolska samhällsläran enligt 1891 och 1931 års encyklikor 179

Den nationella idén 186

Stat och samhällsliv i diktaturens ideologi 192

GRUNDDRAG I FASCISMENS IDEOLOGI 199

Efterskrift 212

Personregister 215

Inledning

Under beteckningen fascism sammanför det vanliga språkbruket de rörelser, som upprättat eller eftersträvar en nationell, borgerlig diktatur. Med utgångspunkt i denna definition skall vi till en början söka klargöra de huvuddrag, som är gemensamma för alla fascistiska rörelser.

Fascismen vänder sig mot demokratien, den styrelseform, enligt vilken legalt obundna, regelbundet återkommande val med allmän rösträtt utgör grunden för representationens och regeringens bildande. Fascismens statsform är diktaturen: statsmakten samlas hos en person eller ett parti, som undertrycker alla oppositionella riktningar och genom ett system av rättsliga och faktiska garantier tryggar sin maktställning. Med demokratien följer ett system av medborgerliga friheter, som tänkes möjliggöra för den enskilde att fritt uppnå och ge uttryck åt en politisk uppfattning. Diktaturen upphäver de medborgerliga friheterna i den mån de anses farliga för den grupp, som behärskar staten, och organiserar en propaganda, som avser att skapa villig underkastelse under de maktägande.

Den fascistiska diktaturen skiljer sig emellertid i viktiga punkter från den statsform, som före den moderna demokratiens genombrott var rådande. Enligt denna tillkom statsmakten en enda person eller vissa sociala grupper, vilkas välde rättfärdigades genom arv eller genom högre social ställning (inkomst, bildning). De fascistiska rörelserna har uppstått som massrörelser inom demokratien och har icke återknutit till den fördemokratiska statens system av politiska privilegier. Det är i läran, programmet, de gemensamma åsikterna, som de fascistiska rörelserna ser sin legitimation.

Fascismen är nationell i den meningen, att den nationella eller statliga samhörigheten förklaras vara avgörande. Målet är denna stats bevarande och stärkande i förhållande till andra stater. Då den nationella gemenskapen upphöjs, nedsätts på samma gång betydelsen och värdet av varje annan gemenskap. Den samhörighet, mot vilken den fascistiska diktaturen vänder sig, är den på den sociala ställningen beroende — i nationalkänslans namn vill man utrota klasskänslan. Med klasskänsla menas då främst den känsla av gemenskap, som förelegat inom den socialistiska arbetarrörelse, vars krossande framstått som fascismens huvuduppgift. Klassmotsättningarna skall enligt fascismen utplånas utan att den ekonomiska ordning, av vilken de betingas, väsentligt förändras. Fascismen är borgerlig: den har överallt kommit till makten så gott som uteslutande med stöd av de borgerligt, antisocialistiskt inriktade folkgrupperna, den har i sina grunddrag bevarat den borgerliga produktionsordningen, den privata äganderätten till produktionsmedlen, den i princip fria konkurrensen, och den avvisar tanken på ekonomisk utjämning. Ett vagt antikapitalistiskt, "socialistiskt" drag finns visserligen i nationalsocialismens och den italienska fascismens tidigare propaganda, men i rörelsernas praktiska politik och ideologi har detta drag ringa betydelse.

Föreliggande arbete behandlar endast de nationalsocialistiska och fascistiska rörelserna i Tyskland, Italien och Österrike. Betonas bör att de fascistiska riktningarna i flertalet länder uppdragit de grundtankar, som återfinns hos de här skildrade fascistiska läroerna.

För att möjliggöra förståendet av ideologiernas samband med den sociala ordning de vill legitimera har det ansetts nödvändigt att i största korthet teckna de fascistiska diktatureernas tillblivelse och utformning. Däremot har inte något försök gjorts att systematiskt framställa de behandlade ideologiernas historiska föregångare. Ett sådant försök skulle innebära ett tvärsnitt genom vad man kan kalla den extrema konservatismens teori sedan århundraden tillbaka. Medeltidens ståndsideologi, den "historiska" skolan, den tyska romantiken, den franska restaurationsfilosofien, den tyska imperialismen: alla dessa doktrinära riktningar kan räknas till fascismens förebilder. Givande paralleller kan också dras mellan den moderna fascismen och de napoleonska ideologierna samt, inte

minst, den intressanta och i detalj utförda ideologi, med vilken slaveriet i de amerikanska sydstaterna rättfärdigades (denna teori har klarlagts av Jenkins i "Pro-slavery thought in the old South"). Bland föregångarna under senare tid intas en bemärkt plats av franska ideologer, såsom Maurras och Sorel.

I många av de skrifter, som behandlar nationalsocialismen och den italienska fascismen, görs försök att visa, att dessa rörelsers ideologier särskilt skulle anknyta till medelklassens sociologiskt betingade inställning. På vissa punkter kan utan tvivel ett sammanhang spåras. Så t. ex. har antisemitismen i Tyskland sannolikt blomstrat främst inom vissa medelklassgrupper, såsom småhandlare. Det antikapitalistiska drag, som framträtt i tysk nazism, kan på samma sätt sättas i samband med en samhällsklass, som känner ovilja både mot lägre och högre stående. När det gäller grunddragen i den fascistiska åskådningen synes dock denna synpunkt vara av ringa betydelse. Vi skall anföra de skäl, som föranlett, att synpunkten inte upptagits här.

Helt allmänt synes försöken att konstruera en speciellt för medelklassen "passande" ideologi tvivelaktiga. Vad som menas med medelklass är oklart, än oklarare är vilka föreställningar, som kan betecknas som särskilt medelklassbetonade. Då sambandet mellan fascistisk ideologi och medelklass framhävs, får man genomgående intrycket, att helt enkelt de fascistiska åsikterna tillämpas på medelklassen, de förklaras, utan varje motivering, vara "typiska" för medelklassen. Den utredning rörande medelklassmentaliteten, som skulle vara utgångspunkten för en analys av sambandet, saknas.

Vidare har man tämligen allmänt överdrivit "medelklasssynpunkten" när det gällt att klargöra de fascistiska rörelsernas uppkomst och utveckling. Att på ett tidigt stadium Hitler och Mussolini främst vann anhängare inom medelklassen i mera egentlig mening skall i det följande understrykas. Men det var som ledare av nära nog alla antisocialistiska folkgrupper, som fascismen segrade i Tyskland och Italien. Och det är väsentligen efter segern, som deras ideologier uppbyggts, inte eller åtminstone inte främst av den krets, som ursprungligen bildat rörelsens kärna, utan av professionella tänkare, som jämförelsevis sent anslutit sig.

Det bör också fasthållas att den fascistiska ideologien i huvud-

punkterna endast innefattar moment, som sedan franska revolutionen framträtt i otaliga konservativa ideologier. Att sätta alla dessa ideologier i samband med speciellt medelklassen är föga rimligt. Sedan franska revolutionen har överhuvud inte någon för blott en liten härskande klick av aristokrater eller kapitalister tillskuren ideologi haft större politisk betydelse. Även om ideologierna — vilket här ej kan diskuteras — tjäna blott ett fåtals intressen, har de appellerat till massor. Sedan den demokratiska synpunkten trätt i förgrunden, har de politiska åskådningar, som inte förblivit rena skrivbordsprodukter, måst ha förmågan att väcka resonans hos stora delar av folket. Den fascistiska ideologien framstår helt enkelt som det modernaste uttrycket för en extrem konservatism, dvs. en konservativ, antisocialistisk inställning, som på grund av ett politiskt och socialt krisläge övergått från den demokratiska ståndpunkten till diktaturlinjen.

NAZISMEN

Diktaturens upprättande

Vid kejsardömets fall övergick regeringsmakten i Tyskland till ledarna för det socialdemokratiska partiet, som systematiskt arbetat för ett demokratiskt styrelsesätt och representerade de folkgrupper, som i första rummet medverkat till den gamla regimens störtande. Partiets majoritet omfattade den demokratiska taktik, som sedan årtionden följts. Val till en konstituerande nationalförsamling utlystes och den sociala omdaning, som partiet syftade till, ställdes på framtiden. Inom arbetarklassen krävde emellertid starka krafter ett mera intensivt utnyttjande av den vunna segern. De under revolutionsdagarna bildade arbetar- och soldatråden skulle utgöra centra för en socialistisk aktion. Då oroligheter utbröt i Berlin och andra storstäder sökte regeringen stöd hos borgerliga grupper, särskilt officerare inom den gamla armén, och under blodiga strider slogs de spartakistiska eller kommunistiska revoltförsöken ned. Den frontlinje, som förelegat vid revolutionen, ersattes redan efter några månader med en annan. I stället för konflikten mellan demokrater och kejsartrogna trädde striden mellan den av borgerliga stödda socialistiska regeringen och den radikala socialismen. Såsom särskilt Arthur Rosenberg i sitt grundläggande arbete om den tyska republikens historia framhållit, blev detta förhållande i skilda hänseenden av avgörande betydelse för de följande händelserna. Riksvärnet, som utvecklade sig ur de vid nedsläendet av arbetarrevolterna bildade förbanden, blev en utpräglad borgerlig och konservativ kår, ledd av f. d. kejsarliga officerare, opålitlig då det gällde aktioner mot högerextremister, men effektiv såsom värn mot radikala omstörtningförsök. Inom arbetarrörelsen uppstod en motsättning, som i form av strid mellan socialdemokrater och kommunister blev bestående till dess båda rikt-

ningarna, utan att inför faran återvinna enighet, krossades av nationalsocialismen.

Socialisterna nådde inte, såsom många väntat, majoritetsställning vid valet till nationalförsamling i januari 1919, men socialdemokraterna och det något radikalare oavhängiga partiet besatte med 44 % av rösterna tillsammans 185 mandat av 421; kommunisterna deltog inte i valet. Socialdemokraterna blev under den följande tiden hänvisade till en reformistisk taktik. Man sökte att i samverkan med borgerliga partier genomdriva socialpolitiska åtgärder och avstod från aktualiserandet av socialiseringsprogrammet. För det demokratiska systemet förelåg i nationalförsamlingen en väldig majoritet. Utom socialdemokraterna hörde till denna dels det liberalt inriktade demokratiska partiet, dels det katolska centerpartiet, som inom den konfessionella ramen samlade skilda folkgrupper och under republiken, liksom under kejsardömet, långa tider markerade medellinjen i tysk politik. Dessa tre partier, Weimarkoalitionen, samverkade vid författningens utarbetande. Vid Versaillesfredens undertecknande medverkade endast socialisterna och centern, varför dessa båda partier i den nationalistiska agitationen framställdes som ensamt ansvariga. Oppositionen utgjordes av tyska folkpartiet, ett moderat konservativt parti, som hyllade den monarkiska principen, men snart visade sig berett till samarbete med republikanerna, och det strängt konservativa och monarkiska tysknationella partiet, som intill 1924 förde en hetsig propaganda mot det bestående statskicket.

Fastän Weimarförfattningen utgick från den parlamentariska grundsatsen att regeringen, som utövar den verkställande makten, är beroende av riksdagen, innehöll den bestämmelser, som möjliggjorde en utveckling mot diktatur under konstitutionella former. Presidenten fick såsom vald av folket — med fordran på absolut majoritet i första valomgången — en stark position; den förste socialdemokratiska presidenten utsågs dock av nationalförsamlingen och hans mandat förlängdes sedermera av riksdagen. Vidare erhöll presidenten befogenheter, som kunde utnyttjas till att undergräva riksdagens ställning. Dels hade han rätt att upplösa riksdagen och förordna om nya val, dels kunde han enligt art. 48 i extraordinära situationer utfärda provisoriska lagbrytande förordningar och härvid till och med sätta vissa av författningens

bestämmelser ur kraft. Sistnämnda befogenhet användes under kritiska tider på ett sätt, som säkerligen inte avsetts vid bestämmelsens tillkomst.

Innan nationalförsamlingen åtskildes, stiftades en rad finansiella och socialpolitiska lagar, som väckte stark opposition på konservativt håll. I stort sett bevarades likväl den bestående sociala ordningen. Någon genomgripande demokratisering av ämbetsmannakåren, som av gammalt var konservativt inställd, genomfördes inte, de enskilda företagens handlingsfrihet bevarades, någon radikal jordlagstiftning kom inte till stånd, trots att jorden inom vissa delar av riket tillhörde en liten klass av storgodsägare. Kommunistiska oroligheter i skilda delar av landet undertrycktes med hårdhet av det nyorganiserade riksvärnet. Det första riksdagsvalet i juni 1920 bröt Weimarkoalitionens majoritetsställning och socialismen försattes definitivt i en defensiv position. Vi anger nedan de viktigaste partiernas mandatsiffror vid detta och följande val till och med 1932; de icke redovisade mandatena tillhör borgerliga småpartier.

	1920	Maj 1924	Dec. 1924	1928	1930	Juli 1932	Nov. 1932
Tysknationella . . .	71	105	111	78	41	37	52
Nationalsocialister .	—	32	14	12	107	230	196
Tyska folkpartiet . .	65	45	51	45	30	7	11
Centern och det ur centern utbrutna bayerska folkpartiet	85	81	88	78	87	97	90
Demokrater (1930 statspartiet)	39	28	32	25	20	4	2
Socialdemokrater . .	102	100	131	153	143	133	121
Oavhängiga	84	—	—	—	—	—	—
Kommunister	2	62	45	54	77	89	100
Totalantalet riks- dagsmandat	459	479	493	491	577	608	582

Under den följande legislaturperioden bildades alla regeringar av borgerliga politiker. I flera ministärer hade centern ledningen och i flertalet frågor var dess hållning avgörande. Tyska folk-

partiet inträdde redan 1920 i en av centern ledd regering. Detta förhållande visade att industriintressena uppgivit sin principiella opposition mot den republikanska regimen. Regeringsskiftena och de parlamentariska konflikterna var till stor del knutna till utrikespolitiska frågor, särskilt skadestandsfrågan. De tysknationella, som ständigt intog oppositionsställning, anklagade de skiftande regeringarna för undfallenhet mot ententen.

Under år 1923, Ruhrockupationens och den ohejdade inflationens år, skärptes de inre motsättningarna på ett sätt som syntes äventyra regimens bestånd. Den ekonomiska krisen stärkte radikalismen inom arbetarrörelsen. I Sachsen och Thüringen bildades radikalt socialistiska, med kommunisterna samverkande regeringar, som befarades förbereda en revolutionär aktion. I Bayern åter härskade extremt konservativa grupper, riksregeringen kritiserades som radikal och vid flera tillfällen vägrades efterlevnad av rikslagstiftningen. Det nationalsocialistiska tyska arbetarpartiet framträdde nu för första gången som politisk maktfaktor av betydelse. Partiet, som bildats i München år 1919, upptog i det 1920 antagna programmet en rad antikapitalistiska krav, men i förgrunden stod nationalistiska och antisemitiska fordringar; den parlamentariska demokratien avvisades och man krävde upprättandet av en nationell diktatur. Partiets taktik utmärktes på ett tidigt stadium av en exempellöst hetsig och suggestiv propaganda samt bildandet av militärt disciplinerade kampförband. Under ledning av österrikaren Adolf Hitler, som stod i nära förbindelse med officerare i riksvärnet, fick partiet vid denna tid, ehuru inte representerat i regeringen, stort inflytande i Bayern. Hitler planlade erövring av den bayerska regeringsmakten och en på Bayern stödd aktion mot riksregeringen.

I denna situation bildades under chefskap av tyska folkpartiets ledare Stresemann för första gången en regering, som omfattade alla partier från tyska folkpartiet till socialdemokraterna (31 aug. 1923). En avspänning i förhållande till utlandet vanns genom uppgivandet av det s. k. passiva motståndet i det ockuperade Ruhrområdet. Med stöd av en av riksdagen lämnad fullmakt genomfördes en myntreform, varigenom valutan stabiliserades. Riksvärnsstyrkor ryckte in i Sachsen och Thüringen och de där bildade kommunistiska kampförbanden upplöstes. Denna aktion ledde till

socialdemokraternas utträde ur ministären. Mot Bayern användes inte lika hårda medel. Här utlöste sig emellertid spänningen på ett oväntat sätt. I slutet av september hade den bayerska regeringen utnämnt en konservativ ämbetsman, von Kahr, till generalstatskommisarie med utomordentliga befogenheter. Den 8 november inträngde Hitler med en avdelning nationalsocialister i ett av von Kahr hållet möte och tvingade denne att medverka till utropandet av en nationell diktatur. Följande dag förklarade sig von Kahr ha handlat under yttre tvång, och nationalsocialisterna skingrades av polisen. Hitler och andra ledare dömdes sedermera till fängelsestraff. Den oenighet och förvirring, som uppstod inom de ledande bayerska kretsarna, stärkte riksregeringens ställning. Ytterligare omstörtningförsök gjordes inte.

Ministären Stresemann avgick redan i slutet av november 1923 men dess politik fullföljdes av kabinettet Marx, som stöddes av tyska folkpartiet, katolikerna och demokraterna. Stresemann kvarstod som utrikesminister. Med stöd av en ny fullmaktslag utbyggdes myntreformen, statsutgifterna minskades och den socialpolitiska lagstiftningen beskars. Regeringen förklarade sig villig att godtaga den s. k. Dawesplanen i skadestandsfrågan. Denna fastställde skadestandsbetalningarna och förutsåg internationell kontroll över Tysklands penningväsen och järnvägar.

Vid nyvalen till riksdagen i maj 1924 kom emellertid de motsättningar, som förelegat under den i huvudsak redan övervunna krisen, till klart uttryck. Ytterlighetspartierna till höger och vänster vann stora framgångar. Det tysknationella partiet blev riksdagens största parti. Under samverkan med de s. k. tyskfolkliga erövrade nationalsocialisterna inte mindre än 32 platser. Under det att socialdemokraterna gick tillbaka, vann kommunisterna för första gången ett betydande antal mandat.

Majvalen 1924 betecknar trots ytterlighetspartiernas framgångar avslutningen på den andra stora krisen i Weimarregimens historia. Efter dessa val inträder en period av inre och yttre avspänning, som kan sägas ha varat till valen 1928 eller till och med till slutet av år 1929. Oppositionen mot den bestående ordningen är under denna tid obetydlig, de i världskriget bottnande utrikespolitiska konflikterna tycks på väg att avvecklas, i jämförelse med tidigare och senare skeden är den ekonomiska situationen stabil.

Partipolitiskt kännetecknas tiden fram till 1928 års val av de socialistiska partiernas uteslutande från regeringsmakten och det tysknationella partiets godtagande av den i konservativ anda styrda republiken. Redan under sommaren 1924 uppmjukades de tysknationellas opposition. En stor del av partiet medverkade till beslut, som innebar ett godkännande av uppfyllelsepolitiken i skadestandsfrågan. I december anordnades nyval för att klarlägga läget. I det hela medförde dessa inga större förändringar, men den nationalsocialistiska gruppen minskades från 32 till 14 medlemmar och socialdemokraterna gick framåt på kommunisternas bekostnad. Sålunda stärktes de moderata tendenserna. Under ledning av Luther bildades nu en regering, som stöddes av de tysknationella, tyska folkpartiet och katolikerna. I samband med Locarnoavtalet i oktober 1925 utgick visserligen de tysknationella ur regeringen, men de inträdde åter i januari 1927 i kabinettet Marx, som kvarstod till i juni 1928. Under hela perioden dominerar den konservativa linjen i inrikespolitiken. En av industrien och de större jordbrukarna önskad skyddstillspolitik genomfördes, sociala reformprojekt av större betydelse upptogs inte. Socialdemokraternas opposition mot de växlande konservativa regeringarna var moderat. De höjda lönerna och den minskade arbetslösheten dämpade arbetarrörelsens radikalism.

En konservativ framgång av utomordentlig betydelse för framtiden vanns, då efter Eberts död val av rikspresident ägde rum på våren 1925. I första valomgången uppställde alla de större partierna särskilda kandidater. Ingen vann absolut majoritet. Nationalsocialisternas kandidat Ludendorff uppnådde inte mer än 300 000 röster. I andra omgången kandiderade Marx för centern och partierna till vänster om denna, utom kommunisterna, fältmarskalken von Hindenburg för högern. Hindenburg segrade med knapp majoritet, trots att de partier, för vilka han kandiderade, representerade endast omkring en tredjedel av väljarkåren. Den nye rikspresidenten ställde sig under de närmast följande åren på författningens grundval och vann en viss popularitet även inom radikala grupper, men hans nationella och konservativa inriktning var i kritiska situationer en tillgång för högern.

Stresemann förblev utrikesminister till sin död i oktober 1929. Hans politik vann i stort sett understöd hos alla partier från de

tysknationella till socialdemokraterna. På sommaren 1924 avslöts en överenskommelse i skadeståndsfrågan, som i huvudsak byggde på Dawesplanen och som därjämte reglerade utrymmandet av de år 1923 besatta områdena. Den utrikespolitiska avspänningen markerades i det följande av Locarnoavtalet, Tysklands inträde i Nationernas förbund och överenskommelse om utrymning av vissa av ententen ockuperade områden före den i fredstraktaten fastställda tidpunkten. På hösten 1929 slöts enligt Youngplanen ett nytt skadeståndsavtal som fixerade och begränsade Tysklands skuld. Den internationella kontrollen över vissa delar av det tyska finansväsendet avskaffades. Tyskland fullgjorde under denna tid sina betalningar, som uppgick till 4—5 procent av nationalinkomsten. Samtidigt upplånades emellertid av staten, kommunerna och enskilda företag än större summor i utlandet, främst i Förenta staterna. Den republikanska regimens stabilitet i Tyskland under dessa år berodde ytterst, har det sagts, på den amerikanska högkonjunkturen.

Under dessa betingelser steg emellertid välståndet i Tyskland. Industrien rationaliserades med stöd av de utländska krediterna, stora offentliga och privata nyanläggningar på skilda områden kom till stånd. Arbetslösheten var visserligen betydande, i regel mellan en och två miljoner, men den medförde inte oöverkomliga finansiella svårigheter, under vissa perioder sjönk antalet understödda till en halv miljon eller än mindre. Alla samhällsklasser blev delaktiga av det stegrade välståndet. Arbetslönerna beräknas 1928 ha varit minst 50 % högre än på hösten 1924. Det förtjänar särskilt betonas att de ekonomiska mellangrupporna — medelklassens — levnadsstandard torde ha förbättrats i minst lika hög grad som industriarbetarnas. Den tyska valutan förblev stabil.

På våren 1928 uppstod slitningar inom den borgerliga koalitionen och riksdagen upplöstes. För första gången sedan 1919 vann de socialistiska partierna en betydande framgång. Av 491 platser erövrade socialdemokraterna 153 och kommunisterna 54, under det att de tysknationella fick endast 78 mandat. I övrigt inträdde inga mera väsentliga förändringar — nationalsocialisternas representation sjönk från 14 till 12 medlemmar. Socialdemokraten Müller bildade en regering, i vilken representanter ingick även för tyska folkpartiet, de katolska partierna och demokraterna.

Något försök att genomdriva speciellt socialistiska krav gjordes inte. De borgerliga mellanpartierna, främst centern, blev som förut tongivande.

De nationalistiska partiernas opposition skärptes efter vänstersegern. Under det att socialdemokraternas propagandamöjligheter begränsades genom inträdet i regeringen, kunde dess mest extrema motståndare än en gång framställa "marxismen" såsom rikets härskare och så egga de borgerligt inställda folkgrupperna till kamp mot den republikanska regimen. Några månader efter valet hölls en tysknationell partikongress, vid vilken Hugenberg, en av landets största industrimän, valdes till partiets ledare. En rad moderata politiker lämnade partiet. Under ledning av Hugenberg, som ägde ett stort antal tidningar, övergick man till samma hätska oppositionspolitik som före valet i maj 1924. Tendenser till ett närmande mellan tysknationella och nationalsocialister kunde redan under år 1929 konstateras. Det sistnämnda partiets propaganda tog ny fart samtidigt som dess ekonomiska radikalism uppmjukades. På hösten 1929 begärde de båda partierna folkomröstning dels mot skadeståndsavtalen, dels mot den s. k. krigsskuldparagrafen i Versaillesfördraget. Det visade sig dock, att folkopinionen ännu inte svängt till förmån för regimen fiender till höger. Förslaget samlade blott 5,8 millioner röster eller en sjundedel av väljarkåren, dvs. endast obetydligt högre röststyrka än tysknationella och nationalsocialister vunnit vid 1928 års val.

Denna folkomröstning blev republikens sista stora seger. Redan vid denna tid, alltså innan den ekonomiska världsdpressionen började, hade en försämring av situationen i Tyskland inträtt. Jordbrukarna, vilkas ställning i förhållande till andra samhällsgruppers försämrats genom stabiliseringen, hade tagit inteckningar i sina efter inflationen skuldfria gårdar och led av de höga räntesatserna. Guldströmmen från Amerika sinade, vilket ledde till statsfinansiella svårigheter och omöjliggjorde industriell expansion. Med världsdpressionen uppstår en akut kris som snabbt förvärras. Antalet statsunderstödda arbetslösa, som 1929 var i genomsnitt 1,9 millioner, steg i slutet av 1930 till nära 5 och i slutet av år 1932 till över 6 millioner. Nationalinkomsten beräknades 1932 vara nära 50 % lägre än 1928. Den ständigt svårare krisen, som skärpte de sociala motsättningarna och skapade en resonansbotten

för extrema krav, är förutsättningen för den successivt fortgående politiska omvälvningen.

Oenighet i frågan om budgetens balansering ledde till ministären Müllers avgång i mars 1930. Brüning, centerfraktionens ledare, bildade en regering, som stöddes blott av en av mellanpartierna från tyska folkpartiet till demokraterna bestående minoritet. Då Brünings budgetförslag, som gick ut på väldiga utgiftsminskningar, bland annat i fråga om de sociala anslagen, inte vann majoritet, fattade regeringen de beslut, som ansågs nödvändiga, i form av nödförordningar enligt art. 48 samt upplöste riksdagen (juli 1930). Från denna tidpunkt upphör det parlamentariska systemet att fungera. Intill nationalsocialismens maktövertagande styr regeringar av borgerligt konservativ karaktär utan majoritet i riksdagen. Styrelsesättet är diktatoriskt så till vida som riksdagen endast korta tider är i verksamhet och alla viktigare beslut tillkommer utan dess medverkan, men inte diktatoriskt i den meningen att möjligheten till fri opinionsbildning och fria val väsentligt beskärs. Parlamentet upphör att bilda centrum för politiska konflikter och politiska kompromisser, utanför regering och representation kämpar de stora folkkrörelserna om folkmajoriteten. Under det att de borgerliga mellanpartierna sitter i regeringen, övergår större delen av deras klientel inom en period av två år till det nationalsocialistiska partiet, som kan frånsvara sig all andel i ansvaret för krisen och som obundet av parlamentariska hänsyn och fast program för en till olika folkgrupper appellerande propaganda. Inför bönderna framfördes i första rummet krav på "brytande av ränteslaveriet", de borgerliga mellanklasserna lockades av de skarpt antimarxistiska och antisemitiska parollerna, vissa arbetargrupper vanns genom socialistiskt färgade fordringar och löften om platser, då partiet kom till makten. Inom kort vanns insteg och finansiellt stöd hos tongivande finans- och godsägarkretsar, inför vilka partiledarna betygade sin avsikt att bevara den sociala och ekonomiska ordningen i huvudsak orubbad. De båda socialistiska partierna bevarade i det hela sin ställning bland väljarna, men lyckades inte utnyttja krisen som agitationsmedel för socialismen. Socialdemokraterna, som bundit sig vid den republikanska regimen, ställde sig i en defensiv position. De räknade på att med den ekonomiska krisens avveckling de politiska förhållandena skulle norma-

liseras och en anknytning till den gamla reformpolitiken möjliggöras. Man ansåg sig, som en ledande representant yttrade, "ha tid att vänta". Kommunisterna förde visserligen en revolutionär propaganda mot regimen och vann vid varje val ett antal platser på socialdemokraternas bekostnad, men förberedde inte en våldsam omstörtning. Deras uppträdande och styrka ingav de borgerliga grupperna en skräck, som i själva verket blev en tillgång för nazismen. Något ordnat samarbete mellan de båda socialistiska partierna kom, trots att förslag härom väcktes, aldrig till stånd.

Valet i september 1930, liksom de följande valen kännetecknat av högt deltagande, blev i första rummet en seger för nazismen, som besatte 107 platser av 577. Det tysknationella partiet och tyska folkpartiet gick tillbaka, socialdemokraterna förlorade tio platser men förblev riksdagens starkaste parti. Ministären kunde påräkna fast stöd endast av en tredjedel av riksdagens ledamöter. Socialdemokraterna beslöt emellertid för att undgå en koalition av nazister och borgerliga höger- och centergrupper att möjliggöra regeringens kvarstannande genom att rösta mot alla förslag till misstroendevota. De ville däremot inte positivt stödja ministären genom att rösta för förtroendevotum eller för regeringsförslagen. Lösningen blev därför att regeringen styrde med användande av art. 48 och endast vid några få tillfällen sammankallade riksdagen till korta sessioner. Regeringens politik, som gick ut på skattehöjningar, starka nedskärningar av löner, arbetslöshetsunderstöd och andra utgifter samt ingrepp i prisreglerande syfte, lyckades inte bemästra krisen. Skadeståndsbetalningarna kunde inte fullgöras och på sommaren 1931 inträdde till och med en tillfällig inflation. Den inre spänningen växte och partierna började framstå som till inbördeskrig beredda kamporganisationer. De nationalsocialistiska stormtrupperna — SA och SS — växte till flera hundratusen man. Väpnade strider mellan nazister och kommunister blev allt vanligare, fastän de aldrig fick tillnärmelsevis sådan omfattning som konflikterna under fascismens uppgångsperiod i Italien.

Val inom delstater och kommuner visade att nationalsocialismen stadigt gick framåt på de traditionella borgerliga partiernas bekostnad. Vid presidentvalet på våren 1932 samverkade därför alla partier, som stod på den bestående demokratiska regimens

grund, även socialdemokraterna, för att återvälja Hindenburg. De tysknationella, nazisterna och kommunisterna uppsatte egna kandidater. I andra omgången valdes Hindenburg med knapp majoritet; Hitler erövrade nära 37 procent av de avgivna rösterna.

De följande regeringsskiftena bestämdes till stor del av intriger kring rikspresidenten, som efter sitt omval i än högre grad än tidigare synes ha känt sig berättigad att föra en personlig politik. Brüning, som efter presidentvalet i april förbjudit de national-socialistiska kamporganisationerna och planerat en rad vittgående reformer, blev i slutet av maj oförmedlat avskedad av presidenten. Till rikskansler utnämndes en utanför riksdagen stående konservativ katolik, von Papen. Hans ministär, den ojämförligt mest aristokratiska och högkonservativa under republiken, torde nära ha motsvarat Hindenburgs personliga önskningsar, något fast stöd i riksdagen kunde kabinettet inte räkna på. Riksdagen blev emellertid omedelbart upplöst och nyval utlystes. Innan dessa ägde rum, upphävdes förbudet mot de nazistiska stormtrupperna. Vidare avsattes den preussiska regeringen, som fortfarande representerade Weimarkoalitionen, trots att denna sedan nyvalen till lantdagen i maj inte ägde majoritet — ny regering hade på grund av att nazister och kommunister utgjorde större delen av oppositionen inte kunnat bildas — och Papen övertog chefskapet för den preussiska förvaltningen. För socialdemokraterna, som sedan revolutionen med ett par korta avbrott lett den preussiska regeringen, betydde detta ett fruktansvärt slag. Förslag om att begagna strejkkvapnet mot den tyska regeringen övervägdes men man beslöt nu liksom vid andra tillfällen att ge vika och avvakta bättre tider. Regeringen vann också en utrikespolitisk framgång, i det att skadeståndet nedskrevs till ett i förhållande till tidigare fastställda summor obetydligt belopp, varjämte nytt moratorium beviljades.

Riksdagsvalen i juli 1932 resulterade i en mot själva det demokratiska systemet fientlig majoritet. Nazisterna erövrade 230 platser av 608, under det de borgerligt demokratiska partierna, med undantag för katolikerna, praktiskt taget utplånades. Det tysknationella partiet, som stod regeringen närmast, förlorade ytterligare några platser. Kommunisterna gick än en gång framåt på socialdemokraternas bekostnad — dessa båda partiers sammanlagda andel i väljarkåren blev praktiskt taget oförändrad. På

valen följde överläggningar rörande möjligheten av skilda koalitionsbildningar. Nazisterna erbjöds att inträda i regeringen, men Hitler krävde rikskanslersposten. Denna ville Papen inte avstå, sannolikt till stor del på grund av fruktan för den aktiva vänsterriktningen inom nazistpartiet. Då riksdagen sammanträdde, beslöts misstroendevotum mot regeringen med 513 röster mot 32. Än en gång skedde riksdagsupplösning och nyval. Riksdagsvalen 6 november 1932 tydde på en avspänning. Valdeltagandet minskades och nazisterna förlorade inte mindre än 34 platser. Trots detta erbjöds Hitler att bilda regering, om han kunde erhålla stöd av en parlamentarisk majoritet. Detta visade sig inte möjligt. Inom den nazistiska organisationen framträdde tendenser till upplösning och medlen till propagandans fortsättande började tryta. Vid lokala val i december led partiet ytterligare betydande förluster.

Den nyvalda riksdagen kom aldrig att sammanträda. Under Weimarregimens sista månader trädde de personliga intrigerna helt i förgrunden. Sedan Papen misslyckats i sina försök att utvidga regeringens bas övertogs rikskanslersposten av riksvärnsministern general von Schleicher (2 december). Flertalet ministrar kvarstod. Schleicher personligen tycks ha tänkt sig möjligheten av ett samgående med nazismens vänstra flygel (Gregor Strasser), eventuellt också med socialdemokraterna. Dessa planer, som med tanke på regeringens sammansättning samt rikspresidentens och riksvärnets konservativa hållning förefaller egendomliga, föranledde ett närmande mellan de tysknationella och de nationalsocialistiska ledarna. Efter hemliga förhandlingar mellan Hindenburg, Papen, Hugenberg och Hitler avskedades Schleicher och Hitler trädde den 30 januari 1933 i spetsen för regeringen.

Den nya regeringen framstod emellertid inte från början såsom dominerad av nazismen. Vid sidan av Hitler inträdde endast två nationalsocialister, Göring och Frick. Papen blev vicekansler, Hugenberg minister för näringarna, riksvärnsgeneralen von Blomberg försvarsminister, och Seldte, ledare för Stahlhelm, den stora konservativa veteranorganisationen, arbetsminister. De övriga ministrarna hade varit medlemmar av kabinetten Papen och Schleicher. Papen, Hugenberg och övriga icke-nazistiska ministrar torde ha räknat med att bevara en utslagsgivande ställning även efter

de nyval till riksdagen, som omedelbart utlystes till den 5 mars. Nationalsocialisterna åter inriktade sig på upprättande av en nazistisk diktatur.

Närmast gällde det för den nya koalitionen att tillförsäkra sig majoritet vid riksdagsvalen. I detta syfte vidtogs en rad åtgärder, som begränsade eller förintade de socialistiska partiernas aktionsmöjligheter. Alla kommunistiska och ett stort antal socialistiska möten förbjöds. Många socialistiska och katolska tidningar beslagtogs, genom särskilda förordningar beskars rätten till kritik av regeringen, och alla propagandamöten, vid vilka sådan kritik förekom, upplöstes. Till dessa statliga åtgärder fogades terroristiska aktioner mot katoliker, socialister och kommunister från stormtruppernas sida. Det stora slagnumret i propagandan blev påståendet att kommunisterna förberett en väpnad omvälvning och att en den 27 februari upptäckt brand i riksdagshuset var avsedd som signal till en revolution. Genom denna undertrycknings- och propagandataktik uppnåddes det märkliga resultatet att vid riksdagsvalen regeringens socialistiska motståndare bragts till förtvivlan och underkastelse samtidigt som de borgerliga folkgrupperna eggades av skrällen för en socialistisk revolution.

Valets resultat blev att för första gången sedan republikens införande en rent "nationell", av katolikerna oberoende borgerlig majoritet uppnåddes. Nationalsocialisterna vann 288 mandat och deras nationella allierade 52; regeringen förfogade över 340 av 647 platser. De båda katolska partierna bevarade någorlunda sin ställning (92 mandat). Kommunisterna besatte blott 81, socialdemokraterna 120 platser. Ett fåtal mandat tillföll borgerliga småpartier. Anmärkningsvärt är att vid detta val kvinnorna i relativt mycket stor utsträckning övergick till nazismen, som ursprungligen haft sin styrka övervägande bland de manliga väljarna.

1933 års val var det enda, vid vilket socialisterna förlorade ett större antal röster till nazisternas förmån. Detta framgår av följande tabell. I denna uppdelas partierna i tre grupper: socialister (socialdemokrater och kommunister), katoliker, samt övriga borgerliga partier, inklusive nationalsocialister. Siffrorna anger dessa gruppers procentuella andel i valmanskåren vid valen december 1924—mars 1933.

	Dec. 1924	1928	1930	Juli 1932	Nov. 1932	Mars 1933
Borgerliga och						
nazister	47,4	44,0	47,5	48,2	47,7	55,4
Katoliker	17,3	15,1	14,8	15,7	15,0	14,0
Socialister	35,3	40,9	37,7	36,1	37,3	30,6

Efter valet uteslöts de kommunistiska representanterna genom en förordning enligt art. 48 ur riksdagen. Nationalsocialisterna fick härigenom absolut majoritet. Då riksdagen sammanträdde i slutet av mars erhöll regeringen med alla röster mot socialdemokraternas generalfullmakt för fyra år. På några månader genomfördes därefter den totala partidiktaturen. Som den härskande gruppen framstod dels de nationalsocialistiska ledarna, dels ett antal konservativa politiker, generaler och ämbetsmän, som samverkade med nazismen. Regimens sociala stöd bestod av de borgerliga folkgrupperna, militärt kunde den räkna på riksvärnet, polisen och stormtrupperna var de viktigaste hjälpmedlen vid likriktningsaktionen. Efter hand upplöstes och förbjöds alla partier och politiska organisationer utanför nationalsocialismen. I början av maj förintades de katolska och socialistiska fackorganisationerna och deras kassor exproprierades av nazismen. Överhuvud undanröjdes varje spår av demokratisk självstyrelse och varje möjlighet till legal opposition mot nazismen. Tiotusentals politiska motståndare in-sattes utan dom och rannsaking i koncentrationsläger. Genom mord och misshandel fullbordade stormtrupperna underkastelsen under den nya regimen. På hösten 1933 var diktaturen på alla områden genomförd.

Likriktningsproceduren gick efter hand även ut över det nationalsocialistiska partiet. Sedan statens maktorganisation helt övertagits av segrarna var partiorganisationen och stormtrupperna inte av samma värde som tidigare. Inom partiet framträdde emellertid fortfarande meningsbrytningar. Särskilt gjorde sig oppositionen mot regimen gällande inom SA, där de radikala tendenserna av gammalt varit starkt företrädade. Ministern och stabschefen Röhm och andra SA-ledare blev under våren 1934 förespråkare för

tanken på en "andra revolution", en social omvälvning. Till stor del, om också inte uteslutande på grund härav igångsatte ledarna av partiets högra flygel, främst Hitler och Göring, den 30 juni 1934 och följande dagar en rensningsaktion, under vilken hundratal eller möjligen tusentals misstänkta SA-ledare och andra politiskt misshagliga personer — såsom Schleicher, von Kahr och vänsternazismens förre ledare Gregor Strasser — utan alla formaliteter avrättades. Sedan denna tid spelade stormtrupperna en underordnad roll. Utåt tedde sig nationen och partiet nu lika eniga. Det var slut med all opposition och diskussion.

Regimen erhöll vid flera tillfällen folklig sanktion. Den 12 november 1933 skedde nyval till riksdagen, varvid endast en officiell lista, upptagande nazister och med nazismen samverkande — såsom Papen, Seldte och Hugenberg — förelades valmännen. Någon möjlighet att rösta nej fanns inte. Vid ett valdeltagande av över 95 % — dvs. praktiskt taget alla röstberättigade utom sjuka eller eljest absolut förhindrade — röstade mer än 92 procent för den förelagda listan, under det att de övriga avgav ogiltiga röstsedlar. Med lika överväldigande majoritet sanktionerades regeringens utrikespolitik, dvs. närmast Tysklands utträde ur Nationernas förbund. Någon betydelse för bedömandet av folkopinionen torde inte kunna tillmätas dessa resultat. Att regeringen skulle er hålla stor majoritet var visserligen naturligt med tanke på att varje antydning till oppositionell verksamhet var straffbelagd och att oerhörd propaganda och intensiv påtryckning utvecklades före röstningen. Majoritetens storlek kan emellertid blott förklaras av den — med rätt eller orätt — allmänt spridda föreställningen, att röstningen i realiteten inte var hemlig och att misshaglig röstning skulle, officiellt eller inofficiellt, bestraffas. Detta förklarar att regeringen erövrade 90-95 procent av rösterna inte blott i koncentrationslägren utan också i distrikt, som sedan många val visat överväldigande socialistisk majoritet. Att socialisterna efter åtta månader mera allmänt skulle ha vunnits för en regering, som systematiskt undertryckt de socialistiska partierna och fackföreningarna samt berövat arbetarna förenings-, mötes- och strejkrätt, är otänkbart. En omröstning hölls sedermera i augusti 1934 rörande regeringssättets ordnande, i mars 1936 valdes ånyo riksdag. Resultaten blev i huvudsak desamma som 1934.

Rörande orsakerna till nationalsocialismens seger i Tyskland har i litteraturen och den offentliga diskussionen skilda uppfattningar gjorts gällande. Benägenheten att överbetona en eller några få synpunkter, att söka fånga utvecklingslinjen i en formel, har varit starkt framträdande. Det är nödvändigt att här ta upp de viktigaste av dessa synpunkter till diskussion.

Ofta framställs den nationalsocialistiska revolutionen som en naturlig konsekvens av utvecklingen under tiden efter världskriget. I freden och i den politiska situation, som utgestaltades efter 1918 års revolution, ser man roten till nazismens välde. Själva den metod, som härvid följs, innebär vissa faror. Det är givetvis rimligt att söka fastställa det historiska sammanhanget på lång sikt; för att reda ut alla de faktorer, som står i samband med nazismen, skulle i grunden krävas en historisk analys, som går längre tillbaka än 1918, som omfattade hela det oändliga komplex av frågor, som härvid är av betydelse. Man kan, exempelvis, även se nationalsocialismen som en konsekvens av 1871 eller 1813 eller reformationen eller folkvandringen, och alla dessa betraktelsesätt har i själva verket försökts. Men då t. ex. utvecklingen efter världskriget framställs som nödvändigt kulminerande i nationalsocialism, måste man falla tillbaka på konstruktioner. Vissa moment i efterkrigsperioden betraktas som väsentliga, andra som relativt betydelselösa. Man bortser från att vid varje särskilt tillfälle, t. ex. 1918 och 1928, förutsättningar fanns för helt andra utvecklingslinjer och att förhållanden, som utifrån de anlagda synpunkterna måste betraktas som tillfälligheter, spelat en avgörande roll. Det begränsade värdet av den berörda metoden synes klarast framgå vid en konkret jämförelse mellan Tysklands läge 1928 och 1933. Vid förstnämnda tillfälle var den ekonomiska situationen god, arbetslösheten relativt obetydlig, så gott som alla större partier hade godtagit det parlamentarisk-demokratiska systemet, utrikespolitiken karakteriserades av avspänning. 1933 rådde fruktansvärd ekonomisk kris, en majoritet av folket röstade för skilda diktaturpartier, uppfyllelsepolitiken var uppgiven. Då det gäller att klargöra varför nazismen segrade, förefaller det viktigare att fråga sig vad som hände mellan 1928 och 1933 än vad som hände 1918.

Innebörden av det sagda framgår klarare, då vi betraktar skilda åsikter om orsakerna till den nya regimens upprättande. Vi skall

härvid ta upp även de synpunkter, som anknyter till händelserna under åren närmast före regimförändringen.

Till de mest populära av de åsyftade föreställningarna hör vad man kan kalla legenden om det nationella uppvaknandet. Enligt denna bar tyska folkets massa efter Versaillesfreden på en känsla av nationell mindervärdighet och bitterhet mot segrarna. Nationalsocialismen utlöste dessa känslor och fördes därigenom till makten. Det talas om att "nationalsocialismen föddes i Versailles" och att Hitler personifierar "den okände soldaten". Det behövs inte understrykas, att nationalsocialismen är en extremt nationalistisk rörelse. Men ingenting talar för att den nationella ressentimentskänslan skulle ha varit det drivande motivet hos de många millioner, som från och med 1930 gick över till nazismen. Varför skulle de nationella känslorna ha vaknat just vid denna tid, då trycket utifrån var mindre än tidigare? Varför skulle nationalismen ha varit svag under tiden för de hårda skadeståndskraven och Ruhrockupationen, men plötsligt växa upp under en period, då Ruhr och Rhenlandet var utrymt, den utländska kontrollen avvecklad och skadeståndet fixerat till ett förhållandevis litet belopp? Varför skulle vid folkomröstningen 1929 endast sex millioner ha röstat "nationellt" och tre år senare de nationalistiska partierna erövra omkring 40 % av väljarna? Det tycks i varje fall vara mera väsentligt att fastslå nationalsocialismens samband med vad som hände i Tyskland efter 1928, framför allt med den ekonomiska krisen. Att den nationella ideologien tjänade som band inom nationalsocialismen, liksom inom en rad andra borgerliga partier, är därmed inte förnekad.

Liknande skäl kan anföras mot uppfattningen att nationalsocialismen väsentligen innebar en reaktion mot ett ineffektivt parlamentariskt system — under perioden före nationalsocialismens första stora framgångar, 1924—1929, fungerade det parlamentariska systemet jämförelsevis friktionsfritt och den principiella oppositionen mot styrelsesättet försvagades. Först med Brüning's regering 1930 blev systemet satt ur funktion. Efter denna tid kan man knappast tala om en parlamentarisk regim och en sådan omöjliggjordes huvudsakligen just på grund av nationalsocialismens hållning. Att missnöjet över den abnorma konstitutionella situationen efter 1930 var en betydelsefull tillgång för national-

socialismen kan väl anses sannolikt. Här som på andra håll kan man konstatera en växelverkan mellan de principiella diktaturtendenserna och de svagheter, som på grund av dessa framträder i det demokratiska systemet.

De svårigheter, som möter då det gäller att i allmänna formler fixera den nationalsocialistiska frammarschens orsaker, framträder starkast, när de ekonomiska och sociala faktorerna ställs i förgrunden. Med en viss schematisering kan här tre skilda tolkningsförsök sägas föreligga. Nationalsocialismen har betraktats dels som en medelklassrörelse riktad mot såväl höger som vänster, mot såväl kapitalism som socialism, dels som en socialistisk rörelse, väsentligen behärskad av antikapitalistiskt patos, dels slutligen som en av kapitalistintressen dirigerad aktion mot socialismen. Ett uns av sanning ligger utan tvivel i var och en av dessa motstridande uppfattningar.

Medelklassens betydelse för nazismen har säkerligen överdrivits. Särskilt gäller detta uppfattningen att nazismen skulle vara ett verk av, som det heter, "den genom inflationen ruinerade tyska medelklassen". De folkgrupper, som genom inflationen förlorade sina besparingar, var inte tillräckligt stora för att bilda någon politisk rörelse av betydelse. Den sänkning av levnadsstandarden, som under krisen 1922—1923 drabbade medelklassen liksom industriarbetarna, följdes av en återhämtning. Det innebär en orimlig överdrift att tala om medelklassen såsom proletariserad t. ex. år 1928. För övrigt finns ingen anledning att anta att inflationskrisen, som slutade 1923, vid 1930 års och följande val skulle ha drivit massor, som 1924 och 1928 röstade med andra partier, till nationalsocialismen. Inflationen har liksom Versaillesfreden och skadeståndet varit en lättförståelig och bekväm, men i huvudsak oriktig förklaringsgrund. Säkert torde däremot vara att nationalsocialismen under sin tidigare period vann ett stort antal anhängare bland folkgrupper, som på grund av social och ekonomisk ställning räknas till medelklassen, främst lägre tjänstemän, kontorsanställda, hantverkare och småhandlare. Inom detta läger ville man bevara avståndet till industriarbetarklassen, men kände också en intressemotsättning gentemot de förmögna. Det bör i detta sammanhang också betonas att en mycket stor del av de nazistiska ledarna, de professionella agitatorerna, hörde till socialt svårbe-

stämbara, mellan de fasta sociala kadreerna stående grupper. Man kan här, utan att i ordet inlägga något föraktligt, tala om deklaserade (*éracinés*), en kategori, som sannolikt varit av stor betydelse i många extrema politiska rörelser. Även sedan nazismen växt ut till en massrörelse ägde den starkt stöd inom de sociala mellanskikten. Statistiska undersökningar från 1930 års val visar att rörelsen i typiska medelklasskvarter vann vida större understöd än i de "rika" kvarteren. Men då de avgörande framgångarna vanns röstade den stora massan av borgerligt inriktade väljare för nazismen, framför allt får man komma ihåg att denna erövrade praktiskt taget hela bondeklassen. Medelklassen i vanlig, mera begränsad mening kunde aldrig ensam ha fört rörelsen till seger.

Inom vissa delar av den medelklass, som slöt sig till nazismen, torde det antikapitalistiska motivet ha dominerat. Man eftersträvade om icke socialism så dock en rad mot banker och truster riktade åtgärder av socialistisk färg. Sannolikt är väl också att denna linje i den nationalsocialistiska agitationen lockade en del arbetare, som förut röstat med borgerliga partier, och även gjorde något intrång på de socialistiska partiernas väljarskaror. Intet är dock mera absurt än det ofta upprepade påståendet att nazismen övertog det socialistiska idealet från en förborgerligad socialdemokrati och därigenom vann makten. Det kan inte nog starkt understrykas att de socialistiska partierna vid de sista fria valen förlorade blott en obetydlig del av sin — märk väl relativa — röststyrka, under det att icke-nazistiska borgerliga partier — utom katolikerna — led katastrofala förluster. Det berörda påståendet måste därför, schematiskt sett, innefatta ett av följande antaganden: att borgare och bönder 1930—1932 blev socialister (under nazistisk beteckning) medan arbetarna förvandlades till borgerliga (under socialistisk beteckning) eller och att de borgerligt inriktade folkgrupperna gick över till de traditionellt socialistiska partierna, under det att de folkgrupper som förut röstat socialistiskt slöt sig till nazismen! Till tjänst för den som till äventyrs vill göra något av dessa antaganden, må tilläggas att några timmars studium av valprogram och valstatistik visar att inte ens nämnvärda tendenser till förskjutningar av angiven art förelegat.

I det nu sagda ligger naturligtvis ingen avsikt att bestrida att nazismen vann inte obetydlig anslutning inom vissa delar av arbe-

tarklassen. I och för sig har inte detta förhållande större intresse. Alla borgerliga partier har vunnit stöd bland arbetarna. Särskilt har lantarbetarna i Ostpreussen och vissa andra provinser regelmässigt röstat med sina "herrar". Det väsentliga är att den socialistiska delen av arbetarklassen inte avsevärt minskades genom övergång till nazismen.

Enligt en närliggande synpunkt skulle nazismen förnämligast ha varit ett verk av den tyska ungdomen. Denna skulle ha varit nationell och socialistisk och därför i nazismen ha funnit en samlingspunkt. Sannolikt är, även om det svårligen kan statistiskt bevisas, att de yngre generationerna i jämförelsevis stor utsträckning övergick till eller vid uppnåendet av rösträttsåldern genast orienterade sig mot nazismen, medan de äldre inom samma folkskikt höll fast vid andra partier. Det kan antas att särskilt vid 1930 års val i många borgerliga familjer — och det är huvudsakligen sådana som politiska iakttagare av här berörd typ utgår från — föräldrarna röstade med de tysknationella eller tyska folkpartiet, de yngre med nationalsocialisterna. Vid 1932 års val kan denna tendens inte gärna ha haft stor betydelse eftersom den stora majoriteten av de borgerligt röstande då anslöt sig till nazismen. Ingen anledning finns, vilket främst bör fastslås, att anta att inom de folkgrupper, som utgjorde de socialistiska partiernas stöd, de yngre väljarna i någon betydande utsträckning skulle ha gått till det nazistiska partiet. Om så skett skulle de socialistiska partierna vid det starkt ökade valdeltagandet inte ha kunnat bevara sin traditionella andel av valmanskåren. Däremot torde kommunismen i långt högre grad än socialdemokratien ha rekryterats bland de unga.

Att nationalsocialismen generellt sett uppbars av folkgrupper, som i huvudsak ville bevara den borgerliga produktionsordningen och fruktade en omdaning av samhället i socialistisk riktning kan som framgår av det sagda inte betvivlas. Därmed är inte sagt, att dessa folkgrupper under åren 1930—1932 i socialismen såg en överhängande fara och anslöt sig till nazismen såsom det enda medlet till dennas bekämpande. Sannolikt är dock att de socialistiska framgångarna 1928 var en av orsakerna till aktiviseringen inom det borgerliga lägret. Och även om möjligheten av en kommunistisk statskupp faktiskt var ringa eller ingen — allra helst

som den kommunistiska ledningen inte systematiskt förberedde en sådan — torde det kommunistiska partiets ökning under krisåren på många håll ha skapat en kommunistiskräck, som beredde marken för nationalsocialismen.

Uppfattningen att regimförändringen 1933 var resultatet av en systematisk aktion från finans-, storgodsägar- och företagarintressena i mera egentlig mening inrymmer en stark överdrift. Under nationalsocialismens tidigare period fick rörelsen säkerligen inte något starkare stöd från dessa håll. Det bör ihågkommas att en stor del av kapitalistklassen godtagit Weimarsystemet och fann sig förträffligt under detta. Från och med 1929 torde förhållandet efter hand ha blivit annorlunda. Nationalsocialismen övertygade det borgerliga samhällets mest energiska försvarare om sin relativa ofarlighet och började framstå som ett användbart instrument i de ekonomiskt styrande gruppernas tjänst. Under de kritiska åren 1930—1932 var subsidier från företagarkretsar, särskilt från den tunga industrien, sannolikt av betydelse för vidmakthållande av nazismens propaganda. En stor del av de berörda grupperna gynade likväl andra partier, främst de tysknationella och tyska folkpartiet. Regeringen Hitler—Hugenberg—Papen tedde sig säkerligen för de ifrågavarande kretsarna i gemen som en lycklig, om ock — med tanke på den radikala riktningen inom nazismen — en aning äventyrlig lösning. Utvecklingen under den följande tiden kom att bjuda på såväl angenäma som pinsamma överraskningar, men i de ekonomiska grundfrågorna infriade nazismen de förhoppningar man ställt på den.

Den föregående framställningen har velat understryka det tveklaktiga i försöken att i allmänna formler fixera det orsaksförlopp, som ledde till nationalsocialismens seger. Den har också avsett att bestämma den väsentliga frågeställningen. Problemet är: varför gick den stora massan av de folkgrupper, som tidigare röstat med demokratiska borgerliga partier, mellan 1929 och 1932 över till det nationalsocialistiska diktaturpartiet? Att detta förhållande var betingat av den ekonomiska krisen, av den oro och det missnöje, som denna kris framkallade, synes odiskutabelt. Men när det gäller att närmare klarlägga sambandet mellan krisen och den nazistiska rörelsens växt inställer sig stora svårigheter. Vi inskränker oss till att räkna upp några faktorer, som kan tillmätas bety-

delse. Socialismens framgångar 1928 och kommunismens stadigt ökade röststyrka torde ha gjort de borgerliga väljarna i gemen benägna för en aggressiv politik mot dessa båda partier. Framför allt skärpte själva krisen de politiska motsättningarna och ledde till krav på genomgripande, av en kraftfull ledning dirigerade åtgärder. De större borgerliga partierna hade emellertid av olika skäl mist en stor del av sin auktoritet och attraktionsförmåga då krisen kom. Det tysknationella partiet var splittrat och hade fört en vacklande politik, än samverkande med andra partier i parlamentarisk anda, än i aggressiv opposition mot republiken. Tyska folkpartiet hade genom Stresemanns död förlorat sin sammanhållande kraft. Nationalsocialismen hade inte medverkat vid några positiva politiska avgöranden, partiet var oförbrukat och oengagerat och kunde därför vädja till olikartade intressen. Partiet utnyttjade, lett av skickliga och hänsynslösa agitatorer, på ett överlägset sätt sina möjligheter. Skilda åsikter framlades inför skilda folkgrupper, men förkunnelsen bars av samma hetsande utopism. Värdet för en politisk massrörelse av den inställning, som präglar Hitlers "Mein Kampf", kan knappast överskattas: å ena sidan en oreflekterad och passionerad tro på vissa föreställningars sanning, å andra sidan en kylig beräkning i taktikfrågor, en cynism beträffande propaganda och kampmedel, en brist på elementär hederlighet, som blir moraliskt möjlig vid stark trosvisshet. Kombinationen av patos och utspekulerad taktik gjorde det möjligt att vinna missnöjda ur olika läger och med olika intressen. Huruvida ett på detta sätt uppbyggt parti kunnat fortleva längre tid under demokratiska former förefaller tvivelaktigt. Man måste komma ihåg, att den anhopning av röster, som möjliggjorde maktövertagandet, ägde rum under en period av omkring två år och att en tydlig tillbakagång inträdde redan på hösten 1932. Det ligger nära till hands att göra en jämförelse med boulangismen i Frankrike på 1889-talet, som, samlade missnöjda ur skilda läger, på kort tid växte upp till en väldig massrörelse för att sedan lika hastigt tyna bort.

I anslutning till det sagda bör slutligen framhävas att i sista hand tillfälliga och personliga förhållanden ledde till nazismens maktövertagande. Nazismen, som vid det sista fria valet dock inte samlade mer än en tredjedel av valmännen, kunde på grund av

rikspresidentens ställningstagande bilda regering i samverkan med de tysknationella och sedermera utnyttja regeringsmakten på sådant sätt att ett slags legal diktatur upprättades. Utan stödet av den bestående regimens maktmedel, framför allt riksvärnet, hade denna diktatur inte kommit till stånd.

Man har stundom framställt diktaturens upprättande som en jämförelsevis föga betydelsefull ändring i de socialt härskande klassernas politiska metod. En demokrati, som i själva verket dirigerades av de borgerliga, ersattes av en regim, där det borgerliga väldet framträdde utan maskering. Anlägger man ett mycket högt perspektiv, är man tvungen att fixera regimförändringens innebörd på en eller två rader, kan en dylik karakteristik försvaras. Den förenkling den innebär ligger dock i öppen dag. Under Weimarrepubliken hade socialismen, liksom andra politiska riktningar, genom parlamentariska insatser kunnat påverka statsverksamheten. De borgerliga grupperna var benägna för kompromisser så länge den bestående samhällsordningens grunder inte rubbades. Diktaturen innebar de båda socialistiska partiernas fullständiga undertryckande. Även centern, som i så många fall tjänstgjort som buffert mellan de icke-katolska borgerliga partierna och socialismen, slogs ned. Men med diktaturen följde också en koncentration av makten hos vissa grupper inom den hälft av folket, som stod bakom segrarna. Den stora antisocialistiska aktionens ledare, nationalsocialisterna i egentlig mening, blev herrar inom det genom deras propaganda bildade borgerliga blocket. Inom det nazistiska partiet samlades å andra sidan makten hos regeringen och kretsen kring denna. Härigenom skapades förutsättningar för genomförandet av vittgående ombildningar, som med anlitande av en parlamentarisk apparat skulle stött på utomordentliga svårigheter.

En ny ledarklass trädde med nationalsocialismens seger i spetsen för riket. På tiotusentals platser fick de gamla tjänstemännen vika för män, som genom politiskt agitations- och organisationsarbete kommit till styret. Något liknande hade inte skett vid republikens införande. De nya männen var inte legalt och konventionellt bundna på samma sätt som de gamla. Ledarens auktoritet trädde för dem i stället för lagar och praxis. Med en förut okänd obundenhet och hänsynslöshet kunde de skrida till utbyggande och befästande av det nya systemet. En anda av vitalitet och handlingsvilja

var utan tvivel starkt representerad inom denna klass. Dess förmåga av propaganda, av idealisering var efter tio års hämningsfri agitation utan motstycke. Även begränsade reformer, liksom åtgärder som syftade endast till den bestående ordningens bevarande, kunde med stöd av rörelsens ideologi förlänas ett skimmer av revolutionär romantik.

Den nazistiska regimen

Den nazistiska regimen genomförde inte någon ny författning och upphävd formellt inte Weimarförfattningen. Dennas bestämmelser ansågs, i den mån de inte genom särskilda författningslagar ändrades eller suspenderades, av vissa författare tillämpliga. Förhållandet har ringa betydelse, då diktaturprincipen genom ett system av lagar i själva verket sattes i stället för den gamla ordningen. Vid flera tillfällen var det emellertid tal om att i en helt ny författning kodifiera och utbygga det nya systemet, särskilt ifrågasattes införandet av en på korporativa grundsatser byggd representation. Det väsentliga är att diktaturprincipen proklamerades utan varje inskränkning och att varje reell modifikation av den var utesluten.

Den grundläggande, om ock provisoriska nya författningslagen var den förut omnämnda fullmaktslagen av den 24 mars 1933. Enligt denna kunde lagar, utom i den av 1919 års författning föreskrivna ordningen, stiftas av riksregeringen. De sålunda stiftade lagarna kan innehålla bestämmelser, som materiellt strider mot författningen. Så kunde t. ex. de medborgerliga rättigheter, som garanteras i författningen, begränsas eller upphävas av regeringen. Riksdagen och riksrådet fick dock inte avskaffas genom lagar av denna art. Fullmaktslagen gällde till den 1 april 1937; den blev, enligt en egenartad bestämmelse, ogiltig om den vid beslutet om lagen sittande riksregeringen avlöstes av en annan. Det stora flertalet lagar utfärdades sedermera av regeringen. Vid några tillfällen fick dock riksdagen medverka. Härvid förelades lagförslagen, tal hölls av rikskanslern och riksdagspresidenten (Göring) och lagarna antogs utan överläggning med acklamation. Man avsåg uppenbarligen att på detta sätt giva en särskild högtidlig prägel åt vissa beslut.

Åtskilliga andra lagar innehöll nyheter av i mera egentlig mening konstitutionell natur. Då rikspresidenten Hindenburg avled i juli 1934 antogs en lag enligt vilken presidentens befogenhet övergick på rikskanslern. Dennes officiella titel blev "ledare och rikskansler". 1933 utfärdades en lag enligt vilken riksregeringen kunde "tillfråga folket, huruvida det samtycker till en av riksregeringen avsedd åtgärd eller ej". Genom en serie 1934 och 1935 utfärdade lagar genomfördes en fullständig centralisering. Delstaternas representationer avskaffades och styrelsen i länderna uppdrogs åt av rikskanslern utnämnda riksståthållare och landsregeringar. I Preussen inrättades ett särskilt råd (Staatsrat) med utslutande rådgivande befogenheter. En del lagar hade fortfarande karaktären av landslagar, men riksregeringens rätt att dirigera ländernas lagstiftning och förvaltning var oinskränkt. Ur administrativ synpunkt var denna riksreform, som under Weimarrepubliken livligt diskuterades utan positivt resultat, säkerligen den nya regimens viktigaste åtgärd. Det kan i detta sammanhang nämnas, att diktaturprincipen genomsyrade även den kommunala förvaltningen. Någon självförvaltning genom valda representationer fanns ej.

Med riksenhetens genomförande följde nödvändigheten av en nyordning av de kyrkliga förhållandena. Dessa hade tidigare reglerats av delstaterna. Den katolska kyrkans ställning fixerades genom konkordatet mellan Tyskland och påvestolen i september 1933. Här bestämdes bland annat att påven skulle förbjuda prästerna varje partipolitisk verksamhet och att inga katolska organisationer av partipolitisk (dvs. icke nationalsocialistisk) karaktär fick existera. Katolsk religionsundervisning av katolska lärare blev obligatorisk i de statliga skolorna inom katolska områden. Redan i juli 1933 utfärdades en "författning för den tyska evangeliska kyrkan". Enligt denna skulle de många förut bestående självständiga landskyrkorna sammanslutas till en enhetskyrka under ledning av en riksbiskop. Den sedermera utnämnde riksbiskopen, som förut stått i spetsen för en med det nationalsocialistiska partiet nära lierad kyrklig grupp, arbetade systematiskt för kyrkans inordning i den nationalsocialistiska regimen. På detta område stötte emellertid likriktningen på större svårigheter än eljest. Dels reste vissa präster och kyrkosamfund energiskt motstånd, dels synes regeringen ha varit obenägen att vidta kraftåtgärder av samma

slag som i fråga om andra organisationer.

Den för diktatursystemen utmärkande undertryckningen av de medborgerliga friheterna drevs av nationalsocialismen till fulländning. All politisk verksamhet utanför det härskande partiet, alla opinionsyttringar, som inte överensstämde med regimen's intressen, var belagda med straff. I fråga om politiska partier var två 1933 utfärdade lagar grundläggande. Enligt dessa var det enda tillåtna partiet det nationalsocialistiska: "efter den nationalsocialistiska revolutionens seger är nationalsocialistiska tyska arbetarpartiet bärare av den tyska statstanken och oupplösligt förbundet med staten". Regler för partiet utfärdades av ledaren-rikskanslern. "Den som försöker att upprätthålla ett annat politiskt partis organisation eller att bilda ett nytt politiskt parti, skall, om icke gärningen enligt andra lagrum är belagd med högre straff, straffas med tukthus intill tre år eller med fängelse i lägst sex månader och högst tre år". Att märka är, att här, liksom i flera andra liknande bestämmelser, försöket var straffbelagt. Distribution av mot regimen fientliga skrifter var belagd med långt högre straff.

Pressen, radion och andra för påverkan av opinionen betydelsefulla institutioner stod under ledning av det nybildade ministeriet för folkupplysning och propaganda och utnyttjades som redskap i regimen's tjänst. Enligt presslagen av år 1933 fordrades för journalistisk verksamhet särskilt tillstånd, vars beviljande ytterst berodde av propagandaministern. Bland annat fordrades för dylikt tillstånd "de egenskaper, som uppgiften att andligt påverka offentligheten kräver", en bestämmelse, varigenom personer, som misstänktes för bristande trohet mot regimen, utestängdes. Om det tillåtliga innehållet i tidningarna gavs stadganden, som möjliggjorde inskrifanden mot varje misshagligt uttalande. Så t. ex. fick tidningarna inte innehålla något, "som är ägnat att försvaga det tyska folkets kraft utåt eller i det inre, det tyska folkets gemenskapsvilja, det tyska försvaret, den tyska kulturen eller de tyska näringarna". Journalister, som gjorde sig skyldiga till överträdelse av dessa bestämmelser, kunde berövas sitt tillstånd att utöva journalistyrket. Enligt i andra lagar givna regler var de ofta hemfallna till straff. I stor utsträckning dirigerades pressens uppträdande — framför allt när det gällde politiska frågor, men även i andra fall — av propagandaministeriet och underordnade myndigheter. Teatrar och bio-

grafer stod likaledes under propagandaministeriets ledning. Beträffande teatrarna kunde exempelvis propagandaministern ingripa vid spelplanens fastställande, teaterchefer och andra ledande teatermän kunde inte verka utan ministeriellt tillstånd. Genom en lag av 1933 inrättades en rikskulturkammare, bestående av kamrar för litteratur, press, radio, teater, musik och konst. Alla som var verksamma inom vederbörande områden, måste vara anslutna. Rikskulturkammaren hade bland annat till uppgift "att genom samverkan av alla dem, som hör till de av kammaren omfattade verksamhetsgrenarna, under ledning av riksministern för folkupplysning och propaganda stärka den tyska kulturen i dess ansvarskänsla gentemot folket och riket". Försäljning och utställning av böcker och konstverk, som ansågs farliga ur nationell eller sedlig synpunkt, förbjöds av propagandaministern. Inom undervisningsväsendet fick den nationella propagandan en framskjuten plats: "skolans högsta uppgift är", enligt den nya skolordningen, "att uppfostra ungdomen till folkets och statens tjänst i nationalsocialistisk anda. Allt som främjar en sådan uppfostran, skall gynnas; allt som motverkar den skall undvikas och bekämpas. Utslagsgivande för den nationella och statspolitiska undervisningen är riksregeringens genom den tyska frihetsrörelsen bestämda mål."

Inom förvaltningen möjliggjordes den s. k. likriktningen genom lagen den 7 april 1933 "Zur Wiederherstellung des Berufsbeamtentums" — lagens syfte fingerades sålunda vara att ur byråkratien utesluta enligt politiska synpunkter tillsatta ämbetsmän. Lagen stadgar om rätt att avskeda "ämbetsmän, vilkas tidigare politiska verksamhet icke erbjuder säkerhet för att de alltid utan reservation skall verka för den nationella staten". Enligt denna lag avsattes tusentals ämbetsmän, vetenskapsmän och lärare för att ersättas av ur nationalsocialistisk synpunkt pålitliga personer. Ämbetsmännen sammanslöts på hösten 1933 till en officiellt erkänd organisation, som jämlikt stadgarna hade "att uppfostra sina medlemmar till förebildliga nationalsocialister och genomsyra hela ämbetsmannakåren med den nationalsocialistiska världsåskådningen". På liknande sätt upplöstes inom olika områden förut existerande föreningar och under regeringens kontroll och nationalsocialistisk ledning stående organisationer fick monopolistisk karaktär. Dylika organisationer — av advokater, läkare,

lärare, studenter osv. — tillerkändes vissa befogenheter i fråga om disciplinärt förfarande och yrkesutbildning.

I sin ekonomiska politik bestämdes regeringen — såsom i redogörelsen för den ideologiska utvecklingen närmare skall visas — av andra grundsatser än dem som framhävdes under national-socialismens tidigare skede och kom till uttryck i 1920 års parti-program. Den förut existerande produktionsordningen bevarades i huvudsak, inga socialiseringsaktioner försöktes, planhushållnings-idéerna avvisades principiellt, den privata äganderätten till produktionsmedlen och den fria företagsamheten framställdes som nödvändiga grundvalar för näringslivet. Icke heller präglades regeringens politik av någon strävan till utjämning av de ekonomiska olikheterna. Dessa försvarades tvärtom efter traditionella linjer. Emellertid skärptes statskontrollen över näringarna i olika hänseenden. I stort sett uppvisar Tyskland här samma utveckling som andra av den ekonomiska krisen hårt drabbade stater. Redan i juli 1933 genomfördes en lag om upprättande av tvångskarteller. Enligt denna kan vederbörande minister besluta om bildande av karteller, dvs. om överenskommelser mellan olika företag angående reglering av priserna. Ministern kan jämväl förbjuda upprättande av nya eller utvidgning av bestående företag inom en näringsgren samt i vissa fall meddela regler om verksamheten inom befintliga företag. I motiveringen till denna lag framhölls uttryckligen, att den tillkommit uteslutande på grund av den ekonomiska krisen: "Lagen har ingalunda till syfte att i grund ändra den bestående ekonomiska ordningen, som bygger på den enskilde företagarens initiativ och ansvarskänsla, och att bereda vägen för en statlig planhushållning. Lagens möjligheter skall tvärtom utnyttjas med stor försiktighet och blott då de privata företagen icke genom självhjälp lyckas bemästra de förhandenvarande svårigheterna. De i lagen givna bestämmelserna motsvarar på många håll inom näringslivet uttalade önsknningar; de har provisorisk karaktär och skall genast upphävas då det ekonomiska läget förbättrats..." År 1934 förordnades en rad framstående industriledare att inom skilda grenar av industrien utöva en viss ledande och samlande verksamhet. Utrikeshandeln underkastades en ingående statlig reglering. Vad beträffar jordbruket och närstående näringar gavs på viktiga områden i detalj gående före-

skrifter om priser och sättet för utnyttjande av den odlingsbara jorden. I stor utsträckning var ingripandena i näringslivet betingade av den militära upprustningen och av önskan att i möjligaste mån göra Tyskland oberoende av import från utlandet.

Även på näringslivets område likriktades organisationsväsendet. Inom skilda näringsgrenar bildades nämligen under statlig ledning förband, vilkas organisation och verksamhet var reglerad genom av regeringen givna föreskrifter och som rättsligt eller i varje fall faktiskt ägde monopolistisk karaktär. Då den högsta ledningen av dessa förband låg hos statliga myndigheter eller under deras medverkan tillsatta styrelser hade förbanden närmast karaktären av statsorgan. De viktigaste förbanden betecknades emellertid som stånd och sades vara organ för en korporativ självförvaltning. Redan i september 1933 bildades "Reichsnährstand", omfattande yrkesidkare inom jordbruk, skogsbruk, jakt, fiske och vissa andra på frambringande av livsmedel direkt inriktade näringar. Regleringen av priser och produktion inom ifrågasvarande näringar skedde i huvudsak genom "Reichsnährstand", som var uppdelat i en mängd underorganisationer. Liknande organisationer upprättades för industri, handel och hantverk. Under regimens första tid spelade dessa korporativa tendenser en framträdande roll i den ideologiska diskussionen och på många håll tänkte man sig, att de nya stånden efter fascistiskt mönster och i anslutning till det nationalsocialistiska partiprogrammet skulle läggas till grund för representationens bildande. Betonas bör att man i Tyskland, i motsats till i Italien, aldrig organisatoriskt åtskilde arbetsgivare och arbetare inom vederbörande yrkesgrenar.

En särställning intog "tyska arbetsfronten", som bildades i maj 1933 som ett slags ersättning för de då upplösta fria fackföreningarna. Till arbetsfronten hörde likväl inte blott arbetare, företagare och anställda utan även en rad korporativa organisationer, såsom "Reichsnährstand" och rikskulturkammaren. Arbetsfronten skulle förena "alla hjärnans och handens arbetande tyskar". Arbetsfronten var överhuvud det främsta uttrycket för folkgemenskapstanken. Dess syfte var att bilda "en folk- och arbetsgemenskap av alla tyskar" och särskilt att verka för ett förtroendefullt förhållande mellan arbetsgivare och arbetare. Arbetsfronten skulle därför i

alla frågor rörande arbetslöner och arbetsvillkor i övrigt söka nå lösningar som gjorde hänvändelser till statens Treuhänder (domare i arbetsfrågor) överflödiga. Vidare hade arbetsfronten att sörja för arbetarnas yrkesutbildning. Mest känd var organisationen dock genom sitt arbete för ordnandet av arbetarnas fritid och semester (Kraft durch Freude). Organisatoriskt var arbetsfronten nära ansluten till det nationalsocialistiska partiet. Dess ledare utnämndes av regeringschefen.

Lagar av 1933 och 1934 reglerade förhållandet mellan arbetsgivare och arbetare. Strejker, kollektivavtal och fria fackorganisationer förbjöds. Lockouter fick principiellt ej förekomma men massavskedanden var tillåtna efter viss tids uppsägning. Enligt 1933 års lag "om arbetets förtroendemän" (Treuhänder der Arbeit) fick tretton inom skilda distrikt verksamma, av regeringen utnämnda och under dess direktiv arbetande "Treuhänder" rätt att meddela föreskrifter om avslutande av arbetsavtal. En mera definitiv reglering kom till stånd 1934 genom lagen "om ordnande av det nationella arbetet". Enligt denna lag blev företagarna "ledare" inom sina företag, under det att anställda och arbetare betecknades som "följe" (Gefolgschaft): "I företaget arbetar företagaren som ledare av företaget och de anställda och arbetarna såsom följe gemensamt till främjande av företagets syfte och till folkets och statens nytta". Företagaren-ledaren bestämde om arbetsförhållandena och fastställde lönen; dock kunde regeringens Treuhänder i vissa fall fixera minimilöner och ändra de av företagaren givna föreskrifterna överhuvud. Vid varje företag, som sysselsatte minst tjugo anställda och arbetare, skulle finnas ett förtroenderåd, som hade till "plikt att fördjupa det ömsesidiga förtroendet inom den gemenskap företaget utgör" och som i vissa frågor rörande arbetsvillkor och arbetsordning skulle överlägga med företagaren, som dock ensam bestämde. Förslag till medlemmar av förtroenderådet uppgjordes av företagaren i samförstånd med en representant för det nationalsocialistiska partiet inom företaget. Listan på föreslagna medlemmar förelades sedan arbetarna till omröstning. För medlemskap i förtroenderådet uppställdes särskilda krav. Bland annat skulle vederbörande vara "utmärkt av förebildliga mänskliga egenskaper och man med säkerhet kunna räkna på att han städse utan reservation verkar

för den nationella staten". Var inte företagsledaren och arbetarna ense om valet av förtroenderåd, kunde utnämningen av detta ske genom regeringens Treuhänder. Denne kunde också när som helst avsätta medlemmar av förtroenderådet "på grund av saklig eller personlig olämplighet". Genom majoritetsbeslut kunde förtroenderådet begära, att regeringens Treuhänder skulle pröva av företagsledaren fattade beslut. Särskilda hedersdomstolar (Ehrengerichte), bestående av en av regeringen utsedd ordförande samt en företagsledare och en förtroenderådsmedlem, designerade av tyska arbetsfronten, skulle döma i en del arbetsmål, såsom då företagaren eller någon arbetsledare "under missbruk av sin maktställning i ond avsikt utnyttjar de till följet hörandes arbetskraft eller kränker deras ära", då någon arbetare stör arbetsfreden genom agitation bland sina kamrater, då förtroenderådets medlemmar söker egenmäktigt ingripa i företagets skötsel eller då obefogade klagomål riktas till regeringens Treuhänder. Schematiskt kan hela lagstiftningen sägas ha inneburit, att företagsledaren under regeringsombudets kontroll fick absolut bestämmanderätt gentemot arbetarna. Det rent rådgivande "förtroenderåd" för arbetarna, om vilket lagen stadgar, var till sin sammansättning beroende av företagaren och regeringens Treuhänder. Arbetarna saknade t. o. m. legal möjlighet att få sin uppfattning prövad av företagsledaren och regeringsombudet. Man hopade garantier mot varje organiserad aktion från arbetarnas sida.

Många av regimens viktigaste åtgärder på närings- och handelspolitikens område hade till syfte att förbättra böndernas ställning. Till de viktigaste lagarna på området hörde arvgårdslagen (Erbhofsgesetz), som sades vara tillkommen "för att uppehålla bondeklassen som det tyska folkets blodskälla". Enligt lagen skulle bondgårdar av viss storlek (medelstora gårdar), ägda av personer, vilkas förfäder sedan år 1800 varit av ariskt blod (dvs. icke judar eller färgade), i egenskap av arvgårdar få en särskild ställning. Endast innehavaren av en arvgård hade rätt till bondetiteln. Arvgården gick vid dödsfall odelad till en enda arvinge. Det beräknas att lagen gällde omkring en miljon jordbrukare, ägare till ungefär 60 procent av Tysklands odlingsbara egendom. Genom en rad lagar nedskrevs vidare jordbrukets skuldbörda.

En plats för sig intog den steg för steg utbyggda antisemitiska

lagstiftningen. I de 1933 beslutade lagarna på ämbetsmannarättens område bestämdes, att icke ariska ämbetsmän skulle avsättas och för framtiden endast arier fick utnännas till ämbetsmän. Undantag gjordes i förra fallet för frontkämpar och söner till i världskriget fallna. Icke-arisk var enligt lagen den "som stammar från icke ariska, i synnerhet judiska föräldrar eller far- eller morföräldrar". Om en av de sistnämnda var av icke arisk börd räknades vederbörande som icke-ariet. En person som var gift med en icke-ariet kunde inte bli ämbetsman och ämbetsmän, som gifte sig med icke-ariet, avsattes. Genom liknande lagar utestängdes judarna från åtskilliga andra yrkesgrenar. De fick exempelvis inte vara journalister, advokater med s. k. notariatsrätt, sjukhus- och sjukkasseläkare, skådespelare vid "ariska" teatrar. I fråga om det tillåtna antalet judar vid skolor och universitet stadgades starka begränsningar. På partidagen 1935 kompletterades den antisemitiska lagstiftningen. Judar var inte medborgare utan endast medlemmar av staten. Bland annat saknade de rösträtt. Giftermål eller sexuella förbindelser mellan arier och judar var förbjudna. Enligt till dessa lagar knutna tillämpningsbestämmelser ansågs i regel den vara jude, som hade tre förfäder av judisk börd i andra led. Särskilda stadganden reglerade kvarts- och halvjudarnas ställning. Än större roll än dessa lagar torde de officiellt iscensatta eller uppmuntrade personliga förföljelserna ha spelat för försvårandet av judarnas ställning.

Raslagstiftningen i mera vidsträckt mening omfattade även de långtgående bestämmelserna om sterilisering av personer, som led av vissa ärftliga sjukdomar. Hit kan också räknas de åtgärder, som vidtogs för att höja äktenskapsfrekvensen och nativiteten.

Nazismens ideologi

Även ur ideologisk synpunkt bildade maktövertagandet en gränslinje i nationalsocialismens utveckling. Redan under rörelsens första skede förklarade Hitler, att nazismen representerade en ny världsåskådning och just i denna sin egenskap krävde den totala makten i staten. Men dels föreligger väsentliga skiljaktigheter mellan den nationalsocialism, som förkunnades under 1920-talet, och den sedermera härskande doktrinen, dels rationaliserades och systematiserades de nationalsocialistiska föreställningarna först senare på ett sådant sätt, att man kan tala om en genomförd ideologi.

De viktigaste dokumenten från det tidigare skedet är 1920 års partiprogram — år 1926 förklarar oföränderligt — och Hitlers 1924—1925 utgivna "Mein Kampf". Programmet är oklart och ytterligt fragmentariskt; endast på två punkter — nationalismen och antisemitismen — innehåller det någorlunda bestämt formulerade grundsatser, som sedermera förblivit vägledande. Redan i "Mein Kampf" betonar Hitler, att programmet måste bevaras orubbat åtminstone till dess segern vunnits, för att icke rörelsens slagkraft skulle minskas, men att dess "bokstavliga lydelse" inte fick tillerkännas någon avgörande betydelse. Sedermera undergick programmet, fastän ständigt återopats vid partikongresser och högtidliga manifestationer som ett bevis på rörelsens konsekvens, i praktiken en stadig värdeminskning. Det framhölls ständigt att det inte fick tas efter ordalydelsen och att ledarens tal och skrifter var av långt större betydelse. Så t. ex. skriver Nicolai i det auktoritativa arbetet "Der Staat im nationalsozialistischen Weltbild", att programmets ordalydelse inte är utslagsgivande, det kommer inte an på att följa programmet, utan på "att det för det tyska folket riktiga utföres". "Programmets grundsatser

skall endast tjäna som en politisk trosbekännelse för den stora massan."

Hitlers "Mein Kampf" är rörelsens bibel. Den citeras ojämförligt oftare än något annat arbete och åberopas såsom på varje punkt auktoritativ. Därmed är dock inte mycket sagt om dess ideologiska inflytande. Inom dess åttahundra sidor ryms otaliga allmänt formulerade satsar, som rörelsens teoretiker under vördnadsbetygelser för ledaren kunde citera utan att därav bindas i sin tankegång. Otvivelaktigt är visserligen, att "Mein Kampf" som personlig appell, som vittnesbörd om en orubblig personlig tro tjänade till eggelse, och att den på några punkter — kritiken av demokratin, rasfrågor, antisemitism, nationalism — starkt påverkade den ideologiska utvecklingen. Men Hitlers huvudarbete är främst ett psykologiskt dokument. Få politiska arbeten ger ett så starkt intryck både av författarens intensiva intresse för de behandlade problemen och av hans allmänna personliga inställning. På väsentliga punkter ger Hitler inte mer än brottstycken av en ideologi. De ekonomiska och sociala frågorna berörs föga och diktaturens teori antyds snarare än klarlägges. I dessa frågor har Hitler senare uttalat sig med ojämförligt större klarhet.

Ytterligare ett stort antal skrifter och tal av visst ideologiskt intresse föreligger från denna tid. Det kan erinras om Feders programkommentar och hans större arbete "Der deutsche Staat auf nationaler und sozialer Grundlage", Rosenbergs, Darrés, Goebbels och Strassers tal och skrifter samt serier såsom "Nationalsozialistische Bibliothek" och tidskrifter såsom "Nationalsozialistische Monatshefte". I stort sett var dock rörelsens teoretiker mera inriktade på konkret kritik av den bestående ordningen än på fixering av den egna åskådningen. Och i den positiva förkunelsen intog det av kiliastiskt patos färgade talet om det "tredje rikets" härlighet större plats än det systematiska teoretiserandet. Under åren närmast före segern, då partiets ledande krets utvecklade sig åt höger, under det att vissa grupper höll fast vid äldre, mera radikala ståndpunkter, kan emellertid de starka ideologiska motsättningarna, liksom också ståndpunktsändringarna, utläsas ur publicerade tal och broschyrer. Bland annat på grund av källmaterialets svårtillgänglighet kan någon närmare redogörelse för dessa skiftningar inte ges här.

Det bör fasthållas, att trots allt nationalsocialismen vid övertagandet av makten var ojämförligt bättre ideologiskt rustad än fascismen vid marschen mot Rom 1922 eller till och med vid den totala fascistiska diktaturens upprättande år 1925. Nazismen hade under sin mångåriga kamp mot Weimarregimen presterat en rad teoretiska försök, under det att fascismen, som segrade efter några få år, utformade sin ideologi i efterhand. På grund av att fascismen kom till makten långt före nazismen, har man ofta i den senare rörelsen velat se en ideologisk efterbildning av den förra. I själva verket fanns ingen utbildad fascistisk doktrin, då Hitler, Rosenberg och Feder skrev sina första arbeten, och intet tyder på att nationalsocialismen i sitt tidiga skede överhuvud rönt någon starkare inverkan av fascismen. Under senare år kunde däremot en viss ideologisk växelverkan mellan de båda rörelserna konstateras. Likheten i deras ideologier torde dock väsentligen bero på att de varit uttryck för liknande sociala grupperingar och fått impulser från samma lärofäder.

Rosenberg, som utnämndes till ledare för skolningen i världsåskådning, yttrade i ett tal efter segern: "sedan makten vunnits måste nu den nationalsocialistiska rörelsen mer än någonsin verka för världsåskådningens rationella fastställande (geistige Festsetzung), på det att tänkandets och handlandets enhetlighet icke må synas säkrad endast för samtiden, utan för alla kommande släkten". Under åren efter segern utbildades en fast ideologi, förkunnad i ledarnas tal och i detalj utformad i hundratals skrifter. Förutsättningarna härför var främst två. Dels uppnåddes under diktaturens tryck enhetlighet i ställningstagandet till alla grundläggande frågor. Detta gäller även — efter exekutionerna i juni 1934 — de sociala och ekonomiska problemen. Dels engagerades vetenskapsmännen, i första rummet statsvetenskapsmännen, i regimens legitimationsarbete. Ideologien avslipades och systematiserades genom deras försorg. De politiska agitatorernas impulser lades till grund för sinnrika metafysiska konstruktioner.

Den följande framställningen grundar sig på blott en del av det väldiga källmaterial, som här finns att tillgå. I första rummet har de politiska ledarnas tal och skrifter använts. Utom ministerrarna — såsom Hitler, Goebbels, Göring, Frick och Darré — kommer härvid främst i fråga personer, som intog en ledande

ställning inom det nationalsocialistiska propagandaarbetet eller i egenskap av nationalsocialister erhöll höga ämbeten, t. ex. Rosenberg, arbetsfrontens ledare Ley, presschefen Dietrich och statssekreteraren Nicolai. En rad under ledning av nationalsocialistiska politiker eller vetenskapsmän utgivna samlingsverk, årsböcker och serierpublicationer — såsom exempelvis "Jahrbuch des öffentlichen Rechts der Gegenwart", "Nationalsozialistische Handbuch für Recht und Gesetzgebung", de av "Deutsche Hochschule für Politik" och "Deutsche Akademie" publicerade skriftserierna — har obestriddigt källvärde. Mera diskutabelt är urvalet, då det gäller av enskilda vetenskapsmän utgivna arbeten. I det följande återoppar vi nästan uteslutande författare, som notoriskt stod den styrande kretsen nära, t. ex. Krieck (Frankfurt am Main), Koellreutter (Jena), Carl Schmitt (Berlin) och Huber (Kiel). Tidningar har endast i ett par fall av ringa betydelse citerats.

De nationalsocialistiska teoretikerna framhåller ständigt, att nazismens maktövertagande innebar en verklig revolution, i det att de olika åskådningar, som genom skilda parlamentariska partier blev bestämmande under Weimarregimen, övervanns genom en ny, enhetlig världsåskådning, som helt trycker sin prägel på staten. En väsentlig del av rörelsens legitimationssträvan innefattade kritik av dessa förut härskande eller åtminstone inflytelserika åskådningar, främst liberalismen och socialismen (marxismen). Socialismen förklarades på grund av sin internationalistiska karaktär och sin inriktning på tillfredsställandet av de individuella behoven innebära en följdriktig utveckling av liberalismen. Hur den nazistiska kritiken av dessa tankelinjer utformades framgår närmare av den i det följande givna redogörelsen för rörelsens positiva ideologi. Några huvudpunkter i denna kritik bör dock inledningsvis framhävas.

Liberalismen ser, hävdar man, alltför rationalistiskt, alltför abstrakt på människorna. Den bortser från de "naturliga", känslomässiga bindningarna människor emellan och ser den isolerade, "atomiserade" individens behovstillfredsställelse såsom målet för politiskt handlande. Konsekvensen härav blir å ena sidan individualism, å den andra — eftersom mänskligheten är den enda överindividuella enhet, som uppfattas — en alltomfattande huma-

nism eller internationalism. Den naturligt givna enheten — rasen, folket eller staten — kan inte begripas, dess värde kan inte inses av den liberala intellektualismen. Denna bortser också från eller beaktar i varje fall inte tillräckligt människornas naturliga olikhet. Den är bunden av sin föreställning om den enskilda människans betydelse och ser inte människorna såsom delar av olika värde inom den högre enheten. Den liberala statsformen, demokratin, innebär en fullständig relativisering av det politiska livet. Bristen på enhet i åskådning, på grundsatser att tillämpa i det politiska handlandet, upphöjes till grundval för statens verksamhet. I praktiken resulterar demokratin i en splittring av nationen i olika grupper, vilka söker tillvarata sina speciella intressen utan hänsyn till de högre nationella intressena. Känslan av nationell enhet försvagas eller förintas genom partistriderna. Kritiken av liberalismen är till stor del tillämplig även på socialismen. Men socialismen innebär i än högre grad än liberalismen en fara för den naturliga nationella enheten. Genom sitt ensidiga betonde av de materiella intressena kommer den att tillmäta klassmotsättningarna större betydelse än de nationella motsättningarna och ser som sitt yttersta mål ett upphävande av alla nationella skiljelinjer.

Grundvalen för hela denna kritik är tydligen tron på den nationella enhetens absoluta värde. Utifrån denna synpunkt avvisar nationalsocialismen liberalism och socialism, individualism och internationalism, demokrati och jämlikhetssträvanden. Kritiken träffar, väl att märka, icke blott de partier under Weimarregimen, som verkade under liberalt eller socialistiskt fälttecken utan även de katolska partierna och borgerligt konservativa partier såsom tyska folkpartiet. I den heroiska nationalismens namn anklagar nazismen överhuvud alla de före dess seger verkande partierna för en individualistisk och materialistisk — ”borgerlig” inriktning. Det värdebetonade ordet ideell reserveras för nationella känslor och syften. Andra politiska strävanden förklaras vara uttryck för den genom nazismen övervunna ”materialistiska tidsåldern”.

Nationalsocialismens ställning till kyrka och religion präglas av en inkonsekvens, som rörelsen har gemensam med många partier: man ställer sig i princip på en religiös och kyrkovänlig ståndpunkt

men godtar inte den religiösa synpunkten som legitimationsgrund, såsom väsentligt moment i ideologien. I 1920 års partiprogram heter det, att "partiet som sådant företräder en positivt kristen ståndpunkt utan att konfessionellt binda sig vid en viss bekännelse". Uttalanden av samma art har ofta fällts av ledande nationalsocialister; vi kan i detta sammanhang bortse från den lilla grupp, som drev germankult även på det religiösa området och därför avvisade kristendomen. I sin förklaring inför riksdagen den 23 mars 1933 betonade Hitler rörelsens positiva inställning till de ledande konfessionerna: "Den nationella regeringen ser i de båda kristna bekännelserna de viktigaste stöden till bevarande av vårt folk... Regeringen vill arbeta för ett uppriktigt samförstånd mellan kyrka och stat; kampen mot en materialistisk världsåskådning och för en verklig folkgemenskap tjänar likaväl det tyska folkets intressen som den kristna religionens väl". Nationalsocialismen visade också i sin skolpolitik vilja att befästa religionens ställning, trots att försöken att använda kyrkosamfundet som redskap för nazismen och likriktningspolitiken överhuvud ledde till ständiga slitningar.

Ideologiskt spelar emellertid religionen, såsom redan antytt, en mycket underordnad roll för den nazistiska rörelsen. I likhet med den italienska fascismen och i klar motsats till den österrikiska regimen ser man i religionen ett värde främst som ett medel för nationalismen, som en allierad i striden mot "materialismen", dvs. i första rummet socialismen. Att den nationalsocialistiska ideologien inte hade sitt fäste i några såsom absoluta fattade religiösa sanningar skall klart framgå av den redogörelse, som i det följande ges för rörelsens pragmatiska inställning.

ANTIINTELLEKTUALISM OCH VITALISM

De tankeriktningar, som kan sammanfattas i orden antiintellektualism och vitalism, har utövat ett icke ringa inflytande på det nationalsocialistiska tänkandet. En tendens att upphöja instinkten och intuitionen på förnuftets, viljan och handlingens bekostnad, att mäta teoriernas värde efter deras förmåga att stimulera och att från denna utgångspunkt propagera myter till de breda massornas tjänst möter ofta i de nationalsocialistiska

skrifterna. Härav får dock inte slutsatsen dras, att antiintellektualismen skulle vara ett väsentligt moment i rörelsens legitimationssträvan, än mindre att den skulle utgöra en integrerande del av den nya ideologien. Det stora flertalet nazistiska ideologer — även många, som använder relativistiska och antirationalistiska talesätt — gör säkerligen anspråk på att representera objektiva sanningar och "absoluta" värden. Även de mest aggressiva antiintellektualisterna söker här som på andra håll föra sin strid mot förnuftet med förnuftets hjälpmedel och sträva efter ett sammanhängande och motsägelselöst tänkande. I annat sammanhang skall orsakerna till den antirationalistiska attityden hos samtida fascistiska riktningar närmare diskuteras. Här må endast betonas, att denna attityd är naturlig med tanke på de ideologiska motståndare man bekämpar — främst liberalism och socialism — och att den överhuvud tjänar som sköld mot rationalistisk kritik.

Med den antiintellektualistiska inställningen sammanhänger nära ett starkt framhållande av de rationella argumentens begränsande betydelse i den politiska opinionsbildningen. Denna synpunkt har Hitler med ojämförlig energi hävdad. I "Mein Kampf" återkommer han gång på gång till sättet att driva propaganda. Denna måste gå ut på att genom enkla, slående medel påverka massornas föreställningar. Reflekterande och inträngande argument är av ringa värde. De i affärsreklamen följda metoderna bör tjäna som mönster. "Propagandans uppgift består icke i en vetenskaplig utbildning av den enskilde, utan i att fästa massans uppmärksamhet på bestämda fakta, händelser, nödvändigheter osv. Konsten ligger i att göra detta på ett så skickligt sätt, att en allmän övertygelse uppstår om ett faktums verklighet, en händelses nödvändighet, det oundvikliga i något nödvändigt osv. Då emellertid propagandan icke uppvisar eller kan uppvisa något i och för sig nödvändigt, då dess uppgift ju likaväl som reklamaffischens består i att göra mängden uppmärksam på något... så måste den alltid främst vara inriktad på känslan och blott i mycket begränsad grad på det så kallade förståndet... Propagandan har att vara folklig och att inställa sin andliga nivå med hänsyn till absorberingsförmågan hos de mest inskränkta bland dem, till vilka den avser att rikta sig. Därför måste dess rent andliga nivå bli lägre, ju större den mängd människor är som

den gäller... Den stora massans absorberingsförmåga är mycket begränsad, förmågan att förstå obetydlig, förmågan att glömma däremot stor. Härav följer, att varje verkningsfull propaganda måste begränsas till mycket få punkter och att dessa i form av slagord bör inpräntas så länge, till dess till och med den mest inskränkte förmår föreställa sig vad man menar med dessa ord. Om man icke följer denna regel utan söker vara mångsidig, når man intet resultat, eftersom massan varken förmår smälta eller behålla vad man bjuder på... Nationaliseringen av den stora massan kan aldrig ske genom halvheter, genom det svaga beto-
nandet av en så kallad objektivitetsståndpunkt, utan genom hänsynslös och fanatiskt ensidig inriktning på det en gång uppställda målet. Detta innebär alltså, att man icke kan göra ett folk nationellt på samma sätt som våra borgare av i dag, dvs. med så och så många reservationer, utan endast nationalistiskt med hela den kraft, som hör det extrema till... Den som vill vinna den stora massan, måste känna den nyckel, som öppnar dörren till dess hjärta. Den heter icke objektivitet, dvs. svaghet, utan vilja och kraft... Man lyckas vinna folkets själ endast om man vid sidan av den positiva kampen för de egna målen strävar att förintä motståndarnas mål. Folket ser alltid i det hänsynslösa angreppet på en motståndare ett bevis på att angriparen har rätt, och då man avstår från att söka förintä motståndaren uppfattas detta som bevis på att man tvivlar på sin rätt eller till och med som bevis på att man har orätt... En rörelses framtid är beroende av den fanatism, ja, den intolerans, med vilken dess anhängare hävdar, att den är den enda riktiga..." Dessa synpunkter kompletteras av uttalanden, i vilka föraktet för massan direkt betonas: "Mänsklighetens framsteg och kultur är icke skapade av majoriteten utan beror uteslutande på personlighetens genialitet och handlingskraft". Liknande uttalanden möter hos andra ledare, framför allt naturligtvis hos propagandaministern Goebbels.

De citerade reflexionerna har ofta, även av nationalsocialismens kritiker, karakteriserats som skarpsinniga eller geniala. Parentetiskt må anmärkas, att deras enda märklighet torde bestå i deras ursprung. Politiska agitatorer brukar inte på detta sätt klarlägga sin taktik. Insikten om att känslomässiga appeller, överdriven kritik av motståndaren osv. är användbara ingredienser i politisk

propaganda är sannerligen inte ny varken inom den praktiska politiken eller den politiska vetenskapen. Det är för övrigt uppenbart, att Hitlers propaganda för propagandan har samma agitatoriska prägel som all propaganda enligt hans mening bör ha. Han är, enligt sitt eget recept, ensidig och överdriven även på denna punkt. Vetenskapen om sättet att påverka människor hade för länge sedan hunnit förbi de allmänna frasernas ståndpunkt.

Konstaterandet att rationella överväganden inte dominerar det mänskliga livet, behöver ju inte leda till slutsatsen att förnuftet bör spela en underordnad roll. I den nationalsocialistiska tankevärlden är emellertid misstro mot förnuftet liksom vördnad för impuls, instinkt och intuition ofta återkommande motiv. "Förståndet är", skriver Rosenberg i sin "Mythus des 20 Jahrhunderts", "ett rent formellt, alltså på innehåll blottat verktyg, dess uppgift består blott i att klarlägga orsakskedjan". Strasser, som tagit del av nyare rön på naturvetenskapens område, gick längre. I ett föredrag betecknade han nationalsocialismen som kausalitetsprincipens farligaste fiende. Hos Hitler är tendensen att nedsätta "Vernunft" och "Geist" påtaglig; särskilt det senare ordet används ofta i föraktlig mening. I en sats i "Mein Kampf" uttalar han att "den yttersta insikten" innebär "förstående av de instinktiva motiven" och att "halvbildningen lösrycker människorna från naturinstinkten". "Sann nationalsocialism är instinkt, icke vetande", skriver Goebbels i "Die zweite Revolution". Wilhelm förklarar i "Deutschland wie es wirklich ist": "Medan den tyska filosofien ännu för några få år sedan var av den mening, att den lämpliga nyckeln till verkligheten var det analyserande intellektet, har vi nu erfarit att verkligheten omedelbarast öppnar sig för oss genom handlingen."

Oklara, föga genomtänkta och inte sällan absurda satser av denna art kan naturligtvis var för sig inte anses representativa för den nationalsocialistiska rörelsen. Det är den allmänna tendens, som genomgår dem som är av intresse. Denna tendens kommer kanske klarast fram i de otaliga, mera parentetiskt gjorda anmärkningar, där ett visst förakt för intelligens och rationalism framskymtar. Många av Hitlers uttalanden, både i "Mein Kampf" och senare, ger intrycket att enligt ledarens mening stark intellektuell begåvning, särskilt om härtill kommer lärdom, betingar svag

karaktär och bristande viljekraft, ofta också fysisk undermålighet. I ett tal den 30 juli 1933 förklarade han att den "så kallade 'andliga tidsåldern' av liberal prägel" var på väg att "frambringa ett alltigenom sjukt släkte". "Intelligenta folk utan mod och kraft degraderas alltid till informatorer hos den sundare rasen. Deras intressanta skrivarbeten är en dålig ersättning för den förlorade rätten att leva." I sina ironiska angrepp på intellektualismens "bläckkulis" ("Tintenkulis") har Goebbels följt i ledarens spår.

Ofta framställs vildarna som "instinktsäkrare" och därför i grunden överlägsna kulturfolken. På samma sätt förklaras det "enkla" folket överlägset de intellektuella. Det primitiva folket, yttrade Hitler på partidagen 1933, bär "den naturliga livsåskådningen i sin instinkt, som automatiskt kommer det att inta den naturligaste och därför också den ändamålsenligaste hållningen till alla livets frågor. Liksom den naturliga, sunda och icke överdrivet bildade människan som enskild person har den till hans väsen bäst svarande inställningen till alla frågor... så finner också det sunda folket instinktsäkert det till dess eget livsbehov anpassade ställningstagandet till alla de livets fordringar, som blir medvetna för det, helt enkelt med hjälp av den medfödda självbevarelsedriften." Tanken stämmer inte väl överens med det i andra sammanhang uttalade föraktet för massan. Man kan väl utgå från att Hitler i det sist citerade uttalandet åsyftade bönderna, under det att hans nietscheanska inställning till massan närmast avser arbetarna. På 1934 års partidag återkom Hitler till samma tankegång: "Vad kanske endast några få filosofiskt benådade andar är i stånd att vetenskapligt klarlägga, uppfattar den ofördärvade människans sinne instinktsäkert..." Enligt Rössle kan förbindelsen mellan det i tiden levande folket och dess tidlösa väsen — om vilka begrepp mera i det följande — vara olika stark och innerlig. "Den försvagas genom förstånd och medvetande — dess hjälpmedel är instinkten och den omedvetna känslan. Därför är denna förbindelse starkare inom det så kallade enkla folket än inom de från naturgrunden mera avskilda 'intellektuella' skikten."

I de citerade uttalandena möter i vag form åsikter, som sedan århundraden framträtt i filosofisk och psykologisk diskussion. Man prisar den sunda instinkten, som alltid leder rätt och som säges vara dominerande bland vildar och bönder, och kontrasterar här-

emot förståndet, som dels anses vara endast ett redskap för instinkten eller viljan, dels också något inkonsekvent — anklagas för att "förvilla" eller förlama instinkten och viljan. En generell diskussion av dessa synpunkter är svår, då de mest skilda begreppsbestämningar möter hos olika författare. Här skall endast — i anslutning till Ginsbergs framställning i "The psychology of society" och "Studies in sociology" — ett par allmänna anmärkningar tillfogas. Då man talar om förståndet såsom ett neutralt redskap, som ett medel att förverkliga mål, till vilkas uppställande det inte medverkar, åtskiljer man på ett vilseledande sätt genomtänkt vilja och impuls, man anknyter i själva verket till den föråldrade förmögenhetspsykologien, med dess uppfattning om separata "förmågor" hos människan. "Tanke och impuls är i själva verket oupplösligt sammanknutna, och detta inte blott i den meningen att impuls behövs för att sätta tanken i rörelse, utan än mer på så sätt, att tanken är nödvändig för att rena och frigöra impulsen. Påståendet, att förnuftet intet har att göra med målsättningarna är ren dogmatik; vi håller halva vårt liv på att söka finna ut, vad vi verkligen önskar . . . För övrigt kan man ej klart åtskilja mål och medel. Mänskliga handlingar bildar ett sammanhängande helt, i vilket mål och medel starkt påverkar varandra och det är ofta omöjligt att klargöra målet utan att ta hänsyn till medlet och tvärtom. Tanke och förnuft kan i själva verket aldrig strykas ut ur handlingslivets sfär. De som angriper förnuftet och glorifierar impulsen, eller handlingen, eller viljan till makt, är bestämda av en alltför trång föreställning om förnuftets funktioner och av en romantisk och känslomässigt optimistisk tro på en på förhand upprättad harmoni mellan impulsens krav och det praktiska livets invecklade fordringar." Den populära uppfattningen, att vildarna i sitt handlande hjordlikt följer vissa omedvetna "sunda" riktlinjer har av den moderna antropologien (t. ex. Malinowski) visats vara oriktig.

Nära den nu berörda tankeriktningen står en annan, som kan sägas innebära en mera principiell reaktion mot den rationalistiska uppfattningen att en logisk analys leder fram till vissa allmängiltiga sanningar och att uppnåendet av dessa sanningar innebär ett värde. En av de mest typiska representanterna för denna reaktion är Nietzsche. Ur hans verk kan härledas såväl pragmatismen,

vilken i en föreställnings praktiska värde från en viss utgångspunkt ser det enda kriteriet på dess sanning, som fikcionalismen, som i tankekonstruktionerna ser villfarelser, fiktioner, men betonar nödvändigheten av dylika fiktioner för det mänskliga framåtskridandet. Det psykologiska utvecklingsschemat, sådant det framträder hos Nietzsche och andra, torde kunna karakteriseras på följande sätt: en kritisk analys av gängse världsåskådningar leder till en allmän relativism eller nihilism. Kvar står endast tron på själva livet såsom ett värde, och denna livstro omsätts i romantisk känsla för handling, kraft, självhävdelse — aktivitet utan mål. På detta stadium uppträder insikten att ideologierna, oberoende av sanningshalten, kan tjäna som eggelse för handlingslivet, och man blir beredd att godtaga även primitiva trosföreställningar, så snart de ger livet värde och innehåll. Relativismen kan alltså slå över i en "tro av andra graden", i en tro som principiellt inte fattas som sanning utan som stimulans. På denna omväg kommer man inte sällan tillbaka till de ursprungliga trosföreställningarna: processens betydelse ligger då däri att ett värn skapats mot rationalistisk kritik. Uppenbart är dock att man för att omfatta den berörda tankegången måste såsom giltiga acceptera vissa värderingar, som inte klart anges och knappast framstår som fullt medvetna. Då det talas om "livet", "framåtskridandet" eller dylikt undvikes denna kärnfråga, ty dessa ord är värdebetonade för praktiskt taget alla människor. Den målsättning man genom dem vill ge, är på grund av deras saknad av varje preciserat innehåll helt fiktiv.

Denna antiintellektualistiska eller pragmatiska linje skymtar ofta i den nationalsocialistiska litteraturen, även om den här inte kommit till så klara uttryck som i den fascistiska doktrinen eller hos dennas läromästare, Georges Sorel, som i "myten" ser ett slags livsfrämjande illusion (varom utförligare i kapitlet om fascismen). Särskilt framträder tanken, att alla resultat av andligt arbete är "i djupare mening" riktiga eller sanna, då de tjänar "livet". I praktiken synes man då med "livet" mena den nationalsocialistiska rörelsen, den tyska nationalismen, Tysklands självhävdelse eller något liknande.

I sitt arbete "Der Staat im nationalsozialistischen Weltbild" söker Nicolai fastställa de skilda inflytelser, som varit av betydelse

för nationalsocialismens ideologiska utformning. Den ende tyske filosof utom Kant, som tillerkännes en förstarangsplats, är Nietzsche. Särskilt framhäves dennes betonande av "viljan till makt" och hans övermänniskoideal. Av större intresse är att den nya "vitalistiska" filosofiens stora betydelse för nationalsocialismen understrykes. Enligt denna filosofi, skriver Nicolai, "bedömes en tankes användbarhet och därmed riktighet efter synpunkten, om den är främjande för livet". Bland vitalisterna nämns fikcionalismens grundare Vaihinger, "som hävdade sanningens beroende av dess användbarhet och betraktade livet som det högsta värdet" samt egendomligt nog också Bergson, vars judiska härkomst omtalas, men vars teori om "élan vital" förklaras genom den franska nationalismen och den italienska fascismen har verkat starkt befruktande på nationalsocialismen. I annat sammanhang framhålles att nationalsocialismen liksom fascismen innehåller "ett religiöst element, som man kan beteckna som 'myt' ". Myterna karakteriseras efter Sorel som "fantasibilder, i vilka framtiden och den egna sakens triumf visar sig". Som exempel på myter nämns föreställningarna om det tusenåriga riket, den yttersta domen osv. "Myternas betydelse framför allt för den aktivistiska politiken" har, förklarar Nicolai, klarlagts av Sorel. För nationalsocialismen utmärkande är bland andra myterna om "det tredje riket" och den av Rosenberg i "Det Mythos des zwanzigsten Jahrhunderts" "uppställda" blodsmytten.

Icke blott titeln på Rosenbergs huvudarbete tyder på ett pragmatiskt betraktelsesätt. Klarare än någon annan av de nationalsocialistiska ledarna hävdar Rosenberg att tankar bör bedömas med hänsyn till effekten. Efter att ha citerat Goethes ord "blott vad fruktbart är, är sant", förklarar han, att även villfarelsen kan vara "organiskt" sann, "då den gör de ur förstånds-, åskådnings- eller viljesynpunkt osäkra handlingsdugliga och stegrar deras skaparkraft". Efter ett resonemang, som tyder på inflytande från Vaihingers arbete "Die Philosophie des als ob" uttalar Rosenberg, att "för oss är frågan om sanningen inte en fråga om logik, riktighet eller falskhet, utan innebär, att ett organiskt svar fordras på frågan: fruktbar eller ofruktbar . . ." För varje folk finns för detta folk "riktiga" värden. I samma anda uttalar sig Krieck, efter nationalsocialismens seger rektor vid universitetet i Frankfurt am

Main, i sitt berömda arbete "Nationalsozialistische Erziehung". Han förklarar här på tal om försök att analysera den samtida situationen: "Den frågan uppställes ofta, huruvida ett sådant försök att tyda samtiden överhuvud kan ha vetenskapligt värde eller vetenskaplig karaktär och om det i dylika fall inte snarare är fråga om trossaker. Häremot måste framhållas, att ett tydningsförsöks vetenskaplighet är en fråga av tredje eller fjärde klass. Avgörande är endast, om tydningen träffar den verkliga meningen (den Sinn) och om den därigenom verkar fruktbar och främjande; i så fall äger den också det sanningsvärde, som sammanfaller med kraften hos en äkta tro."

Än mera egenartad ter sig den praktiska synpunkten, då den tillämpas i vetenskapliga specialstudier. I en av Tysklands mest ansedda statsvetenskapliga tidskrifter "Archiv des öffentlichen Rechts", publicerade Haarkens 1934 en avhandling över "begreppet stånd". Denna inleddes med en principiell framställning av den metod, som bör följas vid klargörande av ett dylikt begrepp (kursiveringen av Haarkens): "Till ett sådant begrepp kan man icke nå med hjälp av abstrakta och livsfrämmande teorier och doktriner utan endast genom ett *livslagbundet tänkande* (lebensgesetzliches Denken) dvs. ett tänkande, som söker fatta livet som *liv*, med dess inre lagar och möjligheter, och därigenom vill tjäna dess uppehållande och utveckling till något högre. För detta tänkande är blott de insikter sanna, som är *fruktbara*, och icke de som endast är 'riktiga' i logisk och formell mening. Det är icke ett abstrakt-begreppsmässigt tänkande som det rationalistiska tänkandet utan ett livsomedelbart tänkande (lebensunmittelbares Denken); det arbetar icke med bleka förståndsbegrepp, utan bildar sina begrepp ur det omedelbara åskådandet av livet. Det är icke något allmängiltigt tänkande; dess omdömen gäller tvärtom endast för det folk och den ras, varur det framvuxit." Den följande framställningen visar, att författaren inte lyckats tänka livslagbundet och livsomedelbart. Den ståndsuffattning, han utformade, har inte upptagits av de nationalsocialistiska ledarna.

Ur pragmatisk synpunkt måste nationalsocialismens seger te sig som ett bevis på sanningen av dess teorier. Denna slutsats har också dragits av rörelsens ledare. Det är meningslöst, yttrade Hitler på partikongressen 1934, "att med olärliga diskutera den

nationalsocialistiska teoriens riktighet, då ju denna teori genom att på ett enastående sätt förverkligas redan erhållit den historiska bekräftelsen på sin riktighet". På samma sätt har Goebbels och Dietrich förklarat, att den nazistiska ideologien består det ur sanningssynpunkt avgörande provet genom att segra.

RASIDEOLOGIEN

De föreställningar, som kan sammanföras under beteckningen rasideologi, utgör det mest originella inslaget i nationalsocialismens tankevärld. I ingen annan politisk ideologi av betydelse spelar liknande föreställningar en väsentlig roll. Nationalsocialismens ledare framställer rastanken som rörelsens grundläggande idé — vid sidan av rasfrågan är alla andra frågor av underordnad vikt, framhåller Hitler i skrifter och tal ända från "Mein Kampf".

Den nazistiska rasläran har åtskilliga föregångare. Redan i mitten av 1800-talet utformade fransmannen Gobineau sin teori om den ariska rasens och speciellt germanernas överlägsenhet och på 1890-talet populariserades en liknande uppfattning genom den i Tyskland bosatte engelsmannen Houston Stewart Chamberlain. Inom den vetenskapligt inriktade rasforskningen tillmättes dessa åsikter intet värde, men de stimulerade kraftigt den antisemitism och den germanska rasstolthet, som redan under kejsardömet starkt framträdde i Tyskland. Under tjugotalet och särskilt efter nationalsocialismens seger utvecklades nazismens rasteorier i en hel litteratur. Det kan här inte bli fråga om att behandla någon större del av denna. Skiftningar och meningsskiljaktigheter i detaljer är utan intresse då det gäller att klarlägga de rasföreställningar, som är av betydelse för nationalsocialismen som politisk rörelse. Till en början behandlas teorierna om den nordiska rasen och det tyska folket, därefter antisemitismen. I fråga om den "nordiska tankens" utformning skall vi huvudsakligen utgå från de viktigaste arbetena av professor Hans Günther, då denne i den nationalsocialistiska litteraturen ständigt betecknas som den vetenskapliga auktoriteten framför andra.

Ras är enligt Günther "en människogrupp, som skiljer sig från varje annan människogrupp genom en för densamma speciell

förening av kroppsliga kännetecken och psykiska egenskaper och som alltid avlar endast varelser av samma art". I Europa finns ett visst antal raser företrädade (vi kan i detta sammanhang bortse från de icke-europeiska raserna). Flertalet människor är dock av blandras och de "renrasiga" bildar endast inom ett fåtal nationer majoriteten. Utgångspunkt för rasindelningen är vissa fysiska kännetecken, såsom skallens form, kroppslängden, näsans form, hårets och ögonens färg. Så t. ex. beskrivs den nordiska rasen som högväxt, långskallig, med smal näsa, ljus hår, ljusa, blå eller grå ögon osv. Man kan emellertid vara av rent nordisk ras utan att äga alla dennas kännetecken. Trots att svenskarna påstås vara nästan renrasiga, säges endast var femte svensk uppvisa alla kännetecken på nordisk ras. Principen vid uppdelningen i raser är naturligtvis att endast sådana kombinationer av egenskaper, som inom en större grupp visar en genomsnittligt hög frekvens, skall anses konstituera en ras. Rörande antalet europeiska raser har Günther hävdad skilda meningar. I den 1923 utgivna upplagan av "Rassenkunde des deutschen Volkes" räknade han med fyra europeiska raser, i det 1925 utkomna arbetet "Kleine Rassenkunde Europas" förklaras antalet vara fem och i skrifter från de senaste åren urskiljas sex eller sju raser. 1923 sades den nordiska rasen i dess renaste form vara att finna i Dalarna. Numera anses dalkarlarna tillhöra en speciell ras, den faliska. För den synpunkt, som här är avgörande, saknar dessa skiljaktigheter betydelse, och vi skall endast beröra Günthers framställning av de huvudraser, som han upptar i sina tidigare arbeten. Frågan i vad mån Günthers indelningar kan vetenskapligt försvaras eller ej är för analysen av de för nationalsocialismen väsentliga momenten i hans teori utan intresse.

De fem europeiska raser som Günther omtalar i det citerade arbetet från 1925 benämner han den nordiska rasen, västrasen, ostrasen, den dinariska rasen och den ostbaltiska rasen. Alla dessa raser finnas representerade hos praktiskt taget alla europeiska folk, men i olika proportioner. Så t. ex. är väst- och ostraserna dominerande i Frankrike och Italien, den ostbaltiska rasen och den dinariska rasen i Ryssland, i Norge och Sverige är den nordiska rasen ojämförligt starkast. Det tyska folket beräknas innehålla ungefär 60 procent nordiskt "blod", återstoden kommer väsent-

ligen på ostrasen och den dinariska rasen. Flertalet tyskar är dock — väl att märka — av blandad ras, högst 10 procent anses nordiskt renrasiga. De refererade siffrorna är givetvis, framhåller Günther, mycket ungefärliga. Betonas bör att enligt Günthers lära den nordiska rasen i Tyskland är jämförelsevis starkare representerad än i någon annan av de större staterna, utom möjligen England.

De jämförelsevis små, ofta med svårighet konstaterbara fysiska skillnader raserna emellan, som Günther tror sig kunna fastställa, är enligt hans mening förbundna med psykiska olikheter, dvs. varje ras har sin särskilda andliga karaktär. Ingående karakteristiker ges av de olika raserna. Det huvudsakliga intrycket av dessa blir den nordiska rasens ojämförliga överlägsenhet. De grundläggande egenskaperna hos de nordiska människorna är omdömesförmåga, sanningskärlek, mod och handlingskraft. Men i det hela tillägnas nordmännen alla värdebetonade egenskaper; de är hederliga, arbetsamma, pliktrogna, renliga osv. I den mån fel eller svagheter konstateras, ter sig dessa såsom förtjänster, utvecklade till överdrift. Sålunda är den nordiska rasen saklig och objektiv, men dessa egenskaper slår stundom över i okritisk beundran för det utländska och misstro till det egna. Den djärvhet, som utmärker nordmännen, kan urarta till sorglöshet och dumdristighet, deras generositet blir ibland lättsinne. Den nordiska rasen har större spännvidd, större möjligheter i olika riktningar än andra. ”Inom den nordiska rasen kan den själsliga spänningen nå sin höjdpunkt, föreningen av utpräglade egenskaper och därmed den andliga rikedom kan bli mest betydande. Den vises, fältherrens, konstnärens, bondens, arbetarens, statsmannens, prästens gestalter, försakelsen likaväl som fordringsfullheten, grubblandet likaväl som handlandet, det goda likaväl som det onda, uppvisar blott inom den nordiska rasen den utpräglade gestaltning, som överhuvud gör det så svårt att fastställa ett genomsnitt av nordiskt väsen och nordisk förmåga.” Här som på vissa andra punkter synes författaren, i sin iver att visa nordmännens andliga rikedom, ge dem monopol på fulländningen även när det gäller dåliga egenskaper. Det förklaras också att såväl ytterlig vekhet och godhet som kylig beräkning och hänsynslös hårdhet, dvs. alla extrema egenskaper, är till finnandes inom nordrasen. Samtidigt tillägges alltså nord-

männen vissa bestämda egenskaper och egenskapen att kunna uppvisa de mest skiftande egenskaper.

I fråga om intelligens, skapande kraft och ledarförmåga intar den nordiska rasen en plats för sig. Överallt har män av denna ras genom sin särskilda förmåga utfört stora ting. Rasens begåvning är i själva verket så rik, att det är svårt att utpeka områden, där den är särskilt framträdande. "Efter engelska vittnesmål" utpekas dock såsom sådana områden "tonkonst, geometri, sjöfart, affärer och vetenskap". Enligt Günther är nordrasen särskilt begåvad när det gäller "skapande handlingar, erövring, krig, statskonst och statsbildning, vidare filosofiskt och vetenskapligt tänkande och konstnärlig verksamhet".

Blott ett par antydningar om karakteristiken av övriga raser. Västrasen är lidelsefull och lättroilig: "alla själsliga krafter är mera utåtvända, under det att de hos den nordiska rasen är mera inåtvända". Vidare är västrasen "föga arbetsam, ofta lat", den har ringa sinne för lag och ordning, visar "böjelse för laglösa (anarkistiska) förhållanden, hemliga sammansvärjningar... och spännande rövarväsen". Västmanniskan är emellertid gladare än nordmanniskan. "Västmanniskan begriper lättast världens fröjder, nordmanniskan världens problematik. Västmanniskan ser snarast livet som ett skådespel, i vilket man har att röra sig elegant. Nordmanniskan ser livet som en uppgift, som fordrar det djupaste allvar." Ostrasens karaktär kan sammanfattas i två ord: medelmåttig och oädel. Ostmanniskorna är kälkborgare, snåla och trånghjärtade, de saknar storhet på alla områden och finner sig därför väl till rätta i det dagliga ointressanta livet. Den dinariska rasen kännetecknas främst av "rå kraft och rätlinighet". Överhuvud har denna ras — starkt representerad i södra Tyskland — en rad förtjänstfulla egenskaper, såsom pålitlighet, mod, kvickhet och musikalisk begåvning. I mycket erinrar dessa egenskaper om den nordiska rasens, men den senare är på så gott som alla områden avgjort överlägsen; "det dinariska väsendets utvecklingsförmåga är i alla hänseenden avgjort mindre än det nordiska väsendets". Den ostbaltiska rasen är tålmodig och arbetsam, men saknar "all skapande förmåga i egentlig mening". Psykologisk och musikalisk begåvning hör till dess positiva egenskaper, ombytlighet, listighet, råhet och snuskighet till dess fel.

Ett ledmotiv i Günthers och överhuvud i de nazistiska rasteoretikernas arbeten är att nordrasen trots sina överlägsna egenskaper och på visst sätt just på grund av dessa är stadd i tillbakagång, dess andel i de skilda folkens "blod" tenderar att minska. Detta beror främst på att en ström av nordiska människor går från landet till staden, "dit de nordiska människorna alltid letts och alltid skall ledas av sitt sinne för tävlan, sin bildningstörst, sin längtan att leda, att göra sig gällande". I städerna och särskilt inom de högre folkklasser, i vilka de nordiska människorna på grund av sin begåvning intränger, är emellertid nativiteten mindre än på landsbygden. Härtill kommer att nordmänniskorna är mera djärva och krigiska än andra, nordrasen decimeras därför mer än andra raser genom krig.

Den motivering Günther presterar för sina påståenden, borde, tycker man, inte fylla de enklaste anspråk, till stor del är den fantastisk. Vi kan här blott ta upp några få punkter till diskussion. Som bevis på den nordiska rasens överlägsenhet anföres bland annat att kroppslängden inom de högre klasserna är större än bland de lägre. Det ifrågasättes inte huruvida detta kan bero på miljöförhållanden (särskilt näringen), ej heller omnämns undersökningar, som pekar i denna riktning. För att visa de högre "nordiska" klassernas bättre arvsanlag görs gällande att barn ur dessa klasser visar hög intelligensnivå. I England och Amerika har emellertid en rad ingående undersökningar givit vid handen att de obetydliga skillnader, som på denna punkt föreligger mellan olika samhällsklasser, mycket väl kan förklaras genom de skilda miljöernas inverkan. Flertalet av de argument Günther anför för att visa karaktärsskillnaderna olika raser emellan, är än mera påtagligt värdelösa. Framför allt refereras personliga åsikter rörande människors egenskaper inom olika områden. Dessa åsikter betraktas sedermera som giltiga för de raser, som anses överväga inom respektive områden. Det oerhört tvivelaktiga i omdömen, enligt vilka t. ex. upplänningar förklaras ha en viss karaktär, smålänningar en annan, är uppenbart. Här blir godtycket än större, eftersom man från ett omdöme om folket i t. ex. en provins sluter sig till karaktären hos den inom provinsen enligt en mycket osäker uppskattning starkast företrädde rasen. Källkritiken lyser med sin frånvaro. Löst framkastade förmodanden av författare eller jour-

nalister tjänar ofta som argument. Det diskuteras inte ens, huruvida de påstådda skiljaktigheterna mellan olika grupper kan sammanhånga med olika social miljö. På ett lika kritiklöst sätt begagnas t. ex. brottmåls- och självmordsstatistiken. Då frekvensen av vissa brott är större i södra och östra än i norra Tyskland sättes detta i samband med att den nordiska rasen anses något starkare företrädd i norra Tyskland. Att rasskillnaderna mellan vederbörande områden (om de överhuvud finns) måste vara ytterst obetydliga, beaktas i detta sammanhang inte, ej heller berörs frågan om de sociala miljöernas betydelse. Den nordiska rasens "problematik" säges framgå av den höga självmordsfrekvensen inom de "nordiska områdena". Hela den litteratur, som finnes rörande självmordet och av vilken det nämnda antagandets orimlighet klart framgår, synes Günther vara okunnig om. I huvudsak nöjer sig dock Günther med nakna påståenden utan försök till saklig argumentering.

Många av nazismens rasideologer gick i sitt skarpa särskiljande av olika europeiska raser, i sitt hävdande av den nordiska rasens överlägsenhet och i sina försök att för det tyska folkets räkning lägga beslag på nordrasens förtjänster vida längre än Günther. Som exempel kan nämnas Rudolfs arbete "Nationalsozialismus und Rasse", ingående i den av partiet utgivna handboksserien "Nationalsozialistische Bibliothek". Jämförd med Rudolf kan Günther betecknas som försiktig och saklig. Den skildring av den nordiska rasen, som Rudolf ger i anslutning till en annan författare, formar sig till en hänförd sammanställning av alla goda egenskaper. Den nordiska människan utmärkes bland annat genom sitt sanningsbegär, sin förmåga av "förutsättningslös, kritisk, vetenskaplig forskning", sin filosofiska, lyriska, tekniska och militära begåvning. "Den nordiska rasen... kan anses som den egentliga bäraren av all skapande kultur i det gamla och det nya Europa och länderna kring detta." I det tyska folket "finner vi alla dessa nordiska väsensdrag förkroppsligade. Just det typiskt tyska måste hänföras till det nordiska blodsarvet". Såsom rasmystikens främsta nyare produkt torde man kunna betrakta Rosenbergs "Der Mythos des zwanzigsten Jahrhunderts". Till väsentlig del är detta stora arbete ett försök att skriva om världshistorien ur rassynpunkt. En gränslös ovederhäftighet är bokens utmärkande drag. Vad de

religions- och kyrkohistoriska uppgifterna beträffar har detta i detalj påvisats i bilaga till "Kirchlicher Anzeiger für die Erzdiözese Köln" november 1934.

Av uppfattningen om den nordiska rasens överlägsenhet dras naturligtvis slutsatsen, att åtgärder bör vidtagas för bevarande och stärkande av denna ras inom det tyska folket, man kräver "Aufordnung". Beträffande medlen att nå detta mål, dvs. närmast att åstadkomma en relativt starkare nativitet bland de nordrasiga (vartill då räknas även de "övervägande" nordrasiga) än inom andra rasgrupper har skilda förslag framställts. Günther ersätter Kants "kategoriska imperativ" med satsen: "handla så, att du alltid skulle kunna tänka din viljeriktning såsom grundriktning för en till nordrasens stärkande siktande lagstiftning (nordrasische Gesetzgebung)". Genom ingripande från statens sida bör de nordiska människorna förmås att fortplanta sig mer än andra. Günther tänker sig till och med möjligheten av att ett slags rangordning inom det tyska folket skall uppstå, varvid rasegenskaperna skall vara avgörande. Darré, framställde i sitt år 1930 utgivna arbete "Neuadel aus Blut und Boden" förslaget om en verklig klassindelning ur rassynpunkt, med förbud för eller begränsning av möjligheten till giftermål klasserna emellan. Människor av god ras skulle få gifta sig endast med varandra och uppmuntras att föda många barn. De ur rassynpunkt dåliga skulle steriliseras eller icke alls få gifta sig. Rosenberg framkastar i sin "Mythus" tanken att tillåta polygami för män av rent nordisk ras.

"Den nordiska tanken" blev emellertid relativt sent en betydande faktor i nationalsocialistisk propaganda. Sannolikt beror detta väsentligen på att Günthers för tankens utformning avgörande arbeten utkom först i början av 1920-talet. I 1920 års program talas endast om tyskar och judar samt på ett ställe om "den germanska rasen". Hitler skriver i "Mein Kampf" om "ariernas" och "tyskarnas" överlägsenhet och det judiska folkets gemenhet, men framhäver inte särskilt den nordiska rasen. I slutet av 1920-talet får emellertid "den nordiska tanken" efter hand en mycket framskjuten plats i den nazistiska rasideologien. I massor av tal och skrifter krävs åtgärder i av Günther angiven riktning. Det bör dock betonas, att Hitler, även om han ofta understrukt den "kulturbärande" rasens betydelse och berättigade anspråk på att sätta

sin prägel på det tyska folkets utveckling, såvitt bekant alltid uttryckt sig med en viss försiktighet på denna punkt och aldrig oreserverat godtagit de av Günther, Darré, Rosenberg och andra framförda kraven.

Faktiskt har idén om den nordiska rasens överlägsenhet över andra inom det tyska folket representerade europeiska raser inte avsatt några direkta spår i nationalsocialismens lagstiftning. Ofta antydes visserligen att en del lagar såsom steriliseringslagen och den lagstiftning, som syftar till den jordbrukande befolkningens bevarande och stärkande, står i överensstämmelse med "den nordiska tanken". Uppenbart är dock att exempelvis steriliseringslagen och andra liknande åtgärder blott syftar att förhindra fortplantning bland ur bestämda synpunkter undermåliga individer. Den kan inte anses tjäna nordrasen annat än indirekt och detta blott om man utgår från att ett relativt stort antal undermåliga skulle ha ringa eller inga "nordiska" arvsanlag. På samma sätt är åtgärder till landsbygdens fromma av särskilt värde för nordrasen endast under förutsättningen, att nordrasen skulle vara relativt starkt representerad på landsbygden, vilket inte påståtts av Günther och andra rasteoretiker (jfr i detta sammanhang Günthers arbete "Verstädterung"). Man torde tämligen allmänt ha ansett det omöjligt att inom det starkt rasblandade tyska folket genomföra någon uppdelning i nordrasiga och andra.

I själva verket kom teorien om de olika rasernas skilda värde i stor utsträckning att utnyttjas på ett helt annat sätt än Günthers och andra "rasforskarens" uttalanden betingar. Mer eller mindre klart skymtar i de politiska ledarnas yttranden tanken att den nationalsocialistiska rörelsens seger är en seger för den nordiska rasen, att det urval av de nordrasiga, som enligt rasläran bör äga rum, skett genom anslutning till nazismen. Genom en egendomlig tankeglidning kommer man helt att bortse från de fysiska raskännetecknen och fäster sig endast vid de psykiska; resultatet blir helt naturligt slutsatsen, att de "bästa", dvs. nazisterna, är nordrasiga, eftersom enligt rasläran de nordrasiga är de "bästa". I stället för raslärans fordran att de nordrasiga framför andra bör styra, påstås att nazisterna är nordrasiga, eftersom de styr. Rasfrågan har till stor del lösts genom det blotta faktum att nazismen kommit till makten. Ett par utdrag ur tal av Hitler

skall åskådliggöra denna tankegång. 1 september 1933: "Under inga förhållanden kan ett folk, som består av olika raser, i längden låta sitt handlande i de viktigaste frågor bestämmas av två eller tre uppfattningar på samma gång... Det för med nödvändighet förr eller senare till upplösning av en så onaturlig förening. Skall emellertid detta undvikas, är det avgörande, vilken ras som genom sitt väsen förmår göra sin världsåskådning gällande... Nationalsocialismen... känner omfattningen av de olika rassubstanserna i vårt folk. Tanken att i princip ställa sig avvisande till denna blandning, som gestaltar totalbilden av vårt folks livsyttningar, står också rörelsen helt fjärran... Men den önskar, att vårt folks politiska och kulturella ledning skall få sin prägel av den ras, som genom sin heroism och tack vare sina anlag överhuvud skapat det tyska folket ur ett konglomerat av olika beståndsdelar. Nationalsocialismen bekänner sig därmed till den heroiska läran om blodets, rasens och personlighetens värde och... står sålunda medvetet i oöverkomligt motsatsförhållande till den pacifistisk-internationalistiska demokratien..." På partidagen 1933 yttrade Hitler: "Den fråga, som förelåg efter sammanbrottet 1918, var dels om ett tillräckligt stort bestånd fanns av de raselement inom vårt folk, som inlett och genomfört nationens bildande och därför ensamma var i stånd att för framtiden leda denna gemenskap, dels om det skulle lyckas att finna dessa element och åt dem anförtro ledningen... Det fanns här blott en möjlighet: man kunde icke från rasen sluta sig till förmågan, utan man måste från förmågan sluta sig till rasen. Förmågan kunde emellertid avläsas genom de enskilda människornas sätt att reagera gentemot en proklamerad ny idé." Här utsäges alltså klart, att nationalsocialistisk åskådning — det riktiga sättet att reagera för den av Hitler proklamerade idén — är ett bevis på god ras.

En annan liknande tankegång har än större betydelse. I anslutning till rasläran framhålles ständigt gentemot "demokratiens falska jämlikhetslära", att människorna av naturen är olika, beroende på de rasanlag de ärvt. Redan i "Mein Kampf" kräver Hitler därför att "den aristokratiska principen" skall komma till heders, de bästa människorna skall ha det största inflytandet. Det ligger nära till hands att från denna tanke komma till slutsatsen att

bestående sociala olikheter är motiverade av olika gruppers bättre eller sämre ras. Denna slutsats har också, såsom i ett följande kapitel skall visas, dragits av Hitler. Därmed blir "den nordiska tanken" en ingrediens i en på bevarandet av den privata produktionsordningen och de ekonomiska olikheterna inriktad konservativ ideologi.

"Den nordiska tanken" och vad därtill hör är endast en av linjerna i nationalsocialismens rasideologi. Vid sidan av den nu skisserade rasläran framträder den med densamma — logiskt sett fullständigt oförenliga — föreställningen om det tyska folket — antingen det i Tyskland boende folket eller alla tyskspråkiga — såsom en blodsgemenskap.

Denna uppfattning genomgår, såsom redan antytts, 1920 års partiprogram. Här nämns inte den nordiska rasen eller överhuvud förefintligheten av skilda "ariska" raser i Tyskland. Det talas om det tyska folket och detta betraktas som en blodsgemenskap, vilket klart framgår av fjärde punkten: "statsborgare kan blott den vara, som tillhör det tyska folket (wer Volksgenosse ist). Endast den, som är av tyskt blod, tillhör det tyska folket". I första punkten förutsättes, att tyskarna bildar en överstatlig enhet: "Vi fordrar sammanslutning av alla tyskar på grundval av folkens självbestämningrätt till ett stor-Tyskland." Dessa satser tyder på att med människor av tyskt blod helt enkelt menas tyskspråkiga. I tjugofjärde punkten talas om "den germanska rasens sedliga och moraliska känsla". Vad härmed menas framgår inte av sammanhanget. Hitler talar i "Mein Kampf" ständigt om det tyska folket såsom en naturligt given enhet, även om han samtidigt i allmänna ordalag hävdar, att ur rassynpunkt skilda delar av detta folk har olika värde. Ett par exempel: "Vad vi har att kämpa för är vår ras och vårt folks bevarande och stärkande... tryggandet av blodets renhet... på det att folket skall förmå uppfylla den mission som anvisats det av världens skapare"; "det tyska riket skall såsom stat omsluta alla tyskar och ha till uppgift att inom detta folk icke blott samla och bevara de ur rassynpunkt värdefullaste elementen utan även att långsamt och säkert föra fram dessa till en härskande ställning". Att Hitler vid denna tid tänkte sig det tyska folket som ett i stort sett (judarna utgjorde givetvis ett undantag)

renrasigt folk framgår också av att han förklarar rasblandade folk odugliga och samtidigt glorifierar den tyska nationen.

Föreställningen om det tyska folket såsom en blodsbestämd enhet har, såsom i följande kapitel närmare skall utvecklas, bevarats även sedan "den nordiska tanken" införlivats med national-socialismens ideologi. Att de båda tankelinjerna är logiskt oförenliga är uppenbart. Vad menas med blodsgemenskap om inte just de gemensamma arvsanlag, som betecknas med ordet ras, och hur kan det tyska folket på en gång vara av samma blod och av olika raser? I de nazistiska skrifterna träffar man bokstavligen sida vid sida dessa stridiga påståenden. I det nyss citerade arbetet av Rudolf påstås exempelvis i första kapitlet, att det tyska folket "bildar en ödesgemenskap, och denna har till grundval blodsgemenskapen, förhållandet, att i ett sådant folk alla människor är besläktade med varandra" (dass in einem solchen Volke jeder mit jedem blutlich verbunden ist). I nästa kapitel citeras med gillande Günthers definition på ras och hans uttalanden om de olika raserna inom det tyska folket.

Det bör kanske ytterligare understrykas, att det egenartade i den nu berörda uppfattningen inte ligger däri, att med ett folk avses de under en viss stat lydande medborgarna eller alla till ett visst språkområde hörande människor. Dessa uttryckssätt är ju tvärtom överallt vanliga. Det egendomliga ligger däri att folket betecknas som en blodsgemenskap, som ett slags biologisk enhet. Härigenom accentueras den nationella enheten på ett sätt, som för hela folkgemenskapsideologien är av den största betydelse. Och detta sker samtidigt som man inrycker även den "vetenskapliga" rasläran i sin ideologi.

Att det är folket som språklig enhet, inte som förment blodsgemenskap, som nationalsocialismen i egenskap av nationalistisk rörelse avser, är utan vidare klart. Man kräver inte att de "nord-rasiga" länderna, såsom Sverige och Norge, skall införlivas med det tyska riket, men väl fordras förening mellan detta rike och andra tyskspråkiga områden, såsom Österrike. Men även nationalismen får, fastän inriktad efter det i Europa vanliga schemat, något av den biologiska nimbus, som följer med rasmystiken.

På denna nationalism skall vi i övrigt inte närmare ingå, då dess mål i hög grad skiftade med dagspolitikens växlingar. Det

välkända förhållandet bör dock understrykas, att den nationella attityden hade en extrem och aggressiv karaktär. Ett ledmotiv i Hitlers "Mein Kampf" och andra programmatiska arbeten är hatet mot pacifism och internationalism. Oviljan mot chauvinism betecknas som ett tecken på impotens. De nationella mål, som uppställs, är inte begränsade till en förening av tyskspråkiga folk under det tyska rikets hägn. Den högre rasen har rätt att härska, nationalsocialismen "tror ingalunda på rasernas likhet, utan erkänner deras olikhet och därmed deras större och mindre värde och känner sig därför förpliktad att i överensstämmelse med den eviga vilja, som behärskar världsalltet, främja den bättre, starkares seger och kräva den sämres och svagares underordnande". "Den nationella statens utrikespolitik har att säkerställa den genom staten sammanfogade rasens existens. . . i det att den skapar ett sunt, efter livets fordringar anpassat, naturligt förhållande mellan folkets storlek och växt å ena sidan och å andra sidan statsområdets storlek och möjlighet att ge näring." En expansion för att fylla folkets behov av jord är naturligt berättigad, denna expansion bör ske i östern. Samtidigt förklaras en "avräkning" med "vårt folks dödsfiende, Frankrike" vara oundviklig, genom en allians med England och Italien bör Tyskland få tillfälle att "i lugn och ro" träffa förberedelser för denna avräkning. Som ett politiskt testamente till den tyska nationen karakteriserar Hitler följande satser: "Tolerera aldrig att två kontinentalmakter uppstår i Europa. Se i varje försök att vid Tysklands gränser organisera en andra militärmakt eller blott en stat, som kan utvecklas till militärmakt, ett angrepp mot Tyskland och betrakta det icke blott som en rätt, utan även som en plikt, att med alla medel, även vapenmakt, hindra upprättandet av en sådan makt och att, om den redan upprättats, slå ned den. . . Glöm aldrig, att den heligaste rätten i världen är rätten till jord, som man själv vill bruka, och att det heligaste offret är det blod, som man utgjuter för denna jord." Hos andra under rörelsens tidigare skede tongivande ledare framträdde samma nationalistiska anda: Feder förklarade, att den framtida diktatorn "icke får skygga tillbaka för blod och krig", och Gregor Strasser såg i kriget "den väldiga omvärderaren av alla värden, livets obönhörliga kamp mot formlerna, sanningens uppgörelse

med lögnen". Jämte uttalanden av denna art påträffas ofta hos Hitler och andra beklaganden av det tyska folkets bristande nationella känsla, dess överdrivna aktning för främmande nationer osv. Man anknyter här till en sedan gammalt (exempelvis Goethe, Bismarck, Nietzsche, Treitschke, Thomas Mann) populär föreställning. Genom att reflektera över sin överdrivna mildhet skaffar man sig kraft till aggressivitet.

Sedan nationalsocialismen kommit till makten förändrades tonen i de auktoritativa uttalandena. I en rad tal betygade Hitler regimens vilja till fred och tog avstånd från flera under tidigare skeden omhuldade expansionistiska planer. Rastanken, som så länge använts som nationalistisk stimulans, har nu förklarats vara ägnad att stärka respekten för andra folk och därmed verka som en garanti för freden. Typiskt är följande uttalande av Hitler i ett tal den 30 januari 1934: "Den nationalsocialistiska rastanken leder inte till missaktning för och undervärdering av andra folk, utan till förståelse för uppgiften att bevara och uppehålla det egna folket. Den leder därför med nödvändighet till en naturlig respekt för andra folks liv och väsen. Utrikespolitiskt sett gör den därför alla försök att undertrycka främmande folk omöjliga... Denna nya tanke förpliktar till stor och fanatisk hängivenhet för det egna folkets liv, frihet och ära, men i lika hög grad till aktning för andras ära och frihet. Denna tanke kan därför tjäna som bas för strävandet till en sann pacificering av världen i mycket högre grad än den ur ren maktsynpunkt planerade och genomförda uppdelningen i segrare och besegrade..." Den fanatiska självhävdelsen skall alltså kombineras med en lika fanatisk respekt för andras självhävdelse. Det överlägsna nordiskt-tyska folket kan känna den största aktning för de underlägsna nationerna.

Vid sidan av den nordiska tanken, enligt vilken de nordrasiga skall gynnas på andra i Tyskland representerade rasers bekostnad, och den tyska tanken, som kräver sammanslutning av alla tyskspråkiga och i andra folk ser naturliga motståndare, står den ariska tanken som den tredje linjen i nationalsocialismens rasideologi. Ordet arier kan användas i olika meningar. Günther anser ordet olämpligt, men synes närmast anse det liktydigt med nordrasig; andra använder det som beteckning för hela den

s. k. indoeuropeiska folkstammen. Stundom begagnas det om vita i motsats till s. k. färgade folk. Även i nationalsocialistiska skrifter påträffas ordet i skilda betydelser. I det vanliga nationalsocialistiska språkbruket — även i lagarna — användes emellertid arier såsom beteckning för europeiska folk i största allmänhet, och det icke-ariska folk, mot vilket man vill dra en klar gräns, är judarna. Den ariska tanken är ideologiskt detsamma som antisemitism.

Det finnes ingen anledning att ingå på de bestämningar av judarna ur rassynpunkt, som förekommer vare sig hos nazistiska teoretiker eller andra rasbiologer. Nog är att betona, att de nazistiska författarna på området i första rummet framhäver de stora skiljaktigheterna mellan judarna och andra i Tyskland levande folkgrupper — juden betecknas ständigt som "artfremd". De "vetenskapliga" försöken att motivera antisemitismen spelar en mycket undanskjuten roll. På denna punkt har politikerna, i motsats till vad fallet är i fråga om den nordiska tanken, inte behövt något stöd utifrån. Redan i 1920 års partiprogram, Hitlers "Mein Kampf" och Feders första skrifter framträder antisemitismen som en i detalj utarbetad ideologi.

Beträffande detaljerna i denna ideologi kan hänvisas till ett svenskt arbete: Valentin, "Antisemitismen". Här kan endast några huvuddrag angivas. En amerikansk författare (Schuman) gör sig inte skyldig till någon överdrift, då han framhåller att judarna enligt nazismens ideologi kom att förkroppsliga allt för den tyska småborgarklassen förhatligt: "pacifism, internationalism, marxism, frimureri, esperanto, nakenkultur, skadeståndskrav, demokrati, inflation, liberalism, ekonomisk utsugning och sexuell immoralitet". Judarna framstår helt enkelt som "det ondas princip", alla förhatliga rörelser och institutioner, alla nationella olyckor anses ytterst bottna i judiska komplotter. Judarna framkallade enligt Hitler världskriget för att främja sina ekonomiska och politiska intressen, ententemakternas politik dirigerades ytterst av judarna. Judarna var också skulden till det tyska sammanbrottet 1918. På partidagen 1933 förklarade Rosenberg, att judarna 1918 behärskade den tyska staten och med hjälp av socialdemokraterna, centern och demokraterna "genomförde undertryckandet av den tyska nationen". Judarna

håller enligt Hitler sitt eget blod rent men söker systematiskt förstöra det ariska blodet genom att förföra ariska flickor. I samma syfte anordnade judarna Ruhrockupationen 1922, då negertrupper i fransk tjänst kom till användning. Med tanke på dessa anklagelser ter sig undertryckningspolitiken mot judarna efter nazismens seger som mycket mild — vilket också ofta betonas.

Enligt Hitlers framställning i "Mein Kampf" (jfr Rosenbergs "Mythus" samt "Wesen, Grundsätze und Ziele der N.S.D.A.P.") är judarna såväl den internationella kapitalismens som den internationella socialismens verkliga ledare. Judarna eggas kapital och arbete till strid och hindrar det samförstånd, som för tyska företagare och tyska arbetare skulle vara naturligt. Det mål judarna eftersträvar är den ariska rasens ekonomiska och politiska undertryckande. Då "juden erövrar den politiska makten, kastar han masken. Av den demokratiske folkjuden blir en blodsjuden och tyrann. Inom kort försöker han att utrota den nationella intelligensens bärare och gör folken... mogna för permanent slaveri. Det fruktansvärdaste exemplet härpå erbjuder Ryssland, där juden dödade eller svälte ihjäl ungefär trettio millioner människor för att säkra herraväldet över ett stort folk för en hop judiska litteratörer och börsbanditer. Slutet blir emellertid icke blott att de av judarna undertryckta folken förlorar sin frihet utan också att dessa folkparasiter själva går under. Efter offrets död dör också förr eller senare vampyren."

Till de mindre groteska momenten i den antisemitiska ideologien hör påståendet att judarna i själva verket "bakom kulisserna" styr ett stort antal europeiska folk. Framför allt behärskade de Tyskland under Weimarrepubliken. Såsom bevis härför åberopades — i stor utsträckning oriktiga — uppgifter om det stora antalet judar i riksdagen, inom vetenskapen, i finansvärlden, bland läkare, advokater osv. För att visa nödvändigheten att undertrycka judarna används alltså exakt samma argument, som inom den nordiska grenen av rasläran tjänar som skäl för stärkandet av de nordrasigas ställning. Likheten mellan judarna och de förment nordrasiga sträcker sig även dithän att båda grupperna uppvisar exceptionellt låg nativitet.

FOLK OCH STAT I NATIONALSOCIALISMENS IDEOLOGI

Begreppet folk är medelpunkten i den nationalsocialistiska statsläran och i nationalsocialismens ideologi överhuvud. "National-socialismen har varken i individen eller i mänskligheten utgångspunkten för sina betraktelser, sina ställningstaganden och beslut. Medvetet ställer den folket i medelpunkten av hela sitt tänkande" (Hitler 1 okt. 1933).

Vad menas då med folket, det tyska folket? I nazistisk terminologi användes ordet folk i flera olika betydelser; särskiljes inte dessa blir en analys av nazismens ideologi omöjlig. Vi måste därför närmare diskutera ordets ideologiska innebörd, innan vi går vidare.

Som utgångspunkt kan tjäna exempelvis Nicolais framställning i "Der Staat im nationalsozialistischen Weltbild". Nicolai skriver till en början, att härstamningen är avgörande för folkbegreppet. Tysk är "utan hänsyn till statsområdets och statsmaktens gränser den som är av tysk härstamning, varvid blodet (rasen) är avgörande". I det följande skiljer emellertid Nicolai på folk och ras. Med ras menas en "folkgrupp med samma arvsanlag" (erbgleiche Menschengruppe). Folk och ras täcker inte varandra. Så t. ex. omfattar det tyska folket (folket i Tyskland) minst sju raser, fastän den nordiska rasen är kvantitativt och kvalitativt starkast och det tyska folket därför kan sägas vara "nordiskt bestämt". Slutligen lämnas en ny definition på ordet folk. Detta är en "historiskt tillkommen blodsgemenskap", som sammanhålls genom likhet i fråga om dels ras, dels språk, historia, kultur och boplatz. Slutligen betonas att ur nationalsocialistisk synpunkt det väsentliga hos folket är blodsgemenskapen: "en följd av att både blodsgemenskapen och rasen förmedlas genom härstamning, är rasens särskilda betydelse för folket och det särskilda beaktande av rasen i den nationalsocialistiska staten och dess politik".

Dessa stridiga uttalanden, som ryms inom två sidor, framstår ytligt sett som betingade av ren tankeförvirring. De förklaras emellertid av att författaren vill ge en definitionsmässig, sammanträngd förklaring av ett begrepp, som i nationalsocialistisk propaganda användes på olika sätt. Ett folkbegrepp omfattar

de i Tyskland levande, ett annat vad man i vanligt språkbruk kallar tyskar utan tanke på medborgarskapet. Då innefattas även t. ex. österrikare och tyskar i Polen. Hårtill kommer en annan omständighet. Fastän tyskarna i vidsträckt mening sägs utgöra en blandning av åtskilliga raser, förklaras det tyska folket i första rummet vara bestämt av blodsgemenskapen och i de sist citerade orden härledes härur den nationalsocialistiska raspolitiken. Tyska folket är på en gång ras och icke-ras. Denna tankeglidning är avgörande för den tendens att göra rasmystiken tillämplig på hela det tyska folket, som i det föregående berörts. Det tyska folket uppfattas i praktiken som en rasbestämd enhet. Detta är en förutsättning för uppfattningen — varom mera i det följande — att folket — staten bildar ett slags biologiskt bestämd överindividuell organism.

Det bör omedelbart framhållas, att man i regel jämte "blodet" ställer "jorden" som betingelse för det tyska folkets enhet; dvs. icke blott blodet utan även jorden — varmed *inte* menas den historiska sammanlevnaden — har särpräglat det tyska folket. Nationalsocialismens folkbegrepp anknyter, såsom t. ex. Koellreutter betonar, "till folkets naturliga gemenskap" (Naturgemeinschaften des Volkes), till dess "prägling genom blod och jord". I nationalsocialismens begreppsbestämning "framhäves folkets verkliga väsen såsom en biologisk livsenhet och därmed som en naturgemenskap, med blod och jord som konstitutiva element". Hitler betecknar folket "som en genom blod och jord betingad gemenskap av artlika människor". Uttrycket "Blut und Boden" såsom symbol för den nationella gemenskapen blev som bekant utomordentligt populärt. Om uttrycket blodsgemenskap såsom karakteristik på det tyska folket enligt nationalsocialismens egen raslära är oriktigt, är påståendet, att jorden konstituerar en "naturgemenskap" helt enkelt meningslöst. På vad sätt skulle jorden — från Östersjön till Alperna, från storstäderna till skogarna och bergen — ha "naturbestämt" det tyska folket? Det behöver betonas, att det här ej är fråga om poesi — såsom då Barrès talar om "jorden och de döda" — utan om av en kår av professorer bestyrkta "fakta". Man vill visa upp att ur naturvetenskaplig synpunkt tyskarna bildar en enhet, i förhållande till vilken alla skiljaktigheter inom nationen

är oväsentliga. Då för detta ändamål "blodet" inte är tillräckligt — eller riktigare oanvändbart — tillgripes även "jorden".

Än viktigare är en annan skiftning i användningen av begreppet folk. Med folket menas icke blott det nu levande folket (vare sig i den ena eller den andra betydelsen) utan även och framför allt alla som hört, hör eller kommer att höra till detta folk, man skiljer mellan det "tidliga" och det "eviga" folket (det citerade uttrycket är Rössles). Det eviga folket är det väsentliga. Ser man världen ur dess synpunkt blir de närvarande förhållandena, t. ex. sociala olikheter och enskilda lidanden, av underordnat intresse. "Vi betraktar inte samhällsställning eller levnadsförhållanden såsom något avgörande", yttrade Hitler i tal inför tyska arbetsfronten 10 maj 1933. "Sådant kommer och går under årtusendena. Vad som förblir, är substansen i sig (die Substanz an sich), en substans av kött och blod: vårt folk. Det är det varande och förblivande och blott inför det skall man känna sig ansvarig." Tydligare framställes tankegången i en uppsats av Freisler i *Deutsche Justiz* 1933 (citatet från "Jahrbuch des öffentlichen Rechts" 1935): "Folket, det är i förhållande till oss små enskilda människor det tidlösa jaget. Folket, det är det jag, som fanns, innan vi blev till, och som skall finnas, sedan vi gått bort. Det tyska folket, det är alla de generationer, som levde, på det att vi må leva, och alla de generationer, som skall komma, och för vilkas skull vi lever."

Med uttalanden som dessa — vilka sedan Burkes och den historiska skolans dagar ingår i konservativ ideologi — avses inte blott en poetisk bild. Inte heller vill man endast betona det för alla statsstyrelser självklara kravet, att det politiska handlandet bör bestämmas av hänsyn till både nu levande och kommande generationer. Vad som avses är — såsom strax närmare skall visas — att skapa en handlingsnorm för den samtida politiken, denna skall föras i överensstämmelse med det eviga folkets intressen och vilja. Ett ögonblicks reflexion klargör att om det är svårt att träffa politiska avgöranden med hänsyn till vad ett — eventuellt fortfarande existerande — folk behöver och vill om tusen år, så är det omöjligt att utföra handlingar, som överensstämmer med vad folket behövde eller ville för

ettusen år sedan. Här föreligger den första stora fiktionen i nazismens statslära. Det värdebetonade och därför ur legitimationssynpunkt lämpliga ordet folk användes i en betydelse, som saknar all konkretion — vem som helst kan göra vad som helst i "folkets" namn utan risk att bli avslöjad som falskt ombud.

En konsekvens av den refererade uppfattningen är att även inom det vid en viss tidpunkt levande folket två "folk" i ideologisk mening kan urskiljas. Det ena består av alla tyskar, det andra av den mening som representerar det eviga folkets vilja. Man kan också uttrycka saken så att en grupp inom folket är vad hela folket borde vara. Tankegången preciseras i den nyss återopade årsboken. "Vidare måste man enligt ledarens uttalanden och fordringar åtskilja: folket sådant det är (folket i verkligheten) och folket sådant det borde vara, om det förhöll sig i överensstämmelse med sin levnadslag (äkta, sant folk). Folket i verkligheten kan vara ofritt, trött, splittrat och urartat, det kan vara ett förfallet och döende folk. Gentemot detta folk står folket i sin av levnadslagen bestämda hållning. Endast genom denna hållning blir folket ett fritt, oförgängligt, evigt folk". I dessa rader framträder särskilt klart den metafysiska attityd, som är karakteristisk för hela den nationalsocialistiska ideologien. Man skiljer mellan det faktiskt existerande — i det citerade uttalandet egendomligt nog kallat det verkliga — och det ideellt, endast i föreställningen existerande. Då man talar om folket, staten osv. i den senare meningen är det uppenbarligen som utgångspunkt för en värdering, man inlägger i begreppet vad man anser böra vara. Men denna värdering erkänns inte och torde väl ofta inte medvetet betraktas som värdering. I stället tillägges vederbörande begrepp en högre sanning eller verklighet; man använder attribut såsom "sann" och "äkta", "egentlig", "organisk", ofta även "verklig". Vad man anser vara gott kallar man helt enkelt verkligt eller sant. Ledarna talar om den sanna folkviljan, då de åsyftar sin egen vilja — dvs. vad folket enligt deras mening borde vilja — och om sann socialism, då de avser den ekonomiska ordning, de finner lämplig.

Det är inte alltid möjligt och i många fall onödigt att fastställa vilket folkbegrepp, som åsyftas i nationalsocialisternas tal och skrifter. I regel torde dock i fråga om de referat och citat,

som förekommer i det följande, någon tvekan om vilket begrepp som åsyftas inte kunna uppstå. Viktigt är framför allt att fasthålla, att i de ideologiska uttalandena med folk i regel menas "det eviga folket", folket såsom rent ideell kategori, folket såsom illusion. Relativt klart antydes innebörden av denna tankelinje i en undersökning, i vilken "idéen om en nationell mission" säges vara bestämmande för folkbegreppet (Havestadt).

Som en naturlig konsekvens av det angivna folkbegreppet framstår nationalsocialismens lära om statens väsen och ändamål, om sättet att bruka de maktmedel, som vi förbinder med ordet stat. Staten är, skriver Hitler i "Mein Kampf", "organisationen av en gemenskap fysiskt och själsligt likartade varelser till bevarande av det av försynen företecknade målet för deras tillvaro". Staten är "ett folks levande organism, som icke blott säkrar folkets existens, utan också har att bringa dess andliga och ideella krafter till allt högre utveckling". Klarare men i full överensstämmelse med denna tankegång fastställer Rössle i sin av "Deutsche Akademie" utgivna skrift "Die politischen Grundlagen der deutschen Erneuerung" statens ändamål i formeln, att staten skall forma det tidliga folket. Det är genom att verka för det eviga folkets intressen och vilja, som staten legitimeras. Ofta betecknas staten efter Kjellén som folkets livsform (Koellreutter, Gerber). Det faller av sig självt, att i många sammanhang orden stat och folk blir praktiskt taget liktydiga. Faktiskt används orden ofta, då inte definitioner avses, såsom synonymmer.

Den närmare innebörden av tanken att staten har att förverkliga det "sanna" folkets vilja har redan genom de citerade uttalandena av Hitler antytts. Folkets vilja sammanfaller, betonar man ofta, med folkets levnadslag — denna nya metafysiska term säges innebära i första rummet kravet på självbevarelse och självhävdelse. Folkviljans innehåll är, skrives i den redan citerade årsboken, "ingenting annat än folkets levnadslag i dess enhet och djup och i dess särskilda manifestationer med deras ständigt nya fordringar i historien (nichts anderer als der Inhalt des Lebensgesetzes des Volkes in seiner Einheit und Tiefe und in seinen einzelnen Ausstrahlungen mit ihren immer neuen Auforderungen in der Geschichte). Folket tillhör icke blott en naturligt given ordning, ur de för folket gällande värdena uppstår för

detsamma normer och uppgifter (Das Volk ist nicht bloss einer natürlichen Ordnung zugehörig, aus den Werten seiner Volkheit erwachsen ihm Normen und Aufgaben). Ur denna djupare grund är folkviljan blott viljandet av det, som enligt levnadslagen är för folket nödvändigt". Särskilt har, såsom ständigt framhäves i Hitlers "Mein Kampf", staten att sörja för folkets förbättrande ur rassynpunkt. Hitler utgår då från att det eviga folket i första rummet representeras av vissa raselement, vilkas ställning därför bör stärkas.

Denna tankegång framföres ofta i den vetenskapliga litteraturen i ett så invecklat språk, att ett ytligt intryck av subtilitet uppnås. Som exempel kan nämnas Gerbers framställning av statens ändamål i "Staatsrechtliche Grundlinien des neuen Reiches". Framhållas bör att Gerber i detta sammanhang begagnar ordet stat, fastän det enligt ideologien sannolikt vore riktigare att använda ordet folk. Staten har, skriver Gerber, sin särskilda levnadslag, som betingas av dess individualitet (Ichheit). "Liksom ingen av oss vet, varifrån hans jag kommer, utan i tro måste tillskriva dess ursprung en guds skapande handling, så vet också staterna blott, att de är individuella väsen. Men i grunden är ursprunget till deras individualitet höljt i dunkel. Liksom vidare det personliga jagets levnadslag har givits var och en av oss på det att vi må följa den och icke i bruket av vår frihet försynda oss mot den, så är en stats nomos (lag) det individuella jaget som bestående livsuppgift (so ist der Nomos eines Staates das individuelle Selbst als dauernde Lebensaufgabe). Det behärskar alla moment i den statliga gemenskapens vara såsom fri organisation, det vill i medvetandet göras till begrepp, i upplevelsen till idé, i viljandet till funktion, allt på sätt dess egen sanning kräver. Det är alltså den politiska ansvarighetens substans, det är det mått, efter vilket staten självt en gång skall dömas." Det behöver knappast nämnas, att enligt författaren det tyska folket före 1933 försyndat sig mot sin egen levnadslag och att Hitlers maktövertagande innebar en "förnyelse av det statliga självmedvetandet under strid med den egna urartningen". Det bör understrykas, att det här återgivna resonemanget inte är av speciellt bisarr karaktär. Så gott som alla arbeten överflödar av exempel på samma slags tänkande.

I det föregående har flera uttalanden citerats, i vilka folket eller staten karakteriseras som organismer eller av naturen bestämda enheter. Av hela den givna redogörelsen framgår för övrigt, att den nazistiska ideologien kan sägas innefatta den så kallade organismteorien, såtillvida som folket uppfattas som ett slags överindividuell personlighet utrustad med egen vilja. Själva ordet organism användes visserligen inte av alla teoretiker, men den tankegång, som utmärker organismteorien, genomsyrar hela doktrinen. Ett samlat och auktoritativt uttryck för dennas allmänna förutsättningar finnes i ett arbete av Dietrich, partiets presschef, kallat "Die philosophischen Grundlagen des Nationalsozialismus"; en stor tidning förklarade vid dess publicering, att det "likviderade flera hundra års filosofiskt tänkande". Enligt Dietrich har tänkandet tidigare varit individualistiskt inriktat. Det måste nu bli "universalistiskt, organiskt, gemenskapsmedvetet". För det nya tänkandet står folket helt i förgrunden, individen tillägges betydelse endast som en del av folket, detta nya tänkande motsvarar folkets egentliga instinkt. Såsom grundläggande sats återger Dietrich vissa uttalanden av en tysk filosof, Krannhals, av vilka ett par punkter bör citeras för att illustrera tankegången. "Individen har som sådan varken rätt eller plikt att existera, då all rätt och all plikt måste härledas ur gemenskapen... Den nya filosofiska insikt, som gripit det samtida Tyskland, är insikten om vår själsliga totalitet. Dess mål är den nationellt präglade rassjälens välde." Från satsen som dessa kommer Dietrich fram till en konstruktion, som kan sägas innebära, att individerna är överkliga i förhållande till gemenskapen: exempel på de resultat, som sålunda uppnås, skall ges i annat sammanhang. Än längre i sitt utplånande av individen går vissa andra författare. Enligt Stapel är "individen blott en logisk hjälpkonstruktion", folket är en organism, en naturvuxen enhet, "på samma sätt som trädet, korallreven, bisvärmen". Tanke- linjens oklarhet åskådliggöres kanske enklast genom påpekandet att samma författare, som talar om den naturliga, organiska enheten, ständigt betonar behovet av att skapa enhet.

Av den skisserade uppfattningen av begreppet folk och av förhållandet mellan stat och folk följer kravet på vad man brukar kalla statens totalitet. "Vårt parti har alltid eftersträvat

den totala staten", yttrade Goebbels i ett tal i november 1933. "Det grundades icke för att konkurrera med andra partier, utan för att förintä alla partier... Revolutionens mål är fortfarande den totala staten, som genomsyrar alla områden av det offentliga livet." Enligt Nicolai innebär totaliteten, att det "i princip icke finnes någon företeelse i det offentliga eller det privata livet, som icke angår staten". Då staten är ett medel till förverkligande av det eviga folkets vilja, är varje möjlighet att principiellt ställa vissa områden utanför statens ingripande utsluten. Statsmaktens gräns sammanfaller med det "sanna" folkets intressen. Såsom de förnämsta konsekvenserna av totalitetsprincipens genomförande betecknar Nicolai de konstitutionella grundrättigheternas upphävande, partiernas och de skilda folkrepresentationernas avskaffande samt likriktningen av offentliga och privata korporationer och föreningar.

Under de senaste åren har totalitetsprincipen, som inom vetenskapen särskilt utbildats av Carl Schmitt och Forsthoff, undergått en viss modifikation. Egenskapen totalitet tillkommer, framhöll Rosenberg i ett tal i början av 1934, egentligen inte staten utan den nationalsocialistiska rörelsen. Det är som verktyg för nazismen, som staten kan göra anspråk på totalitet. Denna nya begreppsbestämning, som sakligt uppenbarligen inte innebär någon förändring, har sedermera blivit bestämmande även för vetenskapsmännens terminologi (jfr t. ex. Koellreutter).

Vissa så kallade stånd har, som förut nämnts, bildats i den nationalsocialistiska staten; dessa är helt dirigerade av staten och har inte i någon form tillerkänts andel i statsstyrelsen. I samband med denna utveckling har vissa ansatser till utbildandet av en stånd- eller korporationsideologi framträtt. Stånden betecknas såsom "uttryck för folkets organiska uppbyggnad och organiska differentiering" (Koellreutter). Det säges att varje stånd har "en uppgift att fylla inom folket, liksom bladet, grenarna och rötterna på trädet" (Goebbels) eller att medlemmarna av ett stånd eller en yrkesgrupp bildar en enhet oberoende av den ekonomiska och sociala ställningen (jfr också t. ex. Huber i "Die Gestalt des deutschen Sozialismus", Ley, "Durchbruch der Nationalen Ehre"). I det hela har dock ståndstanken spelat en underordnad roll i den nationalsocialistiska ideologien.

Det är folkgemenskapen, inte ståndsgemenskapen, som utgör den avgörande ideologiska utgångspunkten i kampen mot den fruktade klassgemenskapen.

Den nationalsocialistiska statens statsform är diktaturen. Den demokratiska metoden, enligt vilken fria val och majoritetsbeslut är avgörande för statens styrelse, har konsekvent utdömts av nazismens teoretiker. Hitlers tal och skrifter är på denna punkt de ojämförligt viktigaste dokumenten. Särskilt må erinras om hans avslutningstal på 1934 års partikongress, vilket innehöll en genomförd och realistisk kritik av demokratien. På de synpunkter, som anförts gentemot det demokratiska systemet, finnes dock ej anledning att gå in närmare. De är i stort sett gemensamma för den anti-demokratiska litteraturen. Endast den ledande tankelinjen bör understrykas. Demokratien framställs som den organiserade splittringen. Alla åskådningar är tillåtna och tillerkännas samma möjlighet att påverka statens handlande. Genom valen och de parlamentariska striderna, genom det utbildade partiväsen, som hör demokratien till, framhäves motsättningarna mellan skilda folkgrupper på den nationella enhetens bekostnad. Särskilt för det tyska folket, med dess påstådda starka individualism och obenägenhet att underordna sig, anses detta system ha verkat förstörande. I andra länder med starkare sammanhållning inom folket har det däremot, betonar man stundom, kunnat tillämpas utan fara för enheten. I Tyskland måste det demokratiska systemet i grund förintås. "Vi måste undanröja de sista resterna av demokrati, särskilt metoderna med omröstning och majoritetsbeslut", yttrade Hitler i ett tal några månader efter maktövertagandet, "för att den enskildes ansvar överallt skall ställas i förgrunden."

Ansatser till utformande av en diktaturideologi finns redan i Hitlers "Mein Kampf". Det är en aktiv minoritet, en elit, som skall styra staten. "Världshistorien göres av minoriteter, då i minoriteten viljans och handlingskraftens majoritet förkroppsligas... Den bästa statsförfattningen och statsformen är den, som med naturlig säkerhet bringar folkgemenskapens bästa huvuden till utslagsgivande betydelse och ledande ställning." Gång efter annan jämför Hitler näringslivet och politiken. En-

dast ett fåtal är skickade att inta ledande ställning både på det ena eller det andra området. Ytterst skall en enda vara härskande i staten. Det hänvisas till "den sant germanska demokratin med dess fria val av ledare", som skall "ansvara med liv och egendom för sina beslut". En folkvald representation med rådgivande befogenhet skall emellertid finnas: "parlamenten är i och för sig nödvändiga, då ju framför allt i dem personligheter, som man sedan kan anförtro ansvariga uppgifter, kan arbeta sig fram". I 1920 års partiprogram talas inte direkt om en omläggning av statsskicket enligt diktaturprincipen. Den huvudsakliga författningspolitiska fordran, som här uppställs, gäller centralisering av makten inom riket, dvs. minskning av delstaternas befogenheter.

Den rådande diktaturen betecknas som "ledarstat" (Führerstaat), dess bärande grundsats som "ledarprincip". Diktaturbeteckningen avvisas med mycket energi och det hävdas allt starkare bland ledande partimän och professorer, att ledarstaten i själva verket utgör den "sanna" demokratin. Man utgår då i regel från de föreställningar om folk och folkvilja, som förut berörts. Det är som representant för folkets idé, som verkställare av en immanent folkvilja, som ledaren kan göra anspråk på demokratisk legitimation. Denna tankegång utföres i detaljerna på skilda sätt.

I redogörelsen för den nya regimen i "Jahrbuch des öffentlichen Rechts" 1935 diskuteras ledarprincipen. Utgångspunkten är ett uttalande av Hitler på partikongressen 1933: "Då vi avvisar det parlamentarisk-demokratiska systemet, företräder vi tillika med bestämdhet folkets rätt att självt bestämma sitt liv. Ty vi erkänner icke att det parlamentariska systemet ger ett verkligt uttryck för folkviljan, som logiskt endast kan vara en vilja till folkets uppehållande, utan vi ser i detta system en förvrängning... av folkviljan. Folkets vilja till självbevarelse framträder klarast hos dess bästa medborgare. De är nationens representativa ledning..." Folkviljan är alltså, fortsätter författaren, enligt nationalsocialistisk uppfattning inte i första rummet "en psykisk realitet, som är förhanden såsom en övertygelse inom det nu levande statsfolket och som statens ledare endast behöver representera". I själva verket är folkviljan "folkets egen

levnadslag, som i form av vilja till folkets uppehållande och vidareutveckling blir verklighet i ledaren och därigenom vinner aktivt historiegestaltande kraft". Folket såsom psykisk realitet kan vara "trött och urartat" och följaktligen inte i stånd att presteras någon folkvilja i egentlig mening; det behövs en intensiv uppfostran av folket "för att göra detta ständigt medvetet om den folkliga levnadslagens förpliktande anspråk". Ledaren känner däremot denna levnadslag, han är förbunden med "folkets sanna vara" och därpå grundar sig ledarväldets auktoritet och legitimitet.

Det är kanske onödigt att kritisera denna begreppsmystik. Folkviljan i "sann" mening innehåller de fordringar, som är nyttiga för folket (folkets levnadslag). Denna vilja är endast förhanden hos ledaren. Folket som "psykisk realitet" kan vilja något helt annat än ledaren, men sådan vilja är inte "sann" folkvilja. Ledaren är alltså legitimerad genom den "sanna" folkviljan, även då han handlar tvärtemot det levande folkets faktiska önsknings, ledarens vilja *är* folkviljan.

En liknande tankegång framställes av Rössle i hans skrift "Die politischen Grundlagen der deutschen Erneuerung". Även Rössle utgår från ett Hitlercitrat, enligt vilket staten bör styras av den del av folket, som är "statsbärande och därmed statsuppehållande". Denna sats strider, betonar Rössle, skenbart mot den demokratiska uppfattningen. I verkligheten är det dock inte så. Detta blir klart, om man reflekterar över vad begreppen folk och folkvilja egentligen innebär. Folkviljan kan inte fastställas genom en undersökning av vad medlemmarna av det levande folket vill. Det är "det över tiden upphöjda folket, vars vilja allena är den 'folkvilja', som kan läggas till grund för en ansvarsmedveten ledning av staten. Man kan omgiva detta faktum med en viss mystik... men i grunden består dock folkets vilja i viljan till självbevarelse, i viljan att göra sig gällande mot andra folk och utveckla sina inneboende möjligheter, och den del av folket är kallad att leda, som äger denna vilja, inte i första rummet medvetet, utan instinktivt, som en blodets arvedel". Ett folks naturliga ledararistokrati utmärker sig alltså, fortsätter Rössle, därigenom "att i densamma hela folkets livsinstinkt, icke blott det nu bestående folkets utan det genom seklerna fortlevande folkets

livsinstinkt, är utvecklad till särskild medvetenhet, klarhet, insikt och handlingskraft". Hur folkviljan uppstår i ledarens vilja och genom ledaren i sin tur blir det existerande folkets faktiska vilja, kan inte rationellt förklaras. Dessa förlopp är det i grunden inte möjligt att fatta med förståndet. De ligger på intuitionens fält. Enligt Dietrich är tredje rikets statsform "en helt ny form av nationell demokrati". Ty ledaren är i själva verket endast folkviljans exekutor. Det är här ej fråga om folkvilja i parlamentarisk-demokratisk mening, utan om "den immanenta vilja till självhävdelse, som finnes i varje folks blod". Fullt konsekvent skriver Dietrich i annat sammanhang: "Vår grundläggande sats är: Gemenskapen över individen. Men detta gäller icke ledaren; han ensam har rätt till personlighet och individualitet."

Det skulle föra för långt att beröra mer än ytterligare ett par varianter av ledarideologien. Då biologen Escherich installerades som rektor vid universitetet i München 1935 yttrade han i sitt tillträdestal, att nationalsocialismens politik ur vetenskaplig synpunkt vore att betrakta som en biologisk läkningsprocess — den nationalsocialistiska rörelsen kunde betecknas som "det tyska folkets biologiska vilja" att tillfriskna. I framställningen om "folk, ras och stat" i "Nationalsozialistisches Handbuch für Recht und Gesetzgebung" uttalas, att ledaren i sin person förkroppsligar folkets ande. Att folket underkastade sig honom "låter sig icke rationellt förklaras utan kan endast förstås på så sätt att i folket blodets röster gav svar på den besläktade ledarens rop. Det i sin rassjäl vaknande folket blev till ledarens följe". Härigenom skiljer sig den nationalsocialistiska statsformen från alla andra statsformer i nyare tid, förebilder kan man blott finna "i vårt folks ungdomstid". Enligt Carl Schmitt är "att leda icke att kommendera, att diktera, att regera på centralistiskt-byråkratiskt sätt eller överhuvud att härska". Det är inte möjligt att med ord klargöra vad egentligen ledning är, här föreligger ett begrepp, som endast kan omedelbart upplevas (ein Begriff unmittelbarer Gegenwart und realer Präsenz). För ledning kräves "fullständig artlikhet mellan ledare och följe... På artlikheten beror såväl den fortlöpande osvikliga kontakten mellan ledare och följe som deras ömsesidiga trohet. Endast artlikheten kan förhindra, att ledarens makt blir tyranni och godtycke; endast den konstituerar en skillnad i för-

hållande till varje regim, hur intelligent och nyttig den än må vara, som är uppbyren av en artskild vilja." Schmitt finner alltså tyskarnas absoluta artlikhet vara förutsättning för ett ledarskap, som inte innebär diktatur. Tanken föres på en flock djur. Om ett djur gör en rörelse, som omedelbart imiteras av de andra, synes detta motsvara Schmitts krav på ledning. Enligt andra författare har, som nämnts, just tyskarnas brist på hjordinstinkt ansetts göra diktaturen nödvändig.

Med Schmitt kommer vi in på en annan motivering för påståendet, att verkligt folkstyre råder i Tyskland. Man hänvisar icke blott till folkviljan såsom en över tid och rum stående metafysisk idé, utan också till folkviljan såsom en i det nuvarande Tyskland bestående realitet. Den nuvarande regimen har, hävdar man, från början uppburits av en majoritet av folket och nu står praktiskt taget hela folket bakom den. Stor vikt fästes vid 1933 års lag om folkomröstning såsom ett bevis på regimen folkliga inriktning (jfr t. ex. bland vetenskapsmännen Koellreutter och Scheuner).

Under hänvisning antingen till den ideella eller den faktiska folkviljan har en rad av regimen män uttryckligen betecknat det nuvarande Tyskland som en demokrati, det antydes till och med, att Tyskland är den enda "sanna" demokratien. I Tyskland har, yttrade Hitler på 1933 års partikongress, uppstått "en verklig och organisk demokrati i stället för en stel och mekanisk". Och i en proklamation före 1934 års partikongress skrev han: "Om demokratien endast skall vara folkviljans verkställare, då är vi bättre demokrater än våra motståndare i de flesta så kallade demokratier i världen." Enligt ett tal av Hess i september 1933 är Tyskland "världens modernaste demokrati". Vid ungefär samma tidpunkt betecknade Goebbels i Genève den tyska statsformen som "en förädlad art av demokrati".

En ideologisk belysning av denna demokratis metod att säkerställa kontakten mellan ledare och ledda ger Goebbels i ett tal om propaganda på 1934 års partikongress. Propagandans mål är, yttrade han, "att så fullständigt införa folket i den uppfattningen, som bör bibringas det, att det villigt och utan inre motstånd hänger sig åt de uppgifter och målsättningar, som fastställas av en överlägsen statsledning". Propagandan kontrasteras mot folkupplysningen, som förklaras vara en mera "defensiv och evolutio-

när sak". I fråga om propaganda intar den tyska regimen en plats för sig; "den har i konsten att behärska massorna utvecklat en färdighet, i jämförelse med vilken liknande försök i andra länder verkar fullkomligt ynkliga". Genom propagandan säkerställs ständigt förbindelse mellan statsledning och folk. "Och så utvecklar sig ur auktoritet och följsamhet den art av modern demokrati, som Tyskland ställt för världens ögon som en förebild för det tjugonde århundradets statsuppfattning."

Det finns inte skäl att dröja vid den dyrkan av ledarens person, som kompletterar den mera principiella ledarideologien. Blott ett par typiska exempel. Göring karakteriserar i "Aufbau einer Nation" Hitler som en förening "av den mest skarpsinnige logiske tänkare, en verkligt djupsinnig filosof och en stålfast handlingsmänniska". Ledaren är sänd av Gud och besitter i politiska frågor samma ofelbarhet, som katolikerna tillerkänner påven i religiösa frågor. Den bayerske undervisningsministern förklarade i ett offentligt tal: "Vi är alla nollor; hur många nollor man än sätter sida vid sida blir resultatet noll; men sätt ledaren till vänster... så får vi en summa." En stor nationalsocialistisk tidning (Westdeutsche Beobachter), skrev dagen efter exekutionerna den 30 juni 1934: "Ett liknande fall finns inte i hela världshistorien. Aldrig förr har en ledare undertryckt sina personliga känslor så fullständigt, aldrig förr har det funnits en statsman, så ytterligt hängiven nationens välfärd som ledaren. Varken Alexander den store eller någon kejsare eller kung i antiken, varken Bonaparte eller Fredrik den store har gjort någonting liknande. Övermänskligt ledarskap som detta kommer säkert aldrig att finna sin like..." Sombart, som förklarar sig tro på ledarprincipen, fastställer fullt konsekvent, att den måste innefatta tanken på ledaren såsom Guds fullmäktige: "Den som helt fattat ledarprincipen och allvarligt bejaktar den, måste tro på en fortlöpande uppenbarelse. Utan denna uppenbarelsetro hänger ledarprincipen i luften. Statsledaren har alltså sitt uppdrag från Gud."

I ledarideologien betraktas ofta ledaren och partiet som en enhet. Många av de citerade uttalandena kan likaväl gälla ledaren ensam som partiet i dess helhet. "Ledaren är partiet och partiet är ledaren", yttrade Hitler på partidagen 1935. "Liksom jag känner mig blott som en del av partiet, känner sig partiet blott

som en del av mig." Då partiet liksom det "sanna" folket personifieras i ledaren kan en i vanlig mening fri opinionsbildning inte förekomma inom partiet lika litet som inom folket. Partiet är ledarens redskap, kallat att under hans ledning härska över staten och att tillika utgöra en förmedlare mellan det levande folket och statsstyrelsen. "Det är icke staten, som befaller oss, utan vi befäller staten" (Hitler på partidagen 1934). Särskilt är partiet ansvarigt för "att de nationalsocialistiska idéerna genomsyrar hela folket och att därigenom den nationalsocialistiska åskådningens totalitet säkerställs" (Koellreutter). Inom partiet skall statsledarna rekryteras och den uppfostran, partiet ger sina medlemmar, skall möjliggöra en sådan rekrytering även i framtiden.

Den "totala" statens ideologi innefattar ett principiellt avvisande av tanken, att staten skall erkänna vissa individuella frihetssfärer. Många författare understryker också detta självklara förhållande, frihetsbegreppet stämplas som en liberal villfarelse. Så t. ex. uttalar Forsthoff i sitt arbete om "Der totale Staat", att den nazistiska staten övervunnit idén om en individuell politisk frihet, om ett tryggande av individerna mot ingrepp från statens sida; en viss personlig självbestämmanderätt måste visserligen alltid tillkomma individen, men det är här ej fråga om en politiskt betydelsefull rättighet. I kritiken av den föregående regimen ingår regelmässigt uttalanden om den tygellösa, för folkgemenskapen fördärvliga frihet, som då härskade.

Emellertid har en stark tendens framträtt att utnyttja även frihetsbegreppet i den nationalsocialistiska rörelsens tjänst. Den förda politiken, som innebär en begränsning eller ett förintande av de rättigheter, som brukar benämnas politiska friheter, förklaras i själva verket realisera den "sanna" friheten. Man använder här — stundom, synes det, med en viss upptäckarglädje — ett sätt att argumentera, som är välkänt i de religiösa och politiska föreställningarnas historia. Dels analyseras och kritiseras på filosofiskt manér det populära frihetsbegreppet och detta förklaras vara oklart eller meningslöst. Man bortser från att här ifrågasättande frihetsbegrepp är ett på en gång konkret och polemiskt begrepp, vars kärna är att vissa handlingar, som tidigare var förbjudna eller av staten kontrollerade — t. ex. utgivning av tid-

ningar, politisk agitation — utan intrång får utföras av den enskilde. Dels och framför allt uppställs ett nytt frihetsbegrepp. Fri i högre moralisk mening är endast den som handlar rätt, dvs. enligt nazismen den som handlar i överensstämmelse med folksjälens, gemenskapens krav. ”Den som besitter denna gemenskapskänsla och erkänner sin sedliga bundenhet”, skriver Dietrich, ”är fri och känner sig fri, ty hans handlande kan aldrig strida mot gemenskapens regler, utan står i harmoniskt förhållande till denna gemenskap . . .” Den däremot, ”som icke har en känsla av ansvar mot gemenskapen och icke erkänner sin sedliga bundenhet, ställer sig utanför gemenskapen. Vad han kallar individuell frihet är icke frihet, utan tygellöshet”. Genom sin av gemenskapens anda burna politik tryggar nazismen den ”sanna” friheten och undertrycker blott tygellösheten. På liknande sätt uttrycker sig Koellreutter: ”Framför allt skyddar den nationalsocialistiska rättsuppfattningen personlighetens rätt förstådda frihet. Denna frihet består däri, att den enskilde är fullt medveten om sin bundenhet gentemot folkgemenskapen och i denna anda tar del i folkgemenskapens uppbyggande och gestaltande.” Sombart, vars teorier i det hela inte är representativa för nazismen, synes på ett klart sätt fixera den angivna tankegången, då han med Hegel definierar frihet som ”den fortskridande insikten i världsprocessens inre nödvändighet och därmed den medvetna inordningen i statens organiska enhet”. Och han är fullt konsekvent, då han med bifall citerar följande vers av Silesius:

Schliess mich so streng du willst in tausend Eisen ein,
ich werde doch ganz frei und ungefesselt sein.

Då nationalsocialismen förklarar friheten bestå i ovillkorlig underkastelse under staten och i tvånget ser ett frihetens instrument, innebär detta, såsom antytts, inte någon ideologisk nyhet. Vi skall här blott erinra om *en* historisk parallell: enligt en i de amerikanska sydstaterna före inbördeskriget framträdande ideologisk riktning innebar slaveriinstitutionen den ”sanna” frihetens förverkligande. Följande citat från en av sydstatsregimens teoretiker, Bledsoe, erinrar starkt om den nationalsocialistiska tankegången: ”Fattar man ordet frihet i dess sanna mening, är slaveri

icke dess motsats. Dess motsats... är tygellöshet. Genom slaveriinstitutionen för de svartas räkning uteslutes tygellöshet och frihet införes. Den införes för slavarerna själva. Ty de har en naturlig rätt till detta styrelsesätt, till den uppsikt och kontroll, som i det hela är bäst för dem... Därför tryggar slaveriet dem i deras naturliga rättigheter och förlämnar dem verklig frihet i den utsträckning de är skickade att erhålla den. Om slaveriinstitutionen avskaffas, får de icke längre njuta av sina naturliga rättigheter" (citerat efter Jenkins, "Proslavery thought in the old South").

Vi skall ett ögonblick stanna vid de särskilda synpunkter, som regimen målmän framför i fråga om tankefriheten, särskilt vad angår pressens och vetenskapens ställning i det tredje riket. Av vår redogörelse för statskicketets gestaltning framgår, till vilken fulländning undertryckningen av misshagliga meningar och ledandet av opinionsbildningen drivits. Situationen preciseras med egenartad realism av en nazistisk författare, Stapel: "Det består icke längre i staten någon fri tävlan mellan tankar, utan det finns tankar, som gäller, tankar, som icke gäller, och tankar, som utrotas." I regel söker emellertid de nazistiska ideologerna visa, dels att stor frihet i vanlig mening råder, dels att, i den mån friheten i vanlig mening är inskränkt, detta skett till fromma för den "sanna" friheten.

Beträffande pressen framhövdes ofta, att denna ingenstades har någon absolut frihet, tidningarna ägs av partier eller enskilda kapitalister och är beroende av dessa (typisk är framställningen hos Wilhelm). Nationalsocialismen hade i själva verket ökat pressens frihet, då man ställt den under statens kontroll i stället för att "utlämna den till partiernas och företagens godtyckliga välde". På detta sätt beslöjades den stora och påtagliga skillnad, som förelåg mellan pressens ställning i en demokratisk stat och i den tyska diktaturstaten. Att diskussionsfriheten och kritikrätten är praktiskt taget obegränsad i demokratien, under det att den i Tyskland var begränsad till ett minimum, betonades ej. Vidare motiverades presslagstiftningen såsom till stor del avsedd att förhindra spridandet av ärekränkande och lögnaktiga uppgifter. I detta sammanhang förbigicks gärna dess uppenbara syfte, nämligen att göra pressen till en propagandaapparat för diktaturen.

Auktoritativa uttalanden rörande förhållandet mellan statsled-

ningen och pressen gjordes framför allt av propagandaministern och under honom lydande ämbetsmän vid pressmottagningar och journalistkongresser (t. ex. Goebbels 4 okt. 1933, presidenten för rikspresskammaren Amann 13 dec. 1933). Karakteristiskt för dessa uttalanden är att man samtidigt krävde absolut trohet mot av regimen fastställda grundsatser och rik variation i den offentliga diskussionen. Pressens herrar beklagade ständigt, att tidningarna var alltför enformiga, alltför rädda att diskutera och kritisera. Pressen måste vara livlig och orädd, den skall genom uppslag och kritik hjälpa regeringen i dess värv. Med dessa uppmaningar blandades dock bestämda varningar för alla kritiska överdrifter. Kombinationen kan knappast undgå att verka förbryllande. Blott ett exempel ur ett tal av Goebbels till representanter för pressen: "Det är statens suveräna rätt att, om icke kontrollera, så dock åtminstone på visst sätt övervaka den offentliga meningen och att sörja för att denna icke råkar in på vägar, som kunde vara farliga för staten och folket och helheten. Då det för närvarande i journalistkretsar klagas över att den tyska pressen blivit alltför enformig, måste jag häremot betona, att detta icke varit regeringens vilja... Vi tvingar icke till karaktärlöshet. Vi begär ju inte, att ni ropar hurra, då ni inte känner er upplagda för hurrarop. Vi begär blott, att ni inte företar något mot staten... Det finns absolut intet hinder för att den offentliga opinionsbildningen uppvisar rika skiftningar. Det ankommer på varje enskild journalists fantasi och begåvning att utnyttja denna möjlighet. Självfallet får ni härvid inte försvåra lösandet av de stora uppgifter, som vi nu står i begrepp att samman med det tyska folket ta upp... Vi önskar ingen servilitet (Gesinnungslumperei) utan ett öppet och ärligt språk. Vi önskar att pressen skall förstå varför den måste handla på detta sätt. Vi vill ha uppriktiga män, som med fullaste hjärta och under fullt ansvar tjänar denna stat... Regeringen är medveten om alla möjligheter till misstag. Den känner till alla svårigheter. Om den icke är enig i en viss fråga och slutligen likväl ett auktoritativt avgörande träffas, tror ni då, att detta avgörande, som regeringen under utnyttjande av de mest kompetenta fackmän icke kunnat bli enig om, blir bättre därigenom, att ni tar upp det till diskussion inför folkets breda massor? Tvärtom, ni begär då det grövsta fel, som överhuvud kan begås, i det att ni

genom småaktig kritiklust (Miesmacherei), genom skepsis, saboterar ett beslut, som redan i och för sig är tvivelaktigt.”

De ideologiska framställningarna av vetenskapens ställning i den nya staten utgår ofta från de relativistiska och antiintellektualistiska synpunkter, som vi i ett föregående kapitel berört. Någon förutsättningslös vetenskap existerar icke, det gäller blott att välja mellan skilda förutsättningar (vilket ord då likställes med värderingar). Genom att utgå från den nationalsocialistiska åskådningen anknyter vetenskapen till det ”levande livet” och blir fruktbarande för detta, dvs. i djupare mening sann. Då staten leder vetenskapen i denna riktning innebär detta därför intet tvång i ”egentlig” mening utan snarare en frigörelse från godtycke och förirringar. Med entusiasm har många vetenskapsmän anslutit sig till denna uppfattning och bannlyst strävan till största möjliga objektivitet. ”Perioden av ren vetenskap, av vetenskap för vetenskapens egen skull, av icke värderande vetenskap är slut”, skriver Krieck i sitt förut citerade arbete. ”All vetenskap, som aktivt arbetar inom gemenskapen, blir politisk och, liksom politiken, i sina principer liksom i sina resultat bestämd av raskänsla, nationalism, nationalsocialism . . . Absolut akademisk frihet vid universiteten är rent nonsens . . . Universitetet är självt ett organ för det hela och existerar därför, liksom varje annat organ, direkt i det hela och med dess medgivande. Därför måste det hela, representerat av staten, se till att ingen självstyrande del skiljer sig från det hela, från rasenhetens och världsåskådningens svurna mål.”

De politiska ledare, som behandlat denna fråga, har på liknande sätt sökt visa, att forskningsfrihet och av staten fastställd åskådning är förenliga eller till och med i grunden är samma sak. Vetenskapen bör visserligen, såsom Hitler uttalat i ”Mein Kampf”, vara ”ett hjälpmedel till höjande av nationalstoltheten”, men därmed är inte dess frihet och sanningssträvan uppgivna. Dietrich skriver, att ”i verkligheten är nationalsocialismen den makt, som befriar vetenskapen, ty den kan ge vetenskapen full frihet, eftersom vetenskapen bringas i överensstämmelse med nationens liv och grundvalarna för dess tillvaro”. Ledaren för skolningen i världsåskådning, Rosenberg, yttrade i ett tal i början av 1934, att förebråelsen för intrång i forskningsfriheten smärtsamt berört de

nationalsocialistiska ledarna. ”Ty i själva verket hyllar vi den fria forskningens princip som ett förnämligt resultat av europeiskt andligt liv . . .” Regimen ville blott förbehålla sig rätt att avskeda de vetenskapsmän, som smädat Tysklands stora förgångna, och att efter hand besätta universitetsplatserna med sina män. Vid samma tid förklarade Frick, att nationalsocialismen inte erkände någon frihet för vetenskapen, i den mån denna kunde vara farlig för folket. ”Vetenskapens frihet innebär, rätt förstådd, intet annat än att forskaren är förpliktad att tjäna sanningen. Därför och blott därför skall vetenskapen vara fri. Denna förpliktelse till sanning vill nationalsocialismen ånyo pålägga vetenskapen.” Vad detta innebär söker Frick i det följande klargöra. ”Den som söker sanningen i sig själv, finner den icke. Den öppnar sig blott för den, som ständigt går tillbaka till allt väsendes urgrund och på detta sätt når sina beslut. Folk och sanning vilar på samma urgrund. De är verkligheter av samma natur. Då vetenskapen fjärmar sig från folket, fjärmar den sig från sanningen. Då vetenskapen är bunden till folket, är den skyddad från att gå vilse.” Hela denna tankelinje har av ecklesiastikministern Rust sammanfattats i ett tal inför Berlinuniversitetets lärare och studenter: ”Forskningsfrihet och nationell världsåskådningsgemenskap är de pelare, på vilka framtidens högskola måste vila.”

Liksom statsledningen är rätten enligt nationalsocialismens ideologi ett uttryck för det rasbestämda folkets instinkt eller vilja. Rätten födes med folket (folkgemenskapen). Författningar och lagar skapar i grunden inte rätten utan ger endast — i den mån de är anpassade efter folkgemenskapen — uttryck åt rätten. Varje folk har sin särskilda rasbestämda rätt. Genom nationalsocialismen har det tyska folkets ”verkliga” rätt kommit till heders, det tidigare gällande romerskt influerade lagsystemet har ersatts av rätt i egentlig mening. Lagar och överenskommelser, som inte överensstämmer med rätten (t. ex. Versaillesfreden) har inte bindande kraft.

Schematiskt kan den rättslära, som auktoritativt framställts av Nicolai och andra författare sammanfattas i dessa satser. Liksom naturrätten utgår man från en oberoende av staten och varje yttre ordning existerande rätt, liksom den historiska skolan hävdar man

rättens beroende av folkkaraktären. Det speciellt utmärkande, föreställningen om rätten som ett uttryck för "rassjälén", är en konsekvens av nazismens raslära överhuvud. Då det talas om rätten som skapad av folket o. dyl. är det givetvis här, som på andra punkter, fråga om folket i ideell, inte i materiell mening. Man menar inte de levande människorna utan folket som en enhet utanför tid och rum. Konsekvensen av denna metafysik blir att diktatorn och nationalsocialismen blir den "verkliga" rättens uttolkare, ledaren och den av honom skapade rörelsen representerar ju den immanenta folkvilja, ur vilken rätten framgår.

Enligt denna ideologi måste rättsstatstanken i dess vanliga mening avvisas. De i en stat existerande positiva rättsreglerna är, såsom redan antytts, bindande endast i den mån och så länge de har sitt fäste i folksjälén, dvs. av diktatorn anses vara lämpliga. Det är lämpligt att lagen kodifierar rätten, men rätten är oberoende av lagen. "Rätten som uttryck för rassjälén står över lagen. Lagen har att ge form åt folkets rättsmedvetande och därmed åt rassjäléns längtan" (Fauser). Följdriktigt leder denna uppfattning till att ledarens vilja blir högsta rätt. "Ingen annan än ledaren", skriver Larenz, en av det tredje rikets auktoritativa rättsteoretiker, "kan i sista hand avgöra, om en viss reglering skall gälla eller icke. Gentemot honom behövs det ingen garanti till skydd för rättfärdigheten, eftersom han i egenskap av ledare är väktare av författningen, dvs. av folkets oskrivna konkreta rättsidé." Ledaren står inte under de statliga normerna, hans vilja representerar "gemenskapens levnadslag, som i honom vunnit kött och blod". — Enligt den nazistiska teorien är emellertid just nazismen en utpräglad rättsstat. Ty en rättsstat är, framhåller Gerber, en stat, där "ett folks konkreta rättfärdighetsidé" härskar; lagarna skall brytas, då rättsmedvetandet så kräver, eljest föreligger ingen rättsstat. Och Koellreutter förklarar: "Den nationalsocialistiska staten är en utpräglad rättsstat, eftersom i densamma statsidé och rättsidé flyter ur samma nationella källa och det tyska folket som politisk enhet ger uttryck åt sitt innersta väsen i nationalsocialismens stats- och rättsgestaltning."

Den angivna tankegången kom till pregnant uttryck i de försvaret, som presterades för massexekutionerna utan rannsaking och dom den 30 juni 1934. Hitler förklarade ett par veckor senare

inför riksdagen, att han i själva verket beordrat dessa avrättningar såsom "det tyska folkets högste domare". Politiker och vetenskapsmän utvecklade ytterligare denna synpunkt. Göring i tal den 12 juli 1934: "Statsledningens handlingsrätt under dessa dagar var det högsta uttrycket för folkets rättsmedvetande. Vi erkänner ej den överdrivna uppfattningen, att lagen måste följas, även om allting faller samman. Vi ser som det främsta ej lagen, utan folket... Jag har klart sagt ifrån, att lagens välde måste bevaras. Det kan bara finnas ett lagbegrepp, nämligen det av ledaren formade. Lagen och ledarens vilja är ett." Rättsteoretikern Carl Schmitt i *Deutsche Juristenzeitung*: "I själva verket var ledarens handling en äkta judiciell åtgärd (*echte Gerichtsbarkeit*). Den står inte under lagskipningen, utan var själv högsta lagskipning. Här förelåg ej en handling av en republikansk diktator, som i ett rättstomt rum, under det att lagen ett ögonblick sluter ögonen, skapar fullbordade fakta, för att sedan, med utgångspunkt i dessa nya fakta, fiktionerna om en legalitet utan luckor åter skall kunna träda i förgrunden. Ledarens domarfunktion grundas på samma rättskälla, ur vilken all rätt inom varje folk flyter. I högsta nöd hävdar sig högsta rätt och framträder i högsta potens denna rätts dömande och hämnande funktion. All rätt grundar sig på folkets rätt att leva. Varje statlig lag, varje domstolsutslag innehåller endast rätt i den mån den tillflyter ur denna källa. Det övriga är icke rätt."

Åt utformandet av de grundsatser, vilkas huvuddrag i det föregående framställts, ägnade en stor del av Tysklands statsvetenskapsmän under trettioalet ett energiskt arbete. En hel statsrättslig och rättsfilosofisk litteratur uppstod efter 1933 kring de principer som angavs i de politiska ledarnas tal och skrifter. Inom denna litteratur förekommer motsättningar och meningsbrytningar, som i detta sammanhang endast på ett par punkter kunnat beröras. Avslutningsvis bör det egenartade och främmande i denna litteratur och den inom densamma förda diskussionen betonas. Den politiska verklighet, som vetenskapen utgår från, har varit enkel och entydig. I stället för det invecklade kompetensfördelningssystem, som förelåg under såväl kejsardömet som Weimarrepubliken och som utgjorde förutsättningen för den

tyska statsrättens blomstring, har trätt en diktatur, som avvisar varje tanke på maktfördelning och vars innehåll endast antydes i några få, för juridisk tolkning i vanlig mening knappast tillgängliga lagar. Statsrätten i den gamla meningen, i Labands mening, har förlorat en stor del av sitt objekt, och dess arbetsmetod, enligt vilken det gällde att analysera de offentligrättsliga reglerna efter samma strängt juridiska linjer som de privaträttsliga, framstår inför det "dynamiska" statsskicket såsom orimlig eller i varje fall föga givande. En fri diskussion av detta statsskick ur jämförande och rättsteoretiska synpunkter får ej förekomma. Även när det gäller det för vetenskapen främmande syftet att ideologiskt motivera det nya systemet och att fånga dess innehåll i ett system av begrepp är vetenskapens möjligheter starkt begränsade. Vad Hitler, Goebbels, Rosenberg, Dietrich och några andra ledare av "skolningen i världsåskådning" sagt kan inte kritiseras och endast i mycket begränsad omfattning ignoreras. I alla de statsvetenskapliga arbeten, som begagnats för vår framställning, är Hitler den oftast citerade auktoriteten, "Mein Kampf" användes som en huvudkälla, ingen antydan till kritik eller reservation förekommer i fråga om någon politisk ledares uttalanden. Vetenskapen ägnar sig åt brodyr på det mönster, som statsledningen lagt i dess händer.

"SOCIALISM" I NATIONALSOCIALISMEN

Nationalsocialismen framträdde, såsom namnet visar, på en gång såsom nationell och socialistisk rörelse. Vad menades då, enligt nazistisk terminologi, med socialism? På denna punkt undergick partiets ideologi en egenartad och betydelsefull utveckling. I det följande skall dennas huvuddrag angivas, varefter en redogörelse skall lämnas för den ekonomiskt-sociala uppfattning, som förkunnades som "sann, tysk socialism".

Nationalsocialismen var, det bör genast betonas, aldrig en socialistisk rörelse i den meningen, att den som mål uppställde en mera allmän socialisering av produktionsmedlen. Partiprogrammet av år 1920 innehöll likväl socialistiskt färgade programpunkter, och krav på omfattande socialiseringsåtgärder framfördes länge i partiets propaganda. Efter hand förtunnades eller avskrevs emellertid de socialistiska kraven, de radikala grupperna inom

partiet avsåndrades, och partiets politik och propaganda inriktades på bevarande av den privatkapitalistiska produktionsordningen i hägnet av en auktoritär stat. Med uppgörelsen i juni 1934 synes partiets utveckling på denna punkt vara avslutad.

De moment i det nationalsocialistiska programmet, som i detta sammanhang är av intresse, återfinns under punkterna 11—17. Formuleringarna är oklara, stundom oöversättliga, men på vissa punkter kan dock bestämda krav utläsas. Enligt punkt 11 skulle den arbetsfria inkomsten avskaffas. Punkt 13 fordrade "die Verstaatlichung aller (bisher) bereits vergesellschafteten (Trusts) Betriebe"; det är oklart, om man här avser alla såsom bolag konstruerade företag eller endast verkliga trustar. Storföretagen skulle ge arbetarna delaktighet i vinsten. De stora varuhusen skulle övertagas av kommunerna och för billigt pris uthyras åt "små yrkesutövare". Dessa skulle gynnas vid leveranser till staten och kommunen. På detta sätt ville man, enligt punkt 16, skapa "en sund medelklass". Punkt 17 hade synnerligen radikal karaktär: "Vi fordrar en efter våra nationella förhållanden avpassad jordreform, genomförande av en lag om expropriation av jord för allmännyttiga ändamål utan ersättning till ägaren, avskaffande av jordröntan och förhindrande av all spekulation i jord." Programmets två huvudsatser, som i de officiella editionerna alltid framhävdes med fetstil, är "brytande av ränteslaveriet" (Brechung der Zinsknechtschaft) och "det allmännas väl före den enskildes" (Gemeinnutz vor Eigennutz).

När det gällde tolkningen av dessa programpunkter och överhuvud ställningstagande till ekonomiska och sociala frågor framträdde redan under de första åren skilda strömningar inom partiet. Att mera bestämt ange deras innebörd och styrka är för närvarande knappast möjligt. Hitlers tal och skrifter från rörelsens första år tyder inte på någon ekonomisk radikalism eller på något starkare intresse för ekonomiska frågor. Han gjorde visserligen hätska utfall mot det "internationella, judiska finanskapitalet" (som kontrasterades mot det nationella, "skapande" kapitlet) och krävde åtgärder till ränteslaveriets brytande, men betonade också den privata äganderättens värde och syntes närmast vilja definiera socialismen såsom en stark känsla av nationell gemenskap (jfr t. ex. tal 28 juni 1922 och kapitlet "Die Gewerkschaftsfrage" i

”Mein Kampf”). Ett starkt understrykande av programmets radikala krav möter däremot hos andra ledare, såsom Feder och bröderna Strasser. Feder, som länge var partiets ekonomiska expert och vars arbete ”Der deutsche Staat auf nationaler und sozialer Grundlage” (1923) av Hitler betecknades såsom ”rörelsens katekes”, ivrade framför allt för ränteslaveriets brytande, vilket skulle ske bl. a. genom kreditgivning utan ränta genom statens försorg. En förutsättning härför var statens övertagande av bankväsendet. Hela kommunikationsväsendet borde likaledes förstättligas; handeln med de viktigaste konsumtionsvarorna tänkte sig Feder överlämnad till under statens uppsikt stående producent- och konsumentföreningar. Gregor Strasser, som under Hitlers fängelsetid och de närmast följande åren var partiets kanske främste agitator, uttalade sig för än mera långtgående socialiseringsåtgärder. Socialismen innebar, yttrade han i ett tal den 4 september 1925, att jorden och alla andra viktiga produktionsmedel tillhörde nationen. Jorden borde i form av statliga ”län” överlämnas åt enskilda brukare, industriföretagen skulle förvaltas av staten eller kommunen. ”Socialistisk” fick ej förtunnas till ”social”, ett ord, som ”mer än något annat blivit använt i bedrägligt syfte som en täckmantel, med vilken det kapitalistiska produktionssystemets alltför uppenbara blottor döljes”. Skillnaden mellan den nationella och den marxistiska socialismen låg endast däri, att den förra avvisade den materialistiska historieuppfattningen och marxismens internationalism. Att arbetarna under den existerande produktionsordningen hade ringa känsla för de nationella värdena ansåg Strasser helt naturligt. I ett senare tal förklarade han, att den politiska situationen i Tyskland utmärktes av motsättningen mellan å ena sidan internationalism och socialism (marxismen), å den andra nationalism och kapitalism (högerpartierna). Nationalsocialismen innefattade en kombination av de värdefulla tendenserna, socialism och nationalism.

Under åren från och med 1928, då nationalsocialismen växte ut till en väldig folkrörelse, uppbars dess propaganda liksom tidigare av såväl antikapitalistiskt som antimarxistiskt patos, men tendensen till uppmjukning av den programmatiska radikalismen blir alltmera påtaglig. Den kan spåras i Hitlers tal, i de skilda uppdragorna av Feders skrifter och även hos Gregor Strasser, trots att

denne under partiets svängning åt höger alltmera blir företrädare för en radikal minoritet. Hitler betonade med allt större skärpa äganderättens okränkbarhet och förbigick eller förtunnade de radikala programpunkterna. Det i programmets punkt 17 uppställda kravet på expropriation av jord utan ersättning utlade Hitler i en skrivelse den 13 april 1928 på följande sätt: "Då NSDAP står på den privata äganderättens grund, faller det av sig självt, att satsen om expropriation utan ersättning endast avser skapandet av legala möjligheter att, då det visar sig nödvändigt, exproprieras jord, som förvärvats på orättmätigt sätt eller icke förvaltas med tanke på folkets välfärd. Den riktar sig alltså i första rummet mot de judiska bolag, som spekulerar i jordegendomen." Härmed blev denna punkt i programmet praktiskt taget satt ur kraft. I ett särskilt jordbruksprogram, som framlades i mars 1930, talades om expropriation utan ersättning endast av orättmätigt förvärvat egendom och det betonades uttryckligen, att storgods skulle få förekomma även i en nationalsocialistisk stat. Några karakteristiska punkter i programmet må återgivas: "I fråga om jordbrukets storlek kan ingen schematisk reglering ges. Ett stort antal bärkraftiga, mindre eller medelstora jordbruk är ur befolkningspolitisk synpunkt framför allt av betydelse. Men vid deras sida har stordriften också sina särskilda nödvändiga uppgifter att fylla och är i sund proportion till de medelstora och små jordbruken berättigad." Det är att märka, att 1928 och 1930 års uttalanden i jordbruksfrågan påstods lämna 1920 års program orubbat. Detta program hade ju redan 1926 förklarats oföränderligt.

I de nya programmatiska arbeten, respektive nya upplagor av äldre arbeten, som utkom omkring 1930, är den samhällsbevarande, antisocialistiska inställningen i regel starkt framträdande. Utom Feders nyss nämnda bok märkes Feders och Rosenbergs programkommentarer och Buchners "Grundriss einer nationalsozialistischen Volkswirtschaftstheorie". Den genomgående tendensen är här att visa, att den nationalsocialistiska rörelsen inte är farlig för den borgerliga, på privat äganderätt till produktionsmedlen byggda samhällsordningen. Den enda av de ursprungliga radikala fordringarna, som fortfarande starkt framhävdes, var "brytande av ränteslaveriet". De skuldsatta bönderna fördes härigenom i massa till nazismen. Men i det hela tar man avstånd

från tanken på en genomgripande ekonomisk reorganisation. Enligt Buchner har en "förljugen politisk agitation" tillvitat nationalsocialisterna benägenhet för "desorganiserande marxistiska expropriationsexperiment". Nationalsocialismen är, skrev Feder i 1931 års upplagor av "Der deutsche Staat", medveten om "att personlig äganderätt och fri förfoganderätt över det förvärvade är grundvalen för varje näringsliv och därjämte för varje högre kultur... Näringslivet utvecklas bäst fritt från skadligt förmynderskap". Storindustrien försäkrades särskilt om orubbad äganderätt. Nationalsocialismen "ställer sig icke avvisande ens till de största industriföretag, så länge de förblir i sin skapares hand (vi tänker på Krupp, Mannesmann, Thyssen osv.)". Den i detta uttalande innefattade begränsningen framstod som utan betydelse, då intet sades om socialisering av såsom aktiebolag konstruerade storföretag. Frågan om arbetarnas delaktighet i vinsten blev nu inte föremål för bestämda uttalanden. Enligt Feder förelåg ej någon absolut rätt till sådan delaktighet och det avsedda syftet borde kunna vinnas genom jämkning av priset på vederbörande konsumtionsartiklar. I en tidningsartikel av oktober 1930 yttrade Feder, att dylik delaktighet liksom ock medbestämmanderätt för arbetarna i företagets ledning i själva verket skulle underminera äganderätten och sålunda innebära en "beslöjad expropriation".

Betecknande för nationalsocialismens inställning under genombrottsåren är några uttalanden om partiets förhållande till olika samhällsklasser i Feders nyss nämnda arbete. Feder appellerar här till bönderna, medelklassen och företagarna inom den tunga industrien såsom bundsförvanter. Den tunga industriens arbetsmetoder beröms och det antyds, att nationalsocialismen vill befria denna industri från de existerande, alltför långtgående statsingripandena: "Den nuvarande, till socialisering (Kommunisierung) syftande belastningen av företagen med ett otal personer, som egentligen är överflödiga (vi tänker i detta sammanhang särskilt på nödvändigheten att underhålla egna skatte- och försäkringstjänstemän, fabriksråd osv.), verkar naturligtvis i en riktning, rakt motsatt industriens rationaliseringssträvan."

Ordet socialism kom vid denna tid alltmera att användas i de vaga, till intet förbindande betydelser, som senare blev de enda godtagna. Socialism sades innebära kamratskap, solidaritet, folk-

gemenskap, pliktkänsla mot det allmänna, preussisk anda, nationell självhävdelse. De radikala grupper, som krävde socialistiska reformer, avskildes eller förlorade i inflytande. De egentliga nationalbolsjevikerna, ledda av Otto Strasser, utträdde ur partiet redan år 1930. Gregor Strasser kvarstod i partiet, men hans ställning försvagades, trots att han, av publicerade tal och uppsatser att döma, åtskilligt modererade sin radikalism. Likväl påstods inte sällan, att nationalsocialismen, i motsats till den förborgerligade socialdemokratien, representerade en klart socialistisk linje i tysk politik, och propagandan riktades mot såväl "borgare" som "marxister", mot såväl "reaktionen" som "den röda fronten". Säkerligen räknade många nationalsocialistiska väljare, ehuru ej anhängare av socialiseringsprincipen, på att partiet vid makten skulle genomföra åtminstone en del av de på programmet upptagna reformerna.

Att partiets ledare inte var benägna för radikala ekonomiska reformer blev efter segern definitivt klargjort. Det stora tal, med vilket Hitler beledsagade förslaget till fullmaktslag den 23 mars 1933, innebar ett principiellt godtagande av den konservativa linjen, om också på vanligt sätt oklara och tvetydiga formuleringar användes: "Väldiga är den nationella regeringens uppgifter på näringslivets område. Här skall en grundsats bestämma alla våra handlingar: folket lever icke för näringslivet och näringslivet icke för kapitalet, utan kapitalet tjänar näringslivet och näringslivet folket (bifall bland nationalsocialisterna enligt riksdagsprotokollet). I princip kommer regeringen icke att söka trygga det tyska folkets ekonomiska intressen på den omväg, som en statligt organiserad näringsbyråkrati innebär, utan genom starkast möjliga främjande av det privata initiativet och genom äganderättens erkännande (bifall bland de tysk-nationella)." Ingen av de radikala punkterna i programmet förverkligades eller framställdes som vägledande för framtida politik. Bolag, varuhus och storgods förblev orubbade, det enda man exproprierade var fackföreningarnas kassor. Gång efter annan försäkrade de nazistiska ministrarna, att partiet inte hade någon tanke på socialiseringsaktioner. Marxismen hade, yttrade Göring 9 april 1933, gjort socialismen till en "usel löne- och magfråga" — för nationalsocialismen innebar socialismen nationell anspänning. "Ingen egendom skall röras, hur stor

den än är, om den är ekonomiskt sund och kan reda sig med sina egna resurser", förklarade Darré i ett tal i juli. "Men även skuld-satta stora egendomar skall lämnas i fred. Om de inte frivilligt överlåtes för skapande av bondgårdar, skall de lämnas i fred i fullt erkännande av den enskilda företagsamhetens princip."

Även de riktningar inom partiet, som krävde mer eller mindre djupgående sociala och ekonomiska reformer, gjorde sig emellertid gällande under den första tiden efter maktövertagandet. Liksom tidigare framförde Feder, nu statssekreterare, kravet på åtgärder mot "ränteslaveriet"; i en rad tal under vintern 1933—1934 hänvisade han till partiprogrammet och begärde dess omsättande i praktiken. "Icke förgäves står i tre och en halv millioner nationalsocialistiska partiböcker, i vilka ledaren skrivit sitt namn, det nationalsocialistiska programmens tjugofem punkter upptecknade, och millioner nationalsocialister anser, att först med förverkligandet av dessa programpunkter den tyska revolutionen mot allt otyskt fullbordats... Själva omstörtningen, den revolutionära handlingen av den 30 januari 1933, var blott en början" (30 jan. 1934). Andra till partiet anslutna eller partiet närstående personer framställde i tal och skrifter rent socialistiska fordringar. Bland de mera genomtänkta arbetena av denna kategori — författade av unga intellektuella — kan nämnas Schinkels "Preussischer Sozialismus" och Braeutigams "Wirtschaftssystem des Nationalsozialismus". Här krävs bland annat olika planhushållningsåtgärder, socialisering av bankerna och en del industrier — såsom gruv-, järn- och byggnadsindustrierna — förststatligande av utrikeshandeln. Den radikala falangen ägde sitt starkaste stöd hos vissa delar av SA, dess syften sammanfattades i kravet på "en andra revolution". På våren 1934 började Röhm betraktas som ledare av den socialistiska oppositionen. I januari publicerade han i "Nationalsozialistische Monatshefte" en appell, som förebådade den avgörande uppgörelsen några månader senare. "Adolf Hitlers bruna soldater bekänner sig med stolthet till den nationella revolutionen. Ty denna är en väsentlig del av deras revolutionära syfte — men blott en del. Deras syfte är den nationella och socialistiska revolutionen. Det var icke för en halvhet, som nära 400 SA och SS-män gick i döden. Röd lyste stormfanan i kampen — i blodets, i socialismens, i revolutionens röda färg. Strid var deras väg, den

nationalsocialistiska revolutionen deras mål. Detta mål är ännu ej uppnått. Och intill äntligen den slutgiltiga segern vinnes, då de nationella och de socialistiska målen förenats, skall SA och SS marschera vidare, angripa och — om det så måste vara — dö för hakkorsets idé.”

Efter massavrättningarna den 30 juni 1934 var den socialistiska riktningen inom nationalsocialismen förstummad. Såvitt bekant var det sedan denna tid inte i något offentligt tal eller någon skrift fråga om socialisering av produktionsmedlen eller genomförandet av en ”andra revolution”. I en proklamation av den 5 september 1934 förklarade Hitler den nationalsocialistiska revolutionen avslutad och på partidagen i München samma år yttrade han, att ”under de närmaste tusen åren kommer ingen ytterligare revolution att inträffa i Tyskland”. Enligt SS-ledaren Himmler skulle ifrågavarande tidsperiod omfatta 30 000 år. På hösten 1934 förlorade Feder sin statssekreterarplats, hans reformplaner togs ej längre på allvar. Den ekonomiska politiken personifierades av Schacht, sedan länge känd som en av den borgerliga samhällsordningens mest energiska försvarare.

De vaga betydelser, som de nationalsocialistiska ideologerna lade in i begreppet socialism, kan ledas tillbaka till flera tidigare politiska och vetenskapliga riktningar. Här skall vi endast dröja vid några utanför naziströrelsen stående moderna författare, som genom sina definitioner av ordet socialism utövat ett påtagligt inflytande på den nationalsocialistiska ideologien.

Första rummet tillkommer utan tvivel Spengler. Skillnaderna mellan Spenglers lära och den officiella nazismen är visserligen betydande, och Spenglers sista bok ”Jahre der Entscheidung”, har skarpt kritiserats av framskjutna nationalsocialister. På viktiga punkter har dock Spengler påverkat nazistiskt tänkande. Inte minst är detta fallet med hans arbete ”Preussentum und Sozialismus” (1921). Den framställning, han där ger av den ”sanna” socialismen, har varit vägledande för många av det tredje rikets teoretiker.

”Det gäller”, uttalar Spengler i inledningen, ”att befria den tyska socialismen från Marx. Den tyska, ty det finnes ingen annan. Också detta hör till de insikter, som icke längre är förborgade.

Vi tyskar är socialister, även om det aldrig skulle talas om det. De andra kan överhuvudtaget inte vara det." Fredrik den stores Preussen, enligt Spengler kännetecknat av plikt känsla och vilja till offer för det helas väl, var typen för den socialistiska staten; tyskarna hade, trots alla förirringar, förblivit bärare av de fredericianska traditionerna. Den av naturen socialistiske tyskens motsats var engelsmannen med dennes materialistiska inställning. Marx påverkades under sin vistelse i England av engelsk handelsmoral. Den materialistiska historieuppfattningen är betecknande för engelsmännen, detta folk av bytesrövande vikingar och krämare. Världskriget var i grunden ett krig mellan ententens falska socialism och den äkta tyska socialismen: "i kejsarens person har den äkta socialismen förrått sig själv". Det var nu nödvändigt att slå ned materialismen, marxismen, "det inre England", som försvagat och förlamat det tyska folket och motverkat den sanna socialismen.

Vad innebar då, närmare bestämt, sann socialism? Tydligt inte, eller åtminstone inte väsentligen, en viss produktionsordning, ej heller en utjämning av de ekonomiska och sociala olikheterna. Det centrala synes enligt Spengler vara solidaritet, absolut undergivenhet gentemot staten och en hierarkisk social organisation. "Den tyska eller rättare sagt den preussiska instinkten har alltid varit: makten tillhör det allmänna. Den enskilde tjänar det allmänna. Man befäller och man lyder. Detta är sedan det adertonde århundradet den auktoritativa socialismen." Delningen i besuttna och egendomslösa får inte tillerkännas någon betydelse: "Socialismens innebörd är, att icke motsatsen mellan rik och fattig, utan den rang, som prestationer och förmåga ger, behärskar livet." På ekonomiska frågor går Spengler sällan in, men han fastställer dock att sann socialism är förenlig med eller till och med förutsätter privat äganderätt till produktionsmedlen. "Den gammalpreussiska tanken var att under sorgfälligt hänsynstagande till egendoms- och arvsrätten ställa hela produktionskraften i dess *form* under lagarna och att låta den personliga företagargandan, talangen, energin, vara verksamma enligt vissa regler och med den frihet, som just behärskandet av reglerna ger." Det förvånar inte att Spengler ansåg en monarkisk statsform vara ett nödvändigt moment i den socialistiska staten.

Kärnan i Spenglers doktrin synes vara längtan efter ett auktoritativt statsskick, där överklassen — aristokratin, byråkratin, de förmögna — helt behärskar de klasser, som kan befaras visa missnöje och bristande solidaritet mot staten, dvs. de fattiga. Spengler anknöt i alla väsentliga punkter till äldre författare; inflytandet från Hegel är påfallande. På en punkt är dock Spengler originell. Han betecknar den auktoritära, på stark social differentiering, privat äganderätt till produktionsmedlen och — inom vissa obestämda gränser — fri företagsamhet byggda staten som den sant socialistiska. Hans konststycke upprepades i varje politisk bok, i varje tidning, i varje agitationsföredrag. Det blev ett huvudnummer i den nationalsocialistiska propagandan.

Den italienske nationalisten Corradini skrev före världskriget ett arbete, där nationalismen betecknades som en italiensk variant av socialism. Det fattiga Italien framställdes som proletären bland stormakterna och dess vilja att hävda sig som ett motstycke till de socialistiska rörelserna på annat håll. En liknande tankegång införlivades med den nationalsocialistiska ideologin framför allt genom Moeller van den Bruck. Moeller, vars viktigaste arbeten utkom i början av 1920-talet, kan även i andra hänseenden räknas till den moderna nazismens förelöpare. Moeller gick ut från att hela det tyska folket utarmats genom kriget och de hårda fredsvillkoren, inom detta proletärfolk kan man inte tala om skilda sociala klasser. Från denna utgångspunkt utformade Moeller sin "tyska socialism", som i själva verket var detsamma som nationalism. "Den tyska socialismen står i dag ensam", heter det i "Sozialismus und Aussenpolitik". "Arbetarklassen är ensam. Folket är ensamt. De vackra slagorden om frihet, jämlikhet och broderskap har flutit bort med det liberala skum, som man under kriget vräkte omkring sig. Fordran på rättvisa har förblivit. Men den har förlorat sin mening som en fordran, som måste uppställas för klasser. Vi är alla tyskar och vi är alla fattiga. Den har därför fått en mening som en fordran för nationen. Det kommer att finnas fattiga och rika folk. Det finns nu liksom tidigare blott en skillnad mellan människor, skillnaden mellan utsugare och ut-sugna. Men denna skillnad överförs efter Versaillesfreden från enskilda människor till hela nationer. Det finns för socialismen ingen annan möjlighet än att förvandlas från klassocialism till

folksocialism." På ett annat ställe i samma arbete sägs räddningen för Tyskland ligga i en socialism som inte delar upp mänskligheten i klasser utan i nationer och som "i en nation ser en organisk enhet... I undertryckta länder finns i grunden icke längre några klasser. Inom undertryckta folk är alla människor undertryckta." På ett speciellt sätt söker alltså Moeller bevisa den gamla satsen, att proletärer och besuttna i huvudsak har samma intressen, att det som skiljer är ringa mot det som enar. Ur internationell synpunkt är alla tyskar proletärer och bör kunna förenas i klasskamp mot utlandet.

Stundom använder likväl Moeller — såväl i det nyss nämnda arbetet som i huvudverket "Das dritte Reich" — ordet socialism i andra betydelser. Socialism i vanlig mening tar han avstånd från, främst ur nationell synpunkt. Däremot tänker han sig möjligheten av en reorganisation av samhället, som skulle innebära en sant tysk socialism. Närmast synes han härmed avse en på ett slags stånds- eller korporationsprincip uppbyggd statsordning. Det är en social differentiering, en social hierarki, som eftersträvas, inte social utjämning: "Sozialismus in Deutschland ist Gliederung der Deutschen."

En liknande uppfattning finner man hos en annan teoretiker, Krannhals, som någon gång åberopas av nazismens ideologer. I sitt huvudarbete, "Das organische Weltbild" (1928) söker Krannhals framställa den "organiska", "riktiga" socialismen. I överensstämmelse med sin alltigenom metafysiska, av föreställningen om folket-staten som en organism präglade åskådning finner han socialismens kärna däri att var och en erhåller den plats i samhället, för vilken han är bäst lämpad. Ett "organiskt över- och underordningsförhållande" skall känneteckna statsordningen. Socialismen utgår "från den sedliga uppfattningen och ej från det ekonomiska intresset". För socialisten står det klart, att "överensstämmelsen mellan den sedliga uppfattningen och naturen blir desto fullkomligare, ju mera varje enskild verkligen fyller den funktion i den organiska helheten, som motsvarar hans individualitet, hans anlag".

Nationalekonomen Sombart kan inte räknas till nazismens föregångare, men det lär vara otvivelaktigt att han just i fråga om ordet socialism i sin mån bidragit till uppkomsten av den nu

rådande terminologin. Särskilt må erinras om "Der proletarische Sozialismus" (1925), där kravet på samhällets övertagande av produktionsmedlen förklaras innebära en falsk, "proletär" form av socialism och ställes i motsättning till en icke närmare bestämd riktig socialism, en "social normativism". Efter nationalsocialismens seger har Sombart utvecklat sin uppfattning om den sanna socialismen i ett stort arbete, "Der deutsche Sozialismus" (1934), som i vissa punkter kontrasterar mot, i andra nära anslöt sig till den härskande doktrinen.

De refererade synpunkterna påträffas ständigt, i olika varianter och kombinationer, i de auktoritativa framställningarna av "den tyska socialismen". Socialism säges vara liktydig med sträng hierarkisk ordning, med stark politisk samhörighetskänsla, med nationalism. Socialist är var och en, som inte känner något högre mål än sitt folks väl, heter det i ett Hitlertal, i ett annat, att socialism innebär, att varje medlem av ett folk sätts på sin rätta plats. Socialism är "folkgemenskap eller kamratskap", skriver Goebbels. Socialismen är ett arv från den preussiska byråkratin: "det var denna socialism, som gjorde det möjligt för Fredrik den store och hans grenadjärer att föra krig under sju år". Socialism "är oavlåtligt förverkligande av en inre hållning, som ej begär något för det egna jaget och är beredd att göra allt för folket" (Frick). Socialismen är "ett folks sedliga, liksom nationalismen dess fysiska självhävdelse", den "är icke en viss produktionsordning, utan en sedlig förpliktelse" (Köhler). "Nationalsocialismen kan göra gällande, att den sporrat individen till högsta möjliga kraftutveckling för och icke mot det gemensamma bästa. Vad vi därmed har uppnått är sann socialism" (Ley). "Socialism betyder för NSDAP gemenskapen av de till ett genom blodsförvantskap förbundet folk hörande människorna" (Nicolai). "Varje sant nationell tanke är innerst social, dvs. den som är beredd att helt tjäna sitt folk, den som icke känner något högre ideal än sitt folks välfärd... han är socialist. Detta var och är frontsoldaten Adolf Hitlers socialism" (Seldte).

Orden socialism och socialistisk förlorade på detta sätt efter hand varje konkret mening, de blev helt enkelt uttryck för positiva värderingar. Då attributet socialistisk användes om en insti-

tution eller en lag, menades härmed knappast mera än att man avsåg institutionen eller lagen förträfflig. Hur långt förtunningsprocessen fortskridit kan kanske bäst studeras i det på hösten 1935 utkomna, av prins Schaumburg-Lippe redigerade samlingsverket "Deutsche Sozialisten am Werk" med undertiteln "Ein sozialistisches Bekenntnis deutscher Männer". Här belyste femton författare med mycket framskjutna poster inom partiet, vad den tyska socialismen ville och vad den uträttat. I stort sett kan det sägas, att man här, liksom i andra under denna tid utkomna partiskrifter, helt enkelt fäste beteckningen socialistisk på alla regimens åtgärder och önskemål. Näringslivet var socialistiskt, den allmänna värnplikten och den likriktade pressen var socialistiska institutioner, det fanns i det nya Tyskland en religiös socialism likaväl som en socialistisk konst. Boken karakteriserades av utgivaren som "ett bevis i stor stil för vår socialism".

Med "sann" socialism menades alltså inte ett visst ekonomiskt-socialt system, begreppet avsåg överhuvudtaget inte i första rummet ekonomiska förhållanden. Från den materialistiska tidsåldern, skrev Köhler, ledare av partiets utskott för ekonomiska frågor, i det nyss nämnda arbetet, "stammar vidskepelsen, att en bestämd produktionsordning vore nödvändig för socialismens genomförande. Men en sådan uppfattning överskattar i hög grad de ekonomiska förhållandenas roll i folkets liv". En annan författare, Schwarz van Berk, sekunderade i samma skrift med uttalandet, att nationalsocialismen efter segern skall tillse, att "socialismen icke vidare tränges ut på det rent ekonomiska planet". Samma tankegång utfördes mera i detalj av Wilhelm i "Deutschland wie es wirklich ist", en av "Deutsche Hochschule für Politik" utgiven, särskilt för utlandet avsedd skrift. Den tyska socialismen är, förklarar Wilhelm, inte i första hand en ekonomisk eller social teori, den avser inte egendomens fördelning. Marxismen hade sin rot i kapitalismen, ty den ville "bara" föra över egendomen från enskilda till staten. Nationalsocialismen lägger tyngdpunkten på den etiska uppfattningen. Den kräver visserligen att kapitalet förvaltas väl, men anser det ej så viktigt vem som äger produktionsmedlen och hur mycket som äges av var och en. Endast nazismen är därför verkligt antikapitalistisk. Alltså: socialismen är i grunden kapitalistisk, därför att den vill socialisera kapitalet, nationalsocialismen

är antikapitalistisk, därför att den lämnar kapitalet i fred.

Med den senast refererade tankegången är vi inne på kärnpunkten i nazismens ekonomiskt-sociala ideologi. "Sann" socialism var inte väsentligen en ekonomisk ordning, men den innefattade givetvis också den av nationalsocialismen erkända produktionsordningen. Hur skulle denna produktionsordning, enligt vanligt språkbruk privatkapitalistisk, kunna betecknas som socialistisk?

Ofta utfördes detta konststycke på ungefär följande sätt. Det betonades att i princip den enskildes arbete var till för att tjäna det allmänna. Staten hade att ingripa i näringslivet i den mån det allmännas väl så kräver. Därmed var, gör man gällande, socialismens grundsats fastslagen och den liberala doktrinen avisad. Emellertid var det ur det allmännas synpunkt bäst att den privata äganderätten till produktionsmedlen bevarades och att den fria företagsamheten fick göra sig gällande inom näringslivet. Djupare sett blev alltså denna ordning socialistisk. Denna tankegång varierades på skilda sätt. Rosenberg hävdade i sina arbeten, att socialisering är varje statlig åtgärd, som avsåg att skydda folkgemenskapen. "Härvid kommer det emellertid icke an på den formella handlingen i och för sig, utan socialistisk blir en handling endast med hänsyn till dess verkningar. Därför är det möjligt, att en socialistisk handling på intet sätt medför ett formellt förståtligande, tvärtom kan den till och med innebära . . . ett frigörande av enskilda krafter (ein Freimachen vieler Einzelkräfte)." Att ersätta statlig drift med privat var alltså under de angivna betingelserna en socialistisk åtgärd. Enligt Hubers framställning i "Die Gestalt des deutschen Sozialismus" krävde socialismen "samegendom och samhushållning" (Gemeineigentum und Gemeinwirtschaft). Därmed avsågs dock ej statlig äganderätt till produktionsmedlen utan endast, att den enskilde ägaren inför stat och folk är moraliskt — i vissa fall också juridiskt — ansvarig för förvaltningen av sin egendom. I en uppsats om staten och näringslivet i "Jahrbuch für nationalsozialistische Wirtschaft 1935" skrev Wrede, att den totala staten liksom antikens stat omfattade alla livets områden "och följaktligen även hushållningen, som därigenom blir 'offentlig' hushållning eller 'samhushållning' ". Men några rader senare förklarades, att "företag kan drivas endast om man jämför inkomster och utgifter (obs!) och detta är i princip den enskildes,

icke statens sak; om staten drev företag, skulle den fjärmās från sin politiska uppgift". Samtliga dessa uttalanden är, såsom synes, dominerade av vissa fiktioner. Det talas om "samegendom", och "offentlig hushållning" fastän det uppenbarligen enligt författarnas egen mening är fråga om privategendom och enskild företagsamhet. I de mot intet yttre förhållande svarande orden inlägger man ett slags mystisk realitet.

Då man söker visa, varför den privatkapitalistiska produktionsordningen är värdefull ur samhällets synpunkt, används välkända argument, som det inte finns anledning att här närmare referera. Den privata äganderätten till produktionsmedlen och den — "inom rimliga gränser" — fria konkurrensen anses innefatta stimulanser, som är nödvändiga för framåtskridandet och därför värdefulla ur hela samhällets synpunkt. Inte sällan finner man i dessa "socialistiska" skrifter lovsånger till den privata företagsamheten, som erinrar om den rena manchesterläran. "Fritt näringsliv i nationalsocialistisk mening", skriver den nyss nämnde Köhler, "kan endast betyda: rätt för var och en att genom egen kraft och eget arbete skaffa sig egendom, och plikt för var och en, som besitter egendom, att genom egen kraft och icke genom statshjälp eller andra främmande medel bevara sin egendom och lämna den i arv." Typisk är följande utläggning av det nationalsocialistiska programmet av riksekonoministern Schmitt: "Ledaren har vid upprepade tillfällen klart och bestämt uttalat, att vi icke kan reda oss utan näringslivets män, och att varje försök till socialisering av produktionen omöjliggörs genom människorna, ty det finns inga människor, som från början vill avstå från varje chans . . . Vi vet från tusen uttalanden, att den sant nationalsocialistiska uppfattningen rörande staten och näringslivet innebär, att var och en som kan något, och var och en som står i ansvarig ställning, skall stödjas och i sin auktoritet bekräftas av staten . . . Att den privata företagsamheten är berättigad beror framför allt därpå att den med sin ständiga tävlan . . . håller näringslivets krafter friska och sporrar till största möjliga ansträngningar" (jfr Göring i "Der Geist des neuen Staates"). Även på denna punkt anknyter man till rasläran. De ur rassynpunkt bästa skapar mest och skall därför äga mer än de andra, förklarar Hitler: "den privata äganderättens idé är därför oskiljaktigt förbunden med

övertygelsen om . . . människornas olika art och olika värde”.

När det gäller företagarverksamhet och affärer är alltså inte den eggelse, som den etiska uppfattningen kan ge, tillräcklig. Intressant är att jämföra denna tankegång med synpunkterna i den propaganda, som riktas till de lönearbetande massorna. Regimens mest auktoritativa målsman är här Ley, arbetsfrontens ledare och professionell arbetaragitator framför andra. Ley framhåller oförtrutet i sina tal till arbetarna, att arbetet är en välsignelse, inte en börda, att man inte arbetar för att förtjäna pengar, utan på grund av ett inre tvång (jfr hans uppsats i ”Deutsche Sozialisten” och hans i ”Durchbruch der sozialen Ehre” samlade tal). ”Vad är arbetets syfte? Varför bär människorna inom sig en drift att bygga, att skapa, att uppfinna, att bruka jorden? Det kan icke vara en magfråga. Det är den längtan till det eviga, som finnes hos varje människa . . . Därför kan vi också utan svårighet mäta arbetets lön. Den ligger i detta eviga, icke i det materiella.” —”Arbete är icke till för lönen, för pengarnas skull, utan arbete är självändamål.” För den materialistiskt inriktade, som inte övertygas av detta resonemang, har Ley andra argument i beredskap. ”Konsumtionsskillnaden människor emellan är ju så liten. Begreppen rikedom och fattigdom har icke gjort människorna missnöjda . . . Även den rike kan ju blott uppehålla sig i ett rum, blott sitta på en stol, han kan ju inte äta mer än ett stycke kött.” Beror överhuvud lyckan på pengar? ”Vad betyder lycka, frihet, rikedom, allt gods i denna världen? Den hetsade bondhustrun är lycklig, under det att den rike bankiren alltid är missbelåten . . . Fri, i sanning fri, är den, som har lagbundenhetens och harmonins livs-åskådning till grundval och därför i alla livets förhållanden är i stånd att övervinna den lymmel, som bor i hans inre” (”den inneren Schweinehund”).

Nationalsocialismen ställde sig avvisande till vad man i vanligt språkbruk kallar en socialistisk ordning — förstatligande av produktionsmedlen och egendomsutjämning. Med godtagandet av den privatkapitalistiska produktionsordningen är dock inte den ”sanna” socialismen såsom ekonomiskt-social ideologi uttömd. Den materiella skillnaden mellan olika samhällsklasser måste visserligen bevaras, men den ideella skillnaden skall utplånas. Man förkastar idéerna om frihet och jämlikhet, men man hyllar desto

mera lidelsefullt broderskapets idé. Skillnaden mellan rika och fattiga, mellan arbetsgivare och arbetare, är obetydlig i jämförelse med den nationella gemenskap som binder dem samman. Arbetsfronten är, heter det i ett vid dess bildande utfärdat upprop, "sammanfattningen av alla i arbetslivet stående människor utan hänsyn till deras ekonomiska och sociala ställning. I den skall arbetaren stå vid företagarens sida; de skall ej längre vara skilda genom grupper och förband, som tjänar till stöd för särskilda ekonomiska eller sociala skikt och intressen." Såväl företagare som lönearbetare är, har Hitler vid otaliga tillfällen förklarat, nödvändiga led i den nationella organismen, de är "arbetets soldater" i folkets tjänst och bör såsom sådana känna samhörighetskänsla och ömsesidig aktning. Den fattige arbetaren är i det nya Tyskland "i verkligheten" lika mycket värd som, ja, kanske mera värd än sin arbetsgivare och bör därför känna glädje och stolthet, inte mindervärdighet. Denna tanke är ett ledmotiv i Leys propaganda. "Icke skillnaden i arbete, i yrke, får tjäna som värdeämätare för den arbetande människan, utan endast prestationen, pliktuppfyllelsen i den ställning, som ödet anvisat honom... Allt vårt arbete måste behärskas av en enda tanke: att göra den tyske arbetaren till en stolt, trygg och likvärdig medborgare. De mindervärdighetskomplex, som brottsliga ledare i det förgångna medvetet uppbyggde och uppehöll, skall försvinna... Den sociala ordningen bestämmas icke av materiella, utan av andliga imponerabilita... Företagare och arbetare skall icke mötas som motståndare, som köpslår om vinst och löner, de är arbetets soldater, av vilka den ene befäller och den andre lyder för att målet skall kunna uppnås, för att folket av arbetet icke blott skall få sitt dagliga bröd utan också eviga värden..."

Idealiseringstendensen, förmågan "att låtsas", har avsatt än märkligare ideologiska resultat. Skillnaderna i konsumtion olika folkgrupper emellan anses relativt oväsentliga, ty alla bildar ju en enhet; såväl champagnen som ölet kommer ju nationen till godo. Arbetsgivarens äganderätt till fabriken är "i grunden" en sak utan betydelse. Å ena sidan kan (se t. ex. Köhler) fabriken betraktas som ägarens arbetsplats — det är detta, inte äganderätten, som är det väsentliga. Å andra sidan kan det sägas, att företaget tillhör arbetaren likaväl som arbetsgivaren, trots att den

senare är utrustad med äganderätt. Ty arbetaren får ju arbeta i företaget, inom detta tillfredsställa sitt skapande begär. "Maskinen, arbetsplatsen tillhör", skriver Ley, "arbetaren, som där utövar sin skapande verksamhet, icke mindre än företagaren, som är innehavare av den borgerliga rättstiteln."

Användningen av ordet socialism i betydelser, helt motsatta de hävdvunna, är, såsom redan antytts, inte någon nyhet. Många rörelser och regimer har mer eller mindre systematiskt sökt profitera av den prestige, begreppet socialism erhållit inom breda folklager. Det mest egenartade exemplet är kanske slavägarväldet i de amerikanska sydstaterna, som av uppfinningsrika teoretiker betecknades som den enda "sanna" socialismen. För den tyska ideologien egendomligt är framför allt den i detalj genomförda maskeringen. Man har inte nöjt sig med att kalla den i modifierad form bevarade borgerliga produktionsordningen socialistisk. På varje punkt möter liknande ordkonster. Det talas om samegendom och samhushållning i stället för privategendom och enskild drift, om arbetet — när det gäller lönearbetare — såsom väsentligen betingat av skaparlust och belönat genom skaparglädje, om utplånande av klasskillnader inte genom ekonomisk utjämning utan genom idéer, om äganderätten såsom ett ideellt begrepp utan sammanhang med ekonomiska möjligheter. Man har byggt upp en ideologisk värld, där begreppen icke längre har att göra med materiella förhållanden. Ja, ideologien framställes som det enda reella; "i verkligheten", "i grunden", "egentligen" är proletären lika mycket värd, har samma sociala ställning som kapitalisten. Idealiseringen har drivits till sin spets. Den verklighet, som vi tror oss känna — de sociala olikheterna, de ekonomiska motsättningarna mellan företagare och arbetare, rikedom och fattigdomen — har degraderats till en fiktion. En nationalsocialist skulle inför en i vanlig mening socialistisk krets kunna utlägga sin lära, utan att motsättningen blev påtaglig. De värdebetonade orden skulle vara desamma, fastän de av talare och åhörare tolkades på skilda sätt. Många tyska politiker, som före 1933 bekämpade socialismen och arbetade för konservativa idéer, använde utan att ha ändrat sina åsikter de nationalsocialistiska formuleringarna. De upptäckte, att de i själva verket sedan länge hyllat den "sanna" socialismen.

DEN ITALIENSKA FASCISMEN

Diktaturens upprättande

Endast under några få år var den parlamentariska demokratin rådande i Italien. Redan från tiden för det nya kungarikets grundande tillämpades visserligen ett parlamentariskt system: regeringsmakten utövades av ministären, inte av monarken, och ministären var beroende av den valda deputeradekammaren, under det att den regeringsutnämnda, av dignitärer bestående senaten intog en undanskjuten plats. Men denná parlamentarism var inte från början förenad med demokrati. Intill år 1882 hade blott 6—7 % av de myndiga männen (de högst beskattade) rösträtt. Genom 1882 års reform fyrdubblades antalet röstberättigade. Först år 1912 blir rösträtten utsträckt till män över 30 års ålder och 1918 till alla myndiga män. En parlamentarisk demokrati kan sålunda sägas ha förelegat mellan de på 1912 års reform följande valen av år 1913 och fascismens seger år 1922. Men i praktiken fungerade inte detta system under världskriget. Här som i många andra stater överläts lagstiftningsmakten provisoriskt till regeringen och representationens verksamhet inskränktes väsentligen till parlamentarisk kontroll av regeringens arbete.

Före demokratiens genomförande var det italienska parlamentet utomordentligt homogent. En på 1870-talet framträdande generell motsättning mellan höger och vänster upphörde inom kort att vara bestämmande, och deputeradekammaren splittrades i ett antal grupper, som inte företrädde fasta partiorganisationer och överhuvud var av löslig och tillfällig karaktär. Ofta framstod de som följn till ledande statsmän och betecknades i den offentliga diskussionen med ledarnas namn, inte med de intetsägande officiella beteckningarna. Dessa grupper företrädde samma grundåskådning i huvudfrågorna. De godtog det parlamentariska systemet och den borgerliga produktionsordningen och representerade

inom denna ram olika skiftningar, olika grader av konservatism och reformvänlighet. De föga djupgående skiljelinjerna kunde överbryggas genom uppgörelse mellan gruppledarna och regeringsdugliga koalitioner sålunda komma till stånd. Utanför dessa politiskt härskande grupper stod endast några få partier utan parlamentariskt inflytande, såsom republikaner och socialister, först år 1910 bildades det antidemokratiska nationalistpartiet, fascismens främsta föregångare. De katolska intressena representerades under denna period inte av något särskilt parti. För att protestera mot kyrkostatens införlivande med Italien hade påven i början av 1870-talet uppmanat katolikerna att inte deltaga i valen eller låta sig inväljas i parlamentet och detta förbud (upphävt först 1913) hindrade — ehuru i det hela föga effektivt — en katolsk parti-bildning.

Med demokratiens genomförande blir situationen efter hand en annan. De parlamentariska motsättningarna skärps, fast organiserade och av bestämda politiska program sammansvetsade partier vinner i betydelse på de tillfälliga gruppernas bekostnad. Genom den kris, som följde på världskriget, accentuerades denna utveckling. Vid 1919 års val, det första efter 1918 års rösträttsreform, erövrades inte mindre än 156 platser av kammarens 508 mandat av det socialistiska partiet. Inom detta parti förelåg en bestämd motsättning mellan en reformistisk och en revolutionär riktning. Även sedan den kommunistiska minoriteten utträtt ur partiet (jan. 1921) vägrade socialisterna att öppna regeringssamverkan med borgerliga grupper. Jämte det socialistiska partiet framträdde vid 1919 års val främst ett under kyrkans auspicier bildat katolskt parti, folkpartiet, som representerade skilda sociala grupper — i södern särskilt större jordägare, i norden småbrukare och lantarbetare — och verkade dels för kyrkovänliga åtgärder, dels för sociala och demokratiska krav, såsom åtta timmars arbetsdag och folkval av senaten. Ett fåtal mandat tillkom andra programmatiska riktningar, republikaner och nationalister. De förut härskande, av olika politiker ledda fraktionerna, enligt italienska språkbruk med en gemensam beteckning kallade de liberala, besatte endast omkring 230 av mandaten; liberaldemokraterna, den mest konservativa av dessa grupper, leddes av Salandra, de mera moderata demokratliberalerna, den starkaste gruppen, av Giolitti, som

sedan århundradets början spelat en ledande roll i italiensk politik. Den nya parlamentariska grupperingen försvårade regeringsbildningen och försvagade regeringarnas ställning. I regel bildades regeringarna genom samverkan mellan vissa liberala grupper och katolikerna. De senare insatte representanter i regeringen under vissa bestämda villkor och återkallade sina ministrar, då dessa villkor ej uppfylldes. Regeringarna Nitti (juni 1919—juni 1920), Giolitti (juni 1920—juni 1921), Bonomi (juni 1921—febr. 1922) och Facta (febr.—okt. 1922) hade ett relativt svagt parlamentariskt underlag och försvagades av inre splittring. Inom parlamentet var det svårt att nå positiva resultat och i stor utsträckning vidtogs med stöd av äldre praxis lagstiftningsbeslut i form av lagändrande förordningar, alltså utan representationens medverkan.

Under dessa förhållanden, och då krisen skärpte den sociala striden, förlorade representationen, liksom i Tyskland efter 1930, en stor del av sin förmåga att tjäna som "clearing-house" för de politiska motsättningarna, de avgörande maktstriderna under de följande åren utkämpades utanför parlamentet. Efter en period av socialistisk frammarsch blir en borgerlig reaktion, som finner en samlingspunkt i den aktiva och stridbara fascismen, förhärskande. Såsom representant för denna bildar Mussolini regering för att sedermera upprätta diktaturen. Centrum för maktstriden var Norditalien, där industrien var betydande, bildningen jämförelsevis hög och de politiska motsättningarna starka. Här hade alla de "nya" partierna, folkpartiet, socialisterna och fascisterna, massan av sina anhängare. Syditalien behärskades av de liberala fraktionerna, som därför kunde bevara en stark ställning i parlamentet. Med en viss schematisering kan det sägas, att söderns traditionalism ur parlamentarisk synpunkt bortskymde de konflikter, som blev avgörande för landets öde. Sedan kampen avgjorts i Norden, blev det politiskt och kulturellt efterblivna Syditalien segrarens byte.

Under tiden fram till hösten 1920 ökades det socialistiska partiets makt. Mellan en fjärdedel och en tredjedel av landets kommuner behärskades av partiet och den socialistiska fackorganisationen räknade 2 300 000 medlemmar. Ehuru partiets majoritet inte an-

slöt sig till den revolutionära taktiken spelade kommunisterna en framträdande roll. Vid flera av de väldiga strejkerna som organiserades, bl. a. vid posten och järnvägarna, var avsikten att bereda vägen för en omvälvning genom en uppluckring av samhällsorganisationen påtaglig. I samband med strejkerna förekom upplopp som ibland ledde till blodiga sammanstötningar. Inom en del kommuner upprättade de socialistiska makthavarna ett slags diktaturer, vilka under överskridande av den kommunala befogenheten tillgodosåg de organiserade arbetarnas intressen. De revolutionära tendenserna kulminerade i den s. k. fabriksockupationen i augusti 1920. I Milano, Turin och några andra norditalienska städer besatte arbetarna ett stort antal fabriker och sökte driva dem på egen hand. Regeringen ingrep ej, då en aktion mot 600 000 arbetare syntes liktydig med ett inbördeskrig. Efter några veckor kom en uppgörelse till stånd och ockupationen upphörde. Giolitti, som vid denna tid var konseljpresident, har med all rätt betecknat ockupationen som den socialistiskt revolutionära strömningens sista kraftansträngning. Inom det socialistiska partiet framställda förslag om en mera allmän aktion i revolutionärt syfte förkastades med stora majoriteter och några månader efter ockupationens slut sprängdes det socialistiska partiet. Endast aderton deputerade gick över till den nybildade kommunistiska organisationen och vid en omröstning inom fackföreningarna samlade den moderata riktningen 1 436 000 röster mot 443 000.

Sedan faran för en kommunistisk omvälvning försvunnit framträdde snart ett nytt revolutionshot. Den socialistiska faran hade skärpt de borgerliga gruppernas politiska medvetenhet. Socialismen, som tidigare syntes avlägsen och överklig, hade börjat framstå som ett omedelbart hot, som med alla medel måste avvärjas. Den borgerliga reaktionen fann ett redskap i den fascistiska rörelsen. Men denna utnyttjade i sin tur, ledd av en skara ungdomliga och energiska maktsträvare, det nya läget för att erövra den politiska makten.

Mussolini hade före kriget intagit en framskjuten plats inom det socialistiska partiet såsom redaktör för partiets huvudorgan *Avanti* och den revolutionära riktningens mest stridbare agitator. Kort tid efter världskrigets utbrott anslöt han sig till den aktivistiska rörelsen, uteslöts ur det socialistiska partiet och grundade en

ny tidning, *Il Popolo d'Italia*, som ivrade för krig och för en social revolution efter krigets slut. I mars 1919 bildade Mussolini och ett antal meningsfränder i Milano en s. k. fascistisk förening, som från början framträdde som konkurrent till socialismen. Man krävde i första rummet en energisk nationell politik, men därjämte uppställdes ett radikalt inrikespolitiskt program. Bl. a. fordrades införande av republik, senatens avskaffande, utvidgning av de medborgerliga friheterna, minimilön för alla arbetare, industriell demokrati och successivt överflyttande av produktionsmedlen till särskilda av producenterna bildade förband, begränsning av arvsrätten och ökning av arvsskatten, expropriation av de religiösa ordnarnas egendom och en kraftig beskattning av kapitalet.

Rörelsen vann under den första tiden ringa anslutning. Ännu i maj 1920 fanns ej mer än hundra fascistiska föreningar med tillsammans omkring trettiotusen medlemmar. Till rörelsen slöt sig framför allt unga män ur medelklassen, som var fyllda av nationellt patos och vagt radikala teorier. De flesta hade deltagit i kriget, ofta såsom reservofficerare, och var missnöjda med de underordnade och triviala sysslor, som de återvänt till efter kriget. Trots att fascismens program var radikalt, framträdde rörelsen huvudsakligen såsom nationell och antisocialistisk — socialismen framstod på grund av sina internationalistiska tendenser som rörelsens fiende. Mellan de militärt organiserade fascisterna och lokala socialistiska grupper ägde väpnade sammanstötningar rum. Sedan det blivit tydligt att en konkurrens inom arbetarklassen med det socialistiska partiet var utsiktslös, inträdde efter hand en uppmjukning av fascismens radikalism, och rörelsen blev sålunda mogen för sitt värv som den borgerliga reaktionens vapen. Ännu vid fabriksokupationen på hösten 1920 intog likväl Mussolini en närmast välvillig neutral hållning till arbetarnas krav. Först något senare inträdde den avgörande frontförändringen. Att de borgerliga kunde ansluta sig till fascismen förklaras av att denna främst gjort sig gällande som en stridbar antisocialistisk rörelse och att de fascistiska ledarna snabbt anpassade sig efter de ändrade förhållandena.

I slutet av år 1920 mötte, har det sagts, bourgeoisieens armé utan chef den fascistiske ledaren utan armé. Massor av nya medlemmar inträdde i de fascistiska organisationerna. Den fascistvän-

lige Prezzolini karakteriserar utvecklingen med följande ord: "I de stora städerna samlade sig kring de fascistiska föreningarna skaror, bestående av söner till industriledare och affärsmän samt en mängd ungt folk ur medelklassen, studenter, tjänstemän, personer utövande fria yrken. På landet anslöt sig godsägarnas söner, jordbrukstekniker, bönder, den provinsiella småbourgeoisien, med ett ord alla som i den socialistiska rörelsen såg fienden till egna materiella och ideella fördelar." I december 1920 fanns 800, i november 1921 2 200 fascistiska föreningar. På sommaren 1922 hade partiet nära en halv million medlemmar. Industriföretagarna finansierade i stor utsträckning fascismen och med stöd av deras påtryckning bildades fascistiska fackorganisationer, som på sommaren 1922 räknade över 400 000 medlemmar.

Fascismen övergav under denna tid successivt sina radikala krav. Detta framgår av de förklaringar, som den fascistiska organisationen avgav, och av Mussolinis uttalanden i *Il Popolo d'Italia*. Den privata äganderätten till produktionsmedlen förklarades vara nödvändig för att främja nationalförmögenhetens växt, och begränsning krävdes av den beskattning som åvilade kapitalet. 1919 års program betraktades såsom icke existerande. Särskilt påfallande var ståndpunktsändringen i fråga om förhållandet till kyrkan och kungamakten. Fascistledaren, som tidigare häftigt angripit såväl kyrkan som religionen, hävdade nu att påvedömet såsom ett instrument för den italienska nationalismen borde understödjas och uttalade sympatier för katolikernas krav på konfessionell skolundervisning. Strax före marschen mot Rom förklarade Mussolini, att monarkien representerade "nationens historiska kontinuitet" och att den borde bibehållas som en "fast punkt" om fascismen kom till makten.

Tiden mellan fabriksokupationen och marschen mot Rom kännetecknas av de våldsamma konflikterna mellan fascismens och socialismens organisationer. Inte utan skäl har man talat om ett inbördeskrig. Redan på sommaren 1921 var socialismens makt bruten, men den fascistiska undertryckningspolitiken fortsattes. Socialistiska föreningar upplöstes, deras lokaler förstördes, strejker slogs ned med våld och s. k. straffexpeditioner anordnades mot de städer och kommuner, där det socialistiska partiet eller socialistiska fackföreningar dominerade. Att denna våldspolitik var möj-

lig förklaras dels av statsmaktens svaghet, dels av att regeringen och myndigheterna i fascismen såg ett tjänligt vapen mot socialismen. Många officerare ställde sig till fascismens förfogande, vapen lämnades ut till fascisterna av den militära ledningen, och endast i undantagsfall beivrades de fascistiska aktionerna. "Fascisterna kunde", skriver Prezzolini, "i trots av alla lagbestämmelser organisera sig såsom en armé, och t. o. m. döda sina motståndare, i visshet om strafflöshet och med polisens medgivande. Det är därför endast rättvist att erkänna, att fascisterna under de sista två åren kämpade med 99 chanser på 100 att vinna segern . . . Staten, som 1919 och 1920 syntes ha abdikerat inför socialisterna — ehuru den gjort det långt mindre än det kan synas — abdikerar fullständigt, från och med slutet av år 1920, inför fascismen." Då man inom regeringskretsarna började frukta fascismen var denna redan så mäktig, att en aktion mot densamma knappast kunde komma i fråga, i synnerhet som en stor del av arméns befäl notoriskt var fascistvänlig. Mussolini förklarade visserligen i sin tidning att "inbördeskriget måste logiskt få till följd, att makten erövrats av segrarna", men han lät regeringen förstå att fascismen avsåg att i vanlig parlamentarisk ordning sätta sig i besittning av makten.

Parlamentarismens svårigheter ökades. Vid nyvalen på våren 1921 framgick flertalet partier utom socialister och katoliker med en s. k. nationell lista, men partiställningen inom kammaren förblev i huvudsak oförändrad. Fascisterna insatte 36 representanter (av 535), som tog plats ytterst till höger i kammaren. Regebildningen försvårades dels av det spända förhållandet mellan katolikerna och vissa liberala fraktioner, dels av ovänskapen mellan olika liberala gruppledare. Ministären Facta, som inte upptog någon ledande politiker, var slutledet i den parlamentariska upplösningsprocessen. Inom parlamentet pågick emellertid på sommaren 1922 förhandlingar om bildande av en mera stabil och handlingsduglig regeringskoalition, i vilken de moderata socialisterna tänktes vara villiga att medverka. Utan att dessa förhandlingar lett till något resultat åtskildes likväl parlamentet i juli 1922 för att ånyo sammanträda i november.

Mellantiden begagnades av Mussolini till en avgörande aktion. En i början av augusti etablerad, såsom protest mot fascismen avsedd storstrejk undertrycktes utan svårighet. De fascistiska le-

darna fordrade andel i regeringsmakten, men avvisades under hänvisning till att parlamentet snart ånyo skulle sammanträda. Från fascistiskt håll försäkrades regeringen, att någon omedelbar revolution inte var påtänkt, men i hemlighet började förberedelserna för en omstörtning. Samtidigt som en partikongress hölls i Neapel den 25 oktober mobiliserades de fascistiska friskarorna och 200 000 fascister satte sig i rörelse mot Rom. Planer på att bjuda fascismen väpnat motstånd uppgavs, sannolikt på grund av vissheten om att officerarna skulle vägra sin medverkan. Facta avgick och den 29 oktober fick Mussolini i uppdrag att bilda ministär.

Det drag av dubbelhet, som präglat Mussolinis politik före marschen mot Rom, kännetecknar även hans första år som regeringschef. Han bröt inte med det parlamentariska systemet utan trädde i förbindelse med ledarna för de icke socialistiska fraktionerna och betygade sin vilja att i samverkan med dem föra en nationell samlingspolitik. Den gamla regimens ledande män kom honom till mötes. De tycks ha räknat med att Mussolini skulle nöja sig med en parlamentarisk regeringschefs ställning och att det sålunda skulle visa sig möjligt att tämja och parlamentarisera fascismen. I regeringen övertog Mussolini utrikes- och inrikesportföljerna, tre andra ministerposter överlämnades åt fascistledare, men åtta platser i kabinettet fördelades mellan katolikerna, vissa liberala fraktioner och nationalisterna. Då parlamentet sammanträdde erhöll regeringen med övervägande majoritet förtroendevotum — endast de socialistiska partierna röstade enhälligt häremot — och en fullmaktslag beslöts, enligt vilken regeringen intill utgången av år 1923 fick praktiskt taget obegränsad rätt att utfärda lagändrande förordningar. De legala reformer, som regeringen under denna tid genomförde, vann utbrett understöd bland de borgerliga grupperna. Förmögenhetsskatten avskaffades och arvsskatten minskades starkt under det att inkomstskatten och de indirekta skatterna ökades. I samband med en omorganisation av skolväsendet tillgodosågs katolikernas krav på konfessionell undervisning.

Samtidigt betonade Mussolini inför sina anhängare regeringsskiftets revolutionära karaktär och nödvändigheten av att stärka och utvidga partiorganisationen för att möjliggöra fullföljandet

av den påbörjade omvälvningen. Bakom den parlamentariska regimens kulisser växte den fascistiska diktaturstaten upp. Fascister insattes på högre förvaltningsposter, fascistledarna bildade ett "stort råd", som efter hand utvecklades till ett slags inofficiell regering vid sidan av den officiella, de fascistiska stridsförbanden ombildades till en av staten finansierad milis. De fascistiska fackförbunden blev efter hand dominerande (2 millioner medlemmar på sommaren 1924) under det att övriga fackorganisationer sjönk till betydelselöshet. Genom uppgörelser mellan arbetsgivarföreningen och de fascistiska arbetarföreningarna undveks praktiskt taget alla arbetskonflikter. Väsentligen berodde denna utveckling på det av statsledningen uppmuntrade tvång, som de fascistiska organisationerna utövade mot arbetarna. I många fall upplöstes de socialistiska och katolska föreningarna med våld och deras anhängare underkastades en systematisk förföljelse. "Massornas övergång från de gamla till de nya fackföreningarna var tumultartat, som då vattnet i en bäck inledes i en ny strömfåra", skriver Mussolini år 1925 i en tidskriftsartikel. "Jag erkänner, att minskningen av de rödas makt i första rummet var att tillskriva fascisternas våldsamma aktion, som denna andra revolutions pratmakare inte var beredda på." I många fall avskedade arbetsgivarna alla sina arbetare med löfte att åter ta dem i tjänst, om de anslöt sig till eller bildade en fascistisk fackförening. Redan på våren 1923 inträdde en brytning mellan regeringschefen och det katolska folkpartiets ledare, men åtskilliga medlemmar av folkpartiets högra flygel gick då över till fascismen. Antalet fascister i ministären ökades och denna fick en alltmera enhetlig karaktär, det nationalistiska partiet sammanslogs med det fascistiska. De liberala parlamentsfraktionerna bildade fortfarande regeringens "flankbetäckning".

Vid en kort parlamentssession på sommaren 1923 framlades förslag till ny vallag, enligt vilken det största partiet, om det samlade minst en fjärdedel av alla avgivna röster, skulle besätta två tredjedelar av kammarens platser, dvs. 356 mandat av 535. Återstående platser skulle enligt proportionella regler utskiftas på övriga partier. De liberala ledarna, som tänkte sig ett samgående med fascisterna vid nästa val, ställde sig i regel sympatiska till förslaget. Socialister och katoliker opponerade, men många kato-

liker uppgav vid den avgörande voteringen sitt motstånd, enligt uppgift av partiets sekreterare Sturzo på grund av att fascisterna hotade med repressalier mot kyrkan, om förslaget ej antogs. Då beslut skulle fattas samlades starka avdelningar av den fascistiska milisen i Rom och beväpnade fascister fyllde kammarens läktare och korridorer. Med mindre än hälften av kammarledamöternas röster blev förslaget antaget. Vid nyvalen i april 1924 gick fascisterna och flertalet liberala politiker fram med gemensam lista, den nationella listan. Den upptog ett hundratal liberaler. Vid valen utövade de fascistiska organisationerna ett effektivt tvång. Oppositionens möten upplöstes, katolska och socialistiska agitatorer blev föremål för våldshandlingar och på många håll kontrollerade fascisterna röstavgivningen. Fascisterna och de med dem lierade grupperna erhöll nära två tredjedelar av de avgivna rösterna och kunde beräknas förfoga över bortåt fyrahundra platser i den nya kammaren. Flertalet övriga platser tillföll katolikerna och de socialistiska partierna.

Då parlamentet sammanträdde i maj 1924 uppstod den kris, som ledde till den fascistiska diktaturens upprättande. Den socialistiske deputeraden Matteotti redogjorde för de fascistiska våldsdåden under vårens valkampanj. Några dagar senare blev han mördad av en skara fascister. Mussolini uttryckte sitt beklagande av det skedda, men flera av de senare för deltagande i mordet häktade förklarade, att regeringschefen varit dess upphovsman. På grund av de hotelser, som Mussolini i parlamentet utslungat mot Matteotti, vann dessa förklaringar tilltro. En hetsig kampanj mot fascismen uppstod i den icke fascistiska pressen, vars frihet ännu vid denna tid var föga begränsad. Flertalet oppositionsgrupper beslöt som en protest mot regeringen att icke deltaga i kammarens förhandlingar, utan att avhålla sammanträden i en särskild lokal på Aventinska kullen (den aventinska oppositionen). Trots att Mussolini på åtskilliga punkter gick oppositionen till mötes begärde denna allt bestämdare "normalisation", framför allt upplösning av den fascistiska milisen och nya val utan påtryckning. Då parlamentet, som ajournerats kort tid efter mordet på Matteotti, ånyo sammanträdde i november övergick den ena efter den andra av den liberala flankbetäckningens chefer — först Giolitti, därefter Orlando, slutligen också den konserva-

tive Salandra — till oppositionen. De förklarade att de godtagit regeringsdiktaturen och den fascistiska tvångspolitiken i hopp om en snar återgång till normala förhållanden, men att de nu uppgivit detta hopp.

Under parlamentets julferier beslöt Mussolini att inställa försöken att uppnå avspänning och att i stället slå ned oppositionen. Den tredje januari 1925 öppnade han den fascistiska diktaturens skede med ett stort tal, vari tiden förklarades vara kommen att besegra allt motstånd. "När två oförsonliga element strider, faller styrkan utslaget. Någon annan lösning har aldrig funnits och kommer aldrig att finnas... Ni kan vara säkra på att inom 48 timmar efter detta tal situationen skall vara uppklarad över hela linjen..."

Under den närmast följande tiden undertrycktes den oppositionella pressen och de oppositionella politiska organisationerna, dels i enlighet med av regeringen beslutade förordningar, dels genom våldsamma ingripanden av de fascistiska förbanden. De medlemmar av den aventinska oppositionen som inte underkastade sig uteslöts ur parlamentet. Oppositionsledarna trädde tillbaka från det politiska livet, landsförvisades eller gick frivilligt i landsflykt. Lagstiftningsarbetet under de följande åren innebär en legalisering av den faktiskt redan upprättade diktaturen.

Den fascistiska regimen

Fascismens första författningspolitiska reformer förbereddes innan den totala diktaturen genomfördes år 1925 och ägde en utpräglad defensiv karaktär. På hösten 1924 tillsatte den fascistiska partiledningen en kommitté med allmänt uppdrag att utarbeta förslag till konstitutionella reformer. Denna ersattes sedermera, i januari 1925, av en av regeringen förordnad kommitté med samma uppdrag. I anslutning till de av denna kommitté framlagda förslagen genomfördes två författningsändrande lagar som gick ut på att reglera premiärministerns ställning och regeringens förordningsrätt. Lagen den 24 december 1925 om premiärministerns ställning stadgar att den verkställande makten utövas av monarken genom regeringen och att chefskapet i regeringen tillkommer premiärministern. Denne utnämns av monarken och är ansvarig inför honom, övriga ministrar utnämns på förslag av regeringschefen och är ansvariga såväl inför honom som inför monarken. Genom dessa bestämmelser antydes, fastän det inte klart utsäges, dels att monarkens exekutiva befogenheter i realiteten skall utövas av premiärministern, dels att denne icke är ansvarig inför parlamentet. Vidare får regeringschefen betydelsefulla rättigheter i fråga om ledningen av parlamentets arbete, framför allt kan ingen fråga upptagas i kamrarna utan hans medgivande. Lagen om förordningsrätten den 31 januari 1926 anknyter till tidigare följd praxis, men utvidgar jämväl i viktiga hänseenden regeringens förordningsmakt. Sålunda stadgas att regeringen på vilka områden som helst utan parlamentets hörande kan utfärda lagändrande förändringar "då skäl av trängande och obetingad nödvändighet så påkallar". De bestämmelser om parlamentarisk kontrollrätt som ges är uppenbart ineffektiva. Trots att parlamentet under diktaturen var ett villigt red-

skap i regeringens hand utfärdades massor av s. k. "nödförordningar".

De nämnda lagarna innebär i och för sig inte någon mera genomgripande nydaning. De var uppenbarligen avsedda att tjäna som försvarsmedel mot den parlamentariska oppositionen. Sedan diktaturen faktiskt stabiliserats genomfördes nya författningsreformer av långt större räckvidd.

Den 17 maj 1928 tillkom en representationsreform varigenom reglerna om deputeradekammarens sammansättning i grund förändrades. Dels begränsades rösträtten genom krav på betalning av skatt eller vissa andra avgifter. Härigenom minskades antalet röstberättigade med omkring en fjärdedel. Dels — och detta är det väsentliga — reducerades folkets medverkan vid val av deputerade till en allmän folkomröstning rörande officiellt uppsatta kandidater. Enligt lagen hade de fascistiska landskonfederationerna — varom mera i det följande — och vissa andra legitima erkända fascistiska organisationer att föreslå högst 1 000 kandidater. Konfederationernas nomineringsrätt var så ordnad, att arbetsgivare och arbetarorganisationerna fick föreslå lika många kandidater. Då de organisationer, som var utrustade med förslagsrätt, helt stod under regeringens kontroll, kunde regeringen i själva verket dirigera kandidatnomineringen. De uppgjorda kandidatlistorna skulle överlämnas till fascismens stora råd, som uppställer en definitiv kandidatlista på 400 namn. Rådet är härvid obundet av de framställda förslagen och kan alltså gå utanför dessa. Den färdiga listan framläggs för valmännen, som endast har att svara ja eller nej på frågan: "godkänner ni den av fascismens stora råd uppgjorda deputeradelistan?" För det i praktiken otänkbara fall, att rådets lista icke skulle godkännas, skall nytt val anordnas efter ungefär samma principer som de i 1923 års val stadgade. År 1929 avgavs 8,5 millioner ja-röster och 135 000 nej-röster, år 1934 mer än 10 millioner ja-röster och 15 000 nej-röster. Vid båda valen var deltagandet mycket högt. Någon betydelse för bedömning av folkopinionen torde man inte kunna tillmäta dessa fantastiska siffror. Valen var så anordnade, att en kontroll av röstavgivningen ansågs möjlig, varmed inte är sagt att en dylik kontroll verkligen ägde rum. Betecknande är att i de gamla österrikiska kommunerna med tysk majoritet, där stäm-

ningen mot fascismen notoriskt varit fientlig på grund av undertryckningen av det tyska språket, den fascistiska listan samlade en lika överväldigande majoritet som i det övriga Italien.

Genom en lag av den 9 december 1928 blev fascismens stora råd på en gång statsorgan och organ för det fascistiska partiet. Det beskrevs i lagen som "det högsta organet, som koordinerar och sammanhåller den ur revolutionen av oktober 1922 framgångna regimens verksamhet". Rådet bestod av ständiga, på grund av ämbetsställning självskrivna och för viss period utsedda personer. Regeringschefen var ordförande i rådet och bestämde i själva verket dess sammansättning. Rådet hade, såsom nyss nämnts, beslutanderätt i fråga om nominering av kandidater till deputeradekammaren. I vissa frågor skulle rådets yttrande inhämtas. Viktigast var kanske att rådet på regeringschefens initiativ skulle upprätta ett hemligt förslag till besättning av regeringschefsposten vid uppkommen ledighet. På detta sätt kunde diktatorn ge en av legala former helgad anvisning om sin egen efterträdare.

Av det sagda framgår att den italienska diktaturen ur legal synpunkt icke var helt stadfast. Monarkens principiella rätt att utse premiärminister bevarades. Det blev härigenom möjligt att genomföra omvälvningen under ett sken av kontinuitet. I övrigt var diktatorns ställning fast förankrad. Såväl regeringen som stora rådet framstod såsom blott genomskinliga maskeringar av hans välde. I enlighet med 1928 års lag hade regeringschefen möjlighet att nominera deputeradekammarens kandidater, enligt 1925 års lag bestämde han kammarens arbetssätt, och enligt 1926 års lag om förordningsrätten kunde regeringen lagstifta oberoende av parlamentet.

Diktaturprincipen sattes även på andra områden i system. Genom en lag av 1925 fick regeringen rätt att avskeda ämbetsmän, vilkas uppfattning var oförenlig med "regeringens allmänna politiska direktiv", och denna lag användes till en grundlig likriktning av förvaltningen. År 1931 blev de universitetslärare, som inte med ed utfäste sig att i undervisningen verka för fascismens doktriner, avskedade. Den kommunala självstyrelsen avskaffades helt. Alla utanför fascismen stående föreningar upplöstes. Den som försökte att återuppliva upplösta organisationer "eller på

något sätt gör propaganda för dylika organisationer, doktriner, program eller metoder" blev bestraffad. Personer "som av det allmänna ryktet utpekas såsom farliga för statsordningen" eller "som begått eller visat sig ha för avsikt att begå handlingar, ägnade att rubba statens nationella, sociala och ekonomiska institutioner, eller att minska dessas säkerhet eller att hindra statsmakternas verksamhet så att på något sätt de nationella intressena skadas" kunde i förvaltningsväg ådömas förvisning till viss plats för tvångsarbete. I fråga om pressen var lagstiftning och praxis av samma art som i det nationalsocialistiska Tyskland. Det fascistiska partiet var helt underordnat regeringschefen.

Den mest originella av de fascistiska reformerna var den s. k. korporativa lagstiftningen. De första lagstiftningsakterna på detta område var fackorganisationslagen 1926 och "arbetets grundlag" 1927. Den grundläggande principen i dessa lagar var att fackliga organisationer, som bildats i viss ordning och uppfyllde i lagen stadgade villkor, kunde få uteslutande rätt att företräda alla till facket hörande personer, även de icke till organisationen anslutna. Fackförbanden eller syndikaten indelades i tre grupper: arbetarsyndikat, arbetsgivarsyndikat och syndikat för de fria yrkena. Ett arbetarsyndikat inom ett visst yrke och inom ett visst område kunde nå legalt erkännande och den därmed följande särskilda rättsställningen, om det omfattade minst en tiondel av de inom yrket och området sysselsatta arbetarna. Samma regel gällde för fackorganisationerna inom de fria yrkena, t. ex. konstnärer, läkare och journalister. För ett arbetsgivarsyndikat fordrades däremot, att dess medlemmar skulle sysselsätta minst en tiondel av arbetarna inom det yrke och det område, för vilket syndikatet var bildat; även bolag kunde vara medlemmar av förbandet. De lägre förbanden ingick i ett antal (ursprungligen 13) landskonfederationer som i åtskilliga hänseenden kunde reglera de anslutna organisationernas verksamhet.

Den nya lagstiftningen tillämpades på det sätt, att endast de under fascistisk ledning bildade fackförbanden erhöll statligt erkännande. Överhuvud utformades lagstiftningen så att fackorganisationerna helt ställdes under den fascistiska regimen kontroll. Styrelserna i de skilda förbanden utsågs av statliga myn-

digheter eller under dessas medverkan och kunde när som helst avskedas av samma myndigheter. Regeringskommisssarier kunde tillsättas med befogenhet att bestämma för förbandens räkning. Regeringskontrollen var i själva verket så fullständig, att regeringen hade legal myndighet att diktera förbandens åtgärder.

Till förbandens viktigaste befogenheter hörde rätten att avsluta för alla inom vederbörande yrkesgrupp bindande arbetsavtal. Strejker och lockouter var förbjudna. Om uppgörelse inte kunde träffas mellan de förhandlande arbetsgivarna och arbetarföreningarna skulle avgörandet hänskjutas till en särskild arbetsdomstol. Lönetvister avgjordes dock sällan genom judiciella utslag. Då samtliga förband stod under fascistisk ledning och statlig kontroll mötte en uppgörelse utan hänvändelse till domstol uppenbarligen inte alltför stora svårigheter.

Då den berörda lagstiftningen genomfördes utgick man från att de av arbetare respektive arbetsgivare bildade organisationerna, de s. k. syndikala förbanden, småningom skulle sammanföras i för arbetsgivarna och arbetarna gemensamma förband, s. k. korporationer. Ett första steg i denna riktning var en lag av 1930, enligt vilken ett nationellt korporationsråd, bestående dels av ämbetsmän och partifunktionärer, dels av representanter för de nationella konfederationerna, upprättades. Rådet, som stod under regeringens ledning och kontroll, skulle övervaka de olika förbandens verksamhet och i vissa fall meddela direktiv för denna. Först 1934 antogs ett lagförslag, som syftade till en mera genomförd korporativ organisation. I enlighet med denna lag upprättades över ett tjugotal nationella korporationer för olika produktionsgrenar. I de korporativa organen ingick representanter för statsförvaltningen, det fascistiska partiet, företagarna, arbetarna och teknikerna. Korporationerna kunde bl. a. utarbeta normer för reglering av verksamheten inom olika näringsgrenar. I huvudsak hade de endast rådgivande befogenheter och de var så fullständigt beroende av regeringen, att de närmast kan betraktas som statsorgan.

Den korporativa lagstiftningen påstods ofta innebära en seger för de av teoretiker i skilda länder framförda korporativa idéerna, enligt vilka producenterna inom olika yrkesområden skulle sammanslutas till fasta förband och erhålla betydande självständiga

befogenheter. Uppenbart är likväl, att denna lagstiftning endast innebar en utbyggnad av den fascistiska diktaturen. Det som karakteriserar den är att syndikaten och korporationerna var i detalj kontrollerade av staten och tjänade som redskap för statsledningen. Den fria samverkan mellan sociala grupper, som man brukade beteckna som korporatismens mål, är den konträra motsatsen till det italienska systemet, där statskontrollen utgjorde den avgörande faktorn.

I fråga om statens förhållande till näringslivet kan i huvudsak samma principer som i det nationalsocialistiska Tyskland anses ha varit vägledande. Lagar av 1932 och 1933 innehöll ungefär samma bestämmelser som den tyska kartellagen av år 1933. Regeringen ingrep i många fall i näringslivet under begagnande av den korporativa organisationen. Sålunda meddelade man direktiv rörande produktionen inom skilda näringsgrenar och påverkade avgöranden rörande priser och löner. Den enskilda företagsamheten och den privata äganderätten till produktionsmedlen framställdes emellertid ständigt som vägledande principer. Staten betraktar, heter det i arbetets grundlag, "det privata initiativet på produktionens område såsom det verksamaste och nyttigaste medlet för tillgodoseende av nationens intressen"; i det tal med vilket Mussolini lade fram förslaget till 1934 års korporationslag betonades uttryckligen, att någon genomförd planhushållning inte var avsedd, utan att statsingripandet skulle äga karaktären av ett av speciella skäl betingat undantag.

Den italienska fascismens ideologi

I fascismens ideologiska försök har den antirationalistiska livsdyrkan spelat en än större roll än inom den nationalsocialistiska åskådningen. Schematiskt kan till och med denna i grunden ideologifientliga inställning sägas ha varit den förhärskande under rörelsens tidigare skede, före den fascistiska diktaturens genombrott år 1925. Sedermera utarbetades en utformad ideologi, vars centrala begrepp var staten, efter hand; omkring 1930 förelåg den fullt utbildad. Gemensam för de båda skedena var den nationella synpunkten, men medan denna under fascismens revolutionära period tjänade som målföreställning för en relativistisk aktivism, lades den i den fascistiska staten till grund för en dogmatisk statsmetafysik med anspråk på allmängiltighet.

DEN REVOLUTIONÄRA AKTIVISMEN

I den mån man kan tala om ansatser till en ideologi under fascismens tidigare skede är dessa att finna i Mussolinis tal och skrifter, framför allt i hans nästan dagliga artiklar i *Il Popolo d'Italia*. Mussolini var, såsom han själv ofta betonar, starkt påverkad av den franske syndikalisten Sorel och den italienske sociologen Pareto, men även ett mera direkt inflytande från filosofer som Nietzsche, William James och Bergson är påtagligt. I Italien hade fascismen i sin aktivistiska gestaltning haft föregångare såväl bland syndikalister som nationalisterna. Man bör även nämna futuristerna, "handlandets mystiker", vilkas ledare Marinetti redan år 1913 uppträdde vid valen såsom motståndare till "moralism, rationalism och skepticism" och predikade krigets och våldets, den oreflekterade handlingens skönhet.

Vi skall här endast erinra om några huvudpunkter i Sorels och

Paretos teorier. Sorel utgår i sitt huvudarbete "Reflexions sur la violence" från Marx klasskampslära. Han befarar, att motsättningen mellan besittande och proletärer skall kunna överbryggas inom statens ram, genom samverkan mellan bourgeoisie, som av fruktan för arbetarklassen är beredd till eftergifter, och en av karriärsynpunkter och opportunism bestämd socialistisk ledarklass. För att stimulera de motsättningar, som hotar att försvinna, bör en elit inom arbetarklassen anordna av våldsamma konflikter åtföljda strejker. Såsom mål för arbetarrörelsen uppställdes generalstrejken, i vilken proletärerna definitivt skall krossa sina motståndare. Det för Sorel egendomliga är emellertid att denna med lidelse skildrade generalstrejk framställes inte som en praktisk möjlighet, utan som en eggande myt. Sorel uttalar klart att denna stora kamp, som bör vara föremål för varje proletärs åtrå, aldrig kommer att äga rum. Sorel har gjort den iakttagelsen, att "de människor, som deltar i stora sociala rörelser, föreställer sig sitt framtida handlingsätt i form av strider, som säkrar deras saks triumf". En dylik föreställning är en myt, alltså en ändamålsföreställning, som är avgörande för vederbörande persons handlingsätt men som i praktiken aldrig kommer att realiseras. En myt kan enligt Sorel inte motbevisas, ty den ställer sig, liksom den religiösa tron, medvetet utanför logiken. Det är därför fåfängt att söka gendriva uppfattningen om generalstrejkens nödvändighet och dess avgörande betydelse med sakliga skäl. Kan man bevisa, att generalstrejken aldrig kan äga rum, eller att, om den ägde rum, den inte skulle leda till de av Sorel förutsatta resultaten, rubbar detta inte Sorels inställning, ty sanningen i de tankar han framkastar är i grunden för honom likgiltig. Han framhåller att "föreställningar, som anknyter till en obestämd framtid, kan ha en betydande effektivitet" oavsett deras sanningsvärde. Den tro som ligger bakom Sorels myt teori är en tro på heroism och offervilja, på asketiska ideal överhuvud. Massornas liv skall få hållning och värdighet genom att underordnas en idé. Sorel synes sålunda i grunden presentera sin klasskampsidé som en under förhandenvarande förhållanden användbar illusion.

Pareto har under tydlig påverkan av Sorel utarbetat sitt sociologiska schema. Han utgår från att människornas handlande i

stort sett grundas på vissa oföränderliga känslor och föreställningar såsom maktbegär, sexuella begär och religiösa behov. Då dessa s. k. residuära känslor inte förändras förblir väsentligen det mänskliga samhällslivet alltid detsamma och endast de yttre formerna växlar. Vid sidan av de residuära känslorna finns s. k. derivativa föreställningar, teorier, ideologier, religiösa system, varigenom de mänskliga handlingarna ges en i grunden irrationell motivering. Under alla styrelseformer är det ett fåtal som innehar makten. Bäst skickade att härska är de människor, som saknar utvecklade derivativa föreställningar — de klarsynta och genomskådande — ty de handlar utan påverkan av illusoriska ideologier, arbetar medvetet blott för den styrande klassens välfärd. De styrande måste emellertid låtas tro på populära idéer och religionsföreställningar och överhuvud säga sig eftersträva ideella mål. Helst bör de förbinda sig med en grupp naiva tänkare, som i god tro kan förse folket med de för dess lugna underkastelse erforderliga illusionerna. Ty folkets stora massa måste hållas med ideal, med myter; "i folkens liv", skriver Pareto, "är intet så reellt och praktiskt som idealet".

Det är framför allt en principiell antiintellektualism, som Mussolini lärt av dessa teoretiker. Sin relativism, sitt förakt för alla ideologier, alla utformade system, ja, till och med för tänkandet i och för sig har han aldrig tröttnat att framhålla. "Fascismen har ingen arsenal av spekulativa doktriner, ty varje system är en villfarelse och varje teori ett fängelse", är ett yttrande bland många av samma innebörd.

Ledmotivet i Mussolinis uttalanden är förhålligandet av det irrationella, ständigt skiftande livet, på de teoretiska systemens, på förnuftets bekostnad. De instinktiva, på ett mystiskt sätt ur livet självt framgångna handlingarna är av värde; rationaliseringen, systematiseringen, reflexionen överhuvud underminerar livskraften. Denna antiintellektualistiska livstro slår över i romantik och hjältedyrkan. De stora handlingarna eftersträvas och de är förknippade med äventyr, faror, revolutioner, krig. "Man skall leva farligt", är ett ord av Nietzsche, som Mussolini ständigt citerar och vars mening han återger i otaliga variationer. Förnuftstron, den försiktiga beräkningen, kompromisslusten och fegheten förklaras känneteckna bourgeoisien. I den fascistiska

terminologien blev detta ord efter hand snarare ett moraliskt värdeomdöme än beteckning på en viss samhällsklass.

Maktlystnaden framställs liksom hos Pareto som den egentliga drivfjädern till politiskt handlande. I en artikel i sin tidning den 22 november 1921 citerade Mussolini följande uttalande av den italienske filosofen Tilgher, en av den fiktionalistiske filosofen Vaihingers lärjungar: "Enligt relativismen äger livet och handlandet en absolut överlägsenhet över tänkandet. Då alla åsikter är likvärdiga, kom den antika skepticismen till resultatet, att det enda riktiga är att upphöra att bedöma och att endast handla. Då alla ideologier är likvärdiga, alla är fiktioner, anser den moderna relativismen, att var och en har rätt att skapa sin egen och att göra den gällande med all sin kraft. Den väldiga nutida rörelse, som utgår från den universella relativismen och skepticismen, är alltså ingenting annat än den absoluta aktivismen överförd på det politiska området." Mussolini tillägger därefter: "Den italienska fascismens fenomen bör för Tilgher framstå som det högsta och mest intressanta uttrycket för den relativistiska filosofien, och om, som Vaihinger påstår, relativismen återgår till Nietzsche och dennes vilja till makt, är den italienska fascismen ett storartat uttryck för en individuell och nationell vilja till makt."

Med den heroiska aktivismen kombinerades under den fascistiska rörelsens första år, då strävandet efter makten syntes hoppöst, ofta uttryck för en extrem individualism. Efter Nietzsche förklaras, att de stora männen, hjältarna, finner den statliga tvångsmakten, som beskyddar de svaga mot de starkas "naturliga" välde, motbjudande. Ur samma synpunkt kritiseras kristendomen, genom vilken de i livskampen underlägsnas "slavmoral" blivit rådande. Den 6 april 1920 skrev Mussolini i sin tidning: "Ned med staten i alla dess former, staten av i går, i dag, i morgon. Den borgerliga staten och den socialistiska staten. För oss, individualismens sista kämpar, återstår, inför det dystra närvarande och den fruktansvärda morgondagen intet annat än en visserligen absurd, men alltid trösterik religion: anarkismen." Några månader senare, då fascismens uppgångsperiod börjat, framförde Mussolini den kända formeln: "Ingenting utom staten, intet mot staten, allt för staten."

Relativismen hindrade inte, att vissa målföreställningar angavs, att vissa idéer uppställdes såsom vägledande. Enligt Sorels mönster talade man om myter, som oberoende av om de är sanna eller kan förverkligas, äger värde därigenom att de stimulerade viljan och handlingskraften. Då man använde idéerna som hjälpföreställningar, kunna de vid behov ersättas med nya. Fascisterna blev sålunda, som Mussolini uttryckt det, "zigenare i italiensk politik". Såsom socialist hade Mussolini utgått från myten om klasskampen, såsom fascist utgick han från myten om nationen. "Vi har skapat en myt", yttrade han i sitt tal på partikongressen i Neapel, några dagar före marschen mot Rom. "Myten är en tro, en lidelse. Det är icke nödvändigt, att den är en verklighet. Den är såtillvida en verklighet, som den medför eggelse, hopp, tro och mod. Vår myt är nationen, vår tro är nationens storhet." Myten blir ett av de medel, genom vilka handlandet får glans och lyftning, den blir en nödvändig ingrediens i den nya romantiska livskänslan. "Demokratien har berövat folkets liv 'stil'", yttrade Mussolini i ett tal i Milano i september 1922. "Fascismen återger 'stil' åt folkets liv. Jag menar härmed färg, kraft, det pittoreska, det oväntade, det mystiska, med ett ord allt, som har betydelse i massornas själ. Vi spelar på alla lyrans strängar, på våldets likaväl som religionens, på konstens likaväl som på politikens. Tror ni att ni äger tillräcklig entusiasm? Den är nödvändig, ty entusiasmen är en primär och väsentlig kraft i den mänskliga själen. Man kan ej utföra något stort utan att vara i ett tillstånd av passion, av religiös mysticism."

Växlingarna i det dagspolitiska programmet blir för fascisterna själva ett bevis på rörelsens livskraft. Genom att ändra åsikt anpassar man sig efter livet självt, med dess ständiga rörelse, dess oavbrutna skapande. Fascismen personifierar själva livskraften. Bergsons élan vital. Dess dynamiska inriktning blir medveten och principiell. Åsikten får icke hårdna till dogm, den får icke bli annat än ett hjälpmedel till eller en rationalisering av handlingen: "handlingens gång alltid före normen". "Vi tillåter oss", skrev Mussolini i mars 1921, "inte lyxen att vara aristokrater eller demokrater, konservativa eller progressister, reaktionärer eller revolutionärer... allt beror på tiden, platsen, förhållan-

dena, med ett ord den miljö, i vilken vi är tvungna att leva och handla. Fascismen är inte en kyrka, den är en rörelse, den har inte ett program . . . av det enkla skälet, att fascismen dag för dag bygger upp utanverket för sin vilja, sin passion." Fascismen har kunnat karakteriseras som en "aktivitet för aktivitetens egen skull, ett slags l'art pour l'art på det politiska området" (Beckerath).

En konsekvens av den romantiskt-antiintellektuella uppfattningen var föraktet för den parlamentariska demokratien. Diskussionerna, förhandlingarna, kompromisserna framstod, liksom hos Sorel, som medel att försvaga den ursprungliga handlingskraften och därför såsom demoraliserande. Samtidigt betecknades demokratien som en illusion, i grunden är det alltid ett aktivt fåtal, som styr nationernas öden. I en ryktbar artikel i tidskriften *Gerarchia* utvecklade Mussolini några månader efter marschen mot Rom tanken att varje styrelse måste stödja sig på våld och de styrdas erkännande, men att genom hänsynslöst användande av statens våldsmedel det nödvändiga erkännandet kunde vinnas. "Bifallet är förgängligt som sandslotten vid havsstranden. Hur skall man undvika, att missnöjet växer sig starkt och blir en fara för statens fasthet. Man kan ej undvika det annat än genom maktmedel. Genom att hopa så starka maktmedel som möjligt. Genom att hänsynslöst använda dessa maktmedel."

DEN FASCISTISKA STATSMETAFYSIKEN

Den till makten komna fascismen måste söka en annan legitimation än den relativistiska aktivismen. De maktägande i ett rike kan inte predika intigheten i alla tankesystem, inte uppställa den heroiska, av förnuftsskäl oberoende handlingen såsom enda mål. En styrelse, som vill hålla sig kvar vid makten, kan inte förkunna den ständiga växlingens evangelium, inte heller beteckna makt- och handlingsbegäret som sitt enda *raison d'être*. Fascismen drog, kan det sägas, den sista paradoxala konsekvensen av sin principiellt dynamiska uppfattning — den blev statisk och dogmatisk.

Redan på ett tidigt stadium framhölls nödvändigheten av att utarbeta en sammanhängande åskådning för fascismen. En kort tid före den första partikongressen 1921 talade Mussolini i ett

brev till en annan partiledare om fascismens brist på en utformad ideologi: "Det låter en smula starkt, men jag skulle vilja att fascismens filosofi skapades under de två månader som återstår före den nationella kongressen." Det dröjde emellertid flera år innan någon egentlig teoretisk spekulation kom till stånd. Det första försöket att utforma en fascistisk statslära gjordes i ett betänkande (de adertons betänkande), som på våren 1925 avgavs av den av regeringen tillsatta författningskommissionen. Den 25 juni samma år uppmanade diktatorn landets tänkare att arbeta på den fascistiska doktrins utarbetande och att "rikta en obarmhärtig kritik mot socialism, liberalism och demokrati". I ett tal i Perugia i augusti efterkom justitieminister Rocco denna uppmaning. Mussolini sände honom omedelbart därefter ett brev, vari bland annat yttrades: "Ni har på ett mästerligt sätt framställt fascismens doktrin. Ty fascismen har en doktrin och, om man så vill, en särskild filosofi i avseende å alla de frågor som för närvarande begrundas av människorna." Efter denna tid har en hel litteratur över den fascistiska ideologien uppstått; i allmänhet följde man nästan slaviskt de grundtankar som angivits i Roccas tal. Märkligt är att doktrinen huvudsakligen utformades av personer som först efter marschen mot Rom anslutit sig till fascismen, såsom den förut liberale filosofen Gentile samt nationalisterna Rocco och Corradini. Till mycket stor del byggde fascismen på det redan före världskriget bestående nationalistiska partiets lära. Först 1931 gav Mussolini i en artikel om fascismens doktrin i *Encyklopedia Italiana* en sammanfattande framställning av sin åskådning.

Före redogörelsen för fascismens statslära bör framhållas, att den ursprungliga fascismens relativism och antiintellektualism predikades vid sidan av den nya dogmatiken. De fascistiska teoretikerna inleder eller avslutar ofta sina arbeten med att betona det osäkra och tvivelaktiga i allt tänkande och den "rena handlingens" överlägsenhet. Stundom talas om en filosofi, som är frigjord från tänkande och endast tar formen av handling. Den fascistiska filosofien, skriver Gentile "är icke en filosofi, som tänker, utan en filosofi, som handlar". I annat sammanhang yttrar han, att fascismen "föraktar den rent intellektuella kulturen och längtar efter en kultur, där människoanden är väpnad

och stärkt för ständigt nya strider och segrar... Detta är vårt barbari". Ovanligt klart uttryckte sig Pellizzi i boken "Fascismaristokrati": "Det finnes intet behov av dogm: disciplin är nog. Detta är fascismens enda dogm... Fascismens tänkare är och förblir Mussolini; ty han har tänkt ut fascismen genom att skapa den och detta är det främsta sättet att tänka politiskt... Ni invänder kanske: om fascismen på detta sätt kan reduceras till handling, och till handling inspirerad av dess ledare... vari består då det som kallas fascistiskt tänkande, och hur kan det särskiljas? Svaret ligger inneslutet i frågan. Kärnan i det fascistiska tänkandet består i att uppfatta fascismen på detta sätt. Det vill säga i att förstå, att politik är skapande handling och vilja." Stundom antydes, att den ideologi, som utformas, har sitt värde såsom myt, oberoende av sin riktighet; den blir alltså ett motstycke till Sorels klasskampslära. Corradini slutar sitt arbete "Den politiska nydaningen i Europa" med uttalandet att hans teori kanske är ohållbar, men i varje fall är den "riktig med hänsyn till sin effektivitet", ty den "kommer att ha den största betydelse för formandet av den nya generationen". På detta sätt bryter sig den revolutionära fascismens förakt för reflexion och systematik med kravet på teoretisk legitimation av det nya statsskicket. En hel kår av författare arbetade på att kritisera tänkandet och att samtidigt utforma tankesystem. Liknande motsättningar föreligger på andra punkter. Medborgarna uppmanas t. ex. att "leva farligt" men tillika förkunnas såsom konsekvens av statsmetafysiken, att individerna blott är redskap i statens hand och disciplin, arbete och ordning uppställas såsom högsta bud.

I många punkter är fascismens statslära så lik nationalsocialismens, att vi kan hänvisa till redogörelser för denna. Olikheten ligger främst däri, att fascismens dogmatik utgår från staten och inte såsom den nationalsocialistiska läran från folket. I och för sig har denna skillnad inte någon större betydelse, men fascismens uttryckssätt innebär ett avvisande av rasideologien. Även om det ibland talas om den "latinska andan" o. dyl. kan rasmystiken generellt sägas vara främmande för fascismens tankevärld. I praktiken begagnas emellertid orden stat, folk och nation ofta som liktydiga begrepp.

Individerna är till för statens skull, icke staten för individer-

nas, detta är den grundläggande tesen i fascismens lära. Rocco betecknar individen som "en oändligt obetydlig och tillfällig del av samhällsorganismen"; "samhället är målet, individerna medlen, och hela samhällets liv består i att använda individerna för att vinna samhällets mål". I "arbetets grundlag" proklamerar organismteorien: "Den italienska nationen är en organism, vars mål och verksamhetsformer... står högre än de individers eller grupper, varav den består. Den är en moralisk, politisk och ekonomisk enhet, som genom den fascistiska staten kommer till sitt fulla förverkligande." Genom antagandet att staten är ett levande individerna överordnat väsen, en Gud, som kräver människornas arbete och offer, är utgångspunkten given för en ideologisk rationalisering av fascismens välde.

Det främsta målet för den såsom en gudomlighet dyrkade staten är att göra sig gällande bland andra stater, att uppnå så stor kraftutveckling, så stark och ärorik position som möjligt. "Vad är det yttersta målet?" frågas i den s. k. fascistiska katekesen, en för bruk i skolorna avsedd sammanfattning av doktrinen. Svaret lyder: "Det föregående århundradet var vår självständighets århundrade. Det nuvarande seklet skall kännetecknas av vår makt: Vår makt på alla områden, på det materiella lika väl som på det andliga." Då staten är en organism kämpande om makten med andra organismer måste det segerrika kriget framstå som det över allt annat upphöjda målet. "Kriget är icke", skriver Rocco, "en absurditet, såsom de liberala påstår, utan mänsklighetens eviga lag."

Makten inom staten måste för att möjliggöra snabb och effektiv handling koncentreras hos exekutiven, vidare skall all makt koncentreras hos staten, ty det är dennas intressen det gäller att fullfölja. "Individen har", skriver Rocco, "endast handlingsfrihet, då staten av förbiseende eller brist på intresse underlåter att bestämma hans handlande." I huvudsak är individerna blott redskap i statens hand. Då staten vidtager åtgärder för att främja individernas välfärd, sker detta därför inte för individernas egen skull utan emedan den individuella välfärden under vissa förhållanden tjänar statens mål. På samma sätt betraktas alla samhällsliga förband. De är till för statens skull, och staten skall därför, i den mån den finner lämpligt, dirigera dem. Stundom

sägs individerna och förbanden vara "lemmar" av staten, delar av den biologiska statsorganismen. Produktionen är statsändamål, men betydande individuell frihet på detta område anses gagnelig ur statsintressets synpunkt. "Kapitalismen", skriver Mussolini, "är icke blott ett exploateringssystem, utan den medför ett urval av de värdefullaste, ett likställande av de duktigaste, ett starkare utvecklat sinne för individuellt ansvar." Rörande samhällsklassernas ställning och inbördes förhållande har i stor utsträckning samma idealiseringsmetod använts som i Tyskland.

Det framgår av det sagda, att den fascistiska statsläran i princip förnekar värdet av individuella friheter. Tidigare erkändes detta öppet. Mussolini har i många tal ironiserat över frihetstanken och förklarat, att folket i grunden inte ägde något behov av frihet. I en i mars 1923 publicerad artikel skrev han, att fascismen redan trampat "på frihetsgudinnans ruttnande kropp" och "är fullkomligt beredd att, om så behövs, göra det ännu en gång". Rocco uttalar såsom nyss nämndes att frihet kan medgivas endast i den mån statsintresset inte kräver bundenhet. Gentile har emellertid i den fascistiska doktrinen infört en ny terminologi enligt vilken fascismen representerar den "sanna" friheten. Han utgår från att den allmänvilja, som besjälår staten, i grunden återfinnes hos varje individ. Det är den "etiska statens" mål att genom uppfostran frigöra individen från med denna allmänvilja icke förenliga egenskaper och begär och sålunda skapa endast av allmänvilja besjälade "moraliska" individer. Först då detta mål uppnås, "då individen känner det allmänna intresset som sitt eget och därför vill detsamma som allmänviljan", blir den enskilde i verklig mening fri. Ju starkare en stat är, ju mera den reglerar den enskildes handlande, desto snabbare befordras allmänviljan hos individen och därmed dennes sanna frihet: "högsta graden av frihet sammanfaller med högsta graden av tvång från statens sida".

Den motivering som presteras för fascismens välde brukar betecknas som elitteorien. Helt allmänt fattad innebär denna teori, att styrelsen skall anförtros åt vissa härtill skickade personer, "det utvalda fåtalet". Denna tankegång utvecklas därhän, att en viss grupp inom nationen antages stå i kontakt med eller företräda statsorganismens vilja. Denna grupp, vars åsikter sam-

manfaller med allmänviljan, bör naturligtvis ha makten. På frågan hur urvalet av denna grupp skall ske, ges intet generellt svar, ty utgångspunkten är att fascisterna bildar eliten. Det fascistiska partiet skall, heter det i den fascistiska katekesen, "göra nationen fascistisk . . . och bilda en styrande klass i alla regimens större och mindre institutioner". Beteckningen elitteori beror på en egenartad begreppsförskjutning. Vissa äldre italienska statsvetenskapsmän, såsom Mosca och Pareto, har sökt visa, att det i alla stater är en minoritet av aktiva personer som i verkligheten innehar den politiska makten. Denna minoritet har stundom betecknats som en styrande klass, stundom som en elit. Detta sistnämnda ord har då inte använts för att uttrycka en moralisk värdering. Man har inte därmed velat säga, att de som under ett visst skede styr staten, är de bästa medborgarna, än mindre att de står i mystisk gemenskap med en överindividuell statsvilja. Fascismen utnyttjade emellertid denna tankegång till följande resonemang: en elit styr alltid staten, nu styres Italien av fascisterna, alltså är fascisterna elit. I översatsen begagnas ordet elit i meningen "aktiv minoritet" eller någon liknande; i slutsatsen låter man ordet elit, såsom i vanligt språkbruk, få betydelsen av "moraliskt överlägsen klass" eller — i närmare anslutning till den fascistiska statsläran — av statsorganismens vilja bestämd klass.

På ett alldeles särskilt sätt anses statsintresset representerat av Mussolini, han är elitens spets, hos honom har identiteten med allmänviljan blivit fullständig. I den fascistiska katekesen omges han med nästan gudomliga attribut. "Älskar han folket?" lyder en fråga. "Ja, han älskar det varmt men strängt . . . och om han i morgon skulle finna det nödvändigt att vara hård mot folket, skall han veta att vara det." "Älskar han barnen?" heter det vidare. "Ja, mycket . . . Han ser i barnen av i dag fosterlandet av i morgon, och vill att de skall anstränga sig för att vara värdigt förberedda." Boken avslutas med en ed "att utan diskussion lyda 'il duces' befallningar". Monarken intar däremot i senare fascistisk litteratur, liksom han gjorde i verkligheten, en tämligen undanskjuten plats. I det nyss citerade arbetet säges monarkien vara "fosterlandets heliga symbol"; framför allt betonas de skäl, som förmått fascismen att bibehålla monarkien, samt monarkens fullkomliga solidaritet med fascismen.

Icke heller fascismen försmådde att söka legitimation i det magiska ordet demokrati. I tidigare arbeten, exempelvis hos Rocco, kritiserades demokratin och framställdes såsom motsatsen till det "auktoritära" fascistiska statskicket. Senare började man förkunna, att fascismens statssystem är den "sanna" demokratin. Gentile förklarade, att "den fascistiska staten... är en folkets stat och såsom sådan den demokratiska staten framför andra"; enligt en artikel av Bottai i *Gerarchia* var den nya regimen "i verkligheten den mest representativa regim, som för närvarande existerar". Motiveringen för denna uppfattning gick på två linjer. Dels betonades att det italienska folkets överväldigande majoritet vid valen röstar för fascismen. Dels fingerade man, såsom i den nationalsocialistiska doktrinen, existensen av en med statsviljan sammanfallande "sann" folkvilja, vars språkrör den fascistiska statsledningen var. Stundom förklarades fascismen även, i direkt motsättning till vad tidigare hävdats, vara i "sann" mening liberal.

MUSSOLINI: FASCISMENS DOKTRIN

Framställningen av fascismens ideologi skall avslutas med en redogörelse för huvudpunkterna i Mussolinis förut nämnda encyklopediartikel av år 1931. Denna innehåller visserligen föga utöver andra ideologiska arbeten, som i det föregående uppmärksamats. Den är likväl ur flera synpunkter av utomordentligt intresse. Ingen annan politisk ledare av första rangen inom de här behandlade rörelserna har såvitt bekant publicerat en sammanfattande, till fullständighet i huvudfrågorna syftande teoretisk framställning. Mussolinis bok kan därför betecknas som den internationella fascismens mest auktoritativa dokument. För de fascistiska rörelserna i olika länder grundläggande föreställningar framföres här med ojämförlig kraft. I knappast något annat ideologiskt aktstycke framträder godtyckligheterna och inkonsekvenserna i den fascistiska ideologien så klart och så oförmedlat som i denna skrift. Mussolini framstår som antirationalist icke blott i den meningen att han principiellt förkunnar ett slags relativistisk aktivism, utan också såtillvida som han synes helt ointresserad av logik och sammanhang. Det ligger nära till hands att betrakta hans bok uteslutande som ett psykologiskt och möjligen också

litterärt intressant temperamentsutbrott, men den har åberopats av politiker och vetenskapsmän i en stor del av Europa som ett koncentrat av politisk visdom.

Redan i Mussolinis teori om fascismens teori, i hans betraktande av den egna åskådningen, spåras en egendomlig blandning av relativism, pragmatism och från all problematik fri trosvisshet. I det första avsnittet om "fascismen såsom filosofi" uttalas, att fascismen är "framsprungen ur ett givet system av historiska krafter" och att den har en "mot förhållandena i tid och rum svarande form". Samtidigt betecknas emellertid fascismen som "en högre sanning i tankens historia" och den antydes svara icke blott mot "den tillfälliga och speciella verklighet, som handlandet gäller", utan också mot "den andra eviga och universella verklighet, från vilken den förstnämnda verkligheten lånar sin tillvaro". I det följande dominerar en relativistisk-pragmatisk linje, i det att fascismen förklaras i den närvarande situationen vara den lämpliga eller "riktiga" teorien. Något försök att motivera, varför fascismen *just nu* är riktig görs inte, men sannolikt ansågs från pragmatisk synpunkt beviset för Italiens del redan föreligga i rörelsens seger och beträffande andra länder vara att vänta i och med fascismens utbredning. Det sägs exempelvis att fascismen "bevarar vad man kan kalla historiens fastslagna fakta och förkastar allt annat, dvs. föreställningen om en doktrin, som är giltig för alla tider och för alla folk". Och på bokens sista sida förklaras: "Om varje århundrade har sin doktrin, tyder tusen tecken på att detta århundrades doktrin är fascismen... Fascismen har hädanefter i hela världen den universalitet, som tillkommer alla doktriner, vilka genom att förverkligas representerar en epok i den mänskliga andens historia."

Fascismen erkänner alltså inga allmängiltiga åskådningar, den själv har blott en temporär giltighet. Samtidigt förklaras likväl fascismen vara "universell" och en "högre sanning". Dessa beteckningar används inte om exempelvis liberalismen och socialismen, trots att även dessa teorier har samma pragmatiska sanningvärde, dvs. har haft framgång under vissa tider och hos vissa folk. Möjligen anses just relativismen konstituera fascismens överlägsenhet. I varje fall synes Mussolini utgå från att denna relativism — kombinerad med pragmatism — gör en motivering

av den egna ståndpunkten överflödlig. De grundsatser, som i det följande hävdas, blir ju automatiskt "sanna" i den mån de blir trodda; något annat sanningsbevis är icke tänkbart. Den principiella irrationalismen gör alla åskådningar, alla påståenden likvärdiga ur annan synpunkt än framgångens.

Den relativism, som genomgår åtminstone vissa av de citerade yttrandena, tycks helt övergiven, då Mussolini i ett av bokens första avsnitt övergår till fascismens religiösa inställning. Här förklaras, att "fascismen är en religiös uppfattning, som betraktar människan i hennes upphöjda förhållande till en högre lag, till en objektiv vilja, som står över individen såsom sådan och höjer honom till värdigheten av en medveten medlem av ett andligt samhälle". Enligt detta uttalande skulle fascismen vara religiöst legitimerad, gud skulle vara lärans utgångspunkt. Möjligen fattas dock även gudsbegreppet relativistiskt, dvs. gud (den objektiva viljan) anses som en för närvarande användbar myt. I varje fall överger Mussolini redan efter några sidor den positivt religiösa tankelinjen för att betrakta gud som en skapelse av människorna. I avsnittet om fascismen och religionen skrives nämligen att "fascismen icke skapar en speciell 'gud'... och icke heller söker att utplåna honom ur själarna"; "fascismen respekterar asketerernas, helgonens och hjältarnas gud och till och med den gud, som folkets fromma och enfaldiga hjärta tror på och tillber".

I uttalandena om fascismens mål ställs stundom individen, stundom folket eller staten i förgrunden. Vi skall först stanna vid den förstnämnda tankegången. Fascismen fäster huvudvikten vid de andliga värdena, den är en etisk uppfattning. Fascismen vill skapa ett högre liv, "ett liv, i vilket individen genom självförnekelse, genom uppoffrande av sina speciella intressen, till och med genom döden förverkligar den alltigenom andliga tillvaro, som skapar hans värde såsom människa". Livet skall vara "allvarligt, strängt, religiöst", fascismen "föraktar det bekväma livet". Ett allmänt välstånd "skulle förvandla människorna till djur, inriktade blott på att äta och fetma"; med gillande citeras några ord av Renan om den vulgära människans tarvliga nöjen. Samtidigt talar emellertid Mussolini om erövringar, om teknisk utveckling, om nödvändigheten av att "skapa ett liv, som verkligen är människan värdigt". Det synes att döma av de sist-

nämnda yttrandena sannolikt att han anser ett större välstånd eftersträvansvärt.

Pacifismen förkastas icke blott av statsskäl utan även av omtanke om den individuella moralen. Fascismen tror "vare sig på möjligheten eller nyttan av en evig fred". Pacifismen innebär "en flykt för kampen och en feighet inför offret". Endast kriget "leder till en högsta anspänning av de mänskliga krafterna och adlar de folk, som har mod att våga det . . . Alla andra prov är av sekundärt värde, då de icke ställer människorna ansikte mot ansikte med sig själva, inför alternativet liv eller död." Den antipacifistiska andan, som kommer till uttryck i de enskilda människornas krigsberedskap, i viljan att ta alla stridens risker, är utmärkande för fascismen; "därför erkänner och älskar fascismen livet och förkastar självmordets feighet . . ."

Enligt dessa uttalanden synes Mussolini vara benägen att instämma i det av vissa fascistiska teoretiker (Marinetti, Ercole) framställda kravet på "flera och större krig". Livets värde anses ligga i den med jämnmod insedda risken att dö — detta värde hos livet är till och med så stort att självmord förkastas. Några sidor längre fram anklagas emellertid liberalismen för att ha åstadkommit världskriget. "Det 'liberala' århundradet söker, sedan det samlat en mängd gordiska knutar, att lösa dem genom världskrigets massoffer. Ingen religion har krävt så fruktansvärda offer." Icke heller Mussolinis antipacifism synes alltså vara konstant.

Staten är emellertid centrum i Mussolinis åskådning. "Den fascistiska åskådningen är antiindividualistisk och är sålunda *för* staten; den är *för* den enskilda människan i den mån denna harmoniskt ingår i staten, som är människans universella samvete och vilja i hennes historiska existens . . . Liberalismen förnekade staten i individens intresse; fascismen bejakar staten som individens egentliga verklighet . . . För fascismen hör allt till staten, ingenting mänskligt eller andligt har något värde utanför staten." Även på denna punkt är emellertid, såsom de givna citaten visar, Mussolinis uttalanden ytterligt oklara, inte sällan meningslösa. Än förklaras staten vara ett uttryck för individernas högre "verklighet" eller vilja, än säges att staten skall forma individernas vilja; den bakomliggande tanken torde vara att — såsom Gentile

hävdad — individerna i grunden äger en "renad" vilja som sammanfaller med statens vilja och att staten har att rensa bort de "orena" viljemoment hos individen, som inte är av denna natur. "Den fascistiska staten, den högsta och mäktigaste formen av personlighet, är en kraft, men en andlig kraft. En kraft, som sammanfattar alla former av människans moraliska och intellektuella liv... Den är en form, en inre regel och en disciplin för människan i hennes helhet; den genomtränger viljan likaväl som förståndet. Dess princip... tränger in i individens innersta, i handlingsmänniskans likaväl som i tänkarens, i konstnärens likaväl som i forskarens hjärta: den är själens själ... Den fascistiska staten är medveten, den har en vilja och det är därför den bestämmes som en 'etisk' stat."

Ännu underligare är de uttalanden, som görs om förhållandet mellan staten och folket, nationen. På ett ställe sägs, att staten är "väktare och förmedlare av folkets anda, sådan denna genom seklerna formats i språket, i sederna och i tron"; staten är "folkets immanenta samvete". Enligt ett annat uttalande skapas folket genom staten, staten "ger folket, som är medvetet om sin moraliska enhet, en vilja och följaktligen en verklig tillvaro". Ibland fattas begreppet folk, såsom väl torde vara fallet i de nu citerade yttrandena, som en samling levande människor, sammanknutna genom en känsla av moralisk enhet, "en massa, förenad genom en idé, som är viljan till liv och makt". Det bör observeras, att Mussolini uttryckligen avvisar tanken att rasen eller jorden skulle binda folket samman, vilket visserligen inte hindrar honom att också tala om folket i "etnisk" mening. I andra sammanhang blir folket ett rent ideellt begrepp. Folkbegreppet bör egentligen förstås "ur kvalitativ, icke ur kvantitativ synpunkt". Med folk menas "den idé, som är mäktigast på grund av att den är sedligast, förnuftigast, sannast, den idé, som aktualiseras inom ett folk såsom medvetande och vilja hos några få eller till och med en enda person"... Här framträder alldeles samma folkmetafysik som i nationalsocialismens statslära. Det "sanna" folket kan bestå av en enda person, om denne är bärare av den "riktiga" idén. Diktatorn med "riktig" åskådning är alltså representant för folkviljan eller, mera adekvat uttryckt, hans vilja är folkviljan, även om alla medlemmar av folket (i ordets kon-

kreta mening) skulle vilja något annat än diktatorn.

Den fascistiska statens yttre mål är självhävdelse, den är "en vilja till makt och herravälde". Härvid avses icke blott territoriell, militär och ekonomisk utan även andlig och moralisk makt. Man kan tänka sig en nation "som direkt eller indirekt leder andra nationer utan att erövring av en enda kvadratkilometer är nödvändig". "De folk som föds eller återuppstår är imperialistiska, de folk som dör är självförnekande." För de enskilda människorna är uppoffringen och självförnekelsen av värde. I fråga om folken gäller alltså det motsatta.

Det demokratiska systemet (i ordets vanliga mening) utsättes för skarp kritik utifrån helt oförenliga synpunkter. På en sida sägs, att fascismen är motståndare till demokratin, därför att denna "likställer folket med den stora massan av individer och trycker ned det till deras nivå." Några sidor längre fram definieras demokratin som en statsform, i vilken "man ger folket illusionen av att härska, under det att den verkliga och effektiva makten ligger i händerna på andra, inte sällan oansvariga och hemliga krafter". I "sann" mening är emellertid demokratin bra och fascismen är en demokrati. Även på denna punkt möter stridiga tankegångar. Enligt ett uttalande är fascismen "den renaste formen av demokrati", därför att den utgår från folket i den nyss berörda ideella meningen. Den förverkligar den "riktiga" folkviljan, som faktiskt blott behöver vara viljan hos några få eller en enda. I annat sammanhang betecknas fascismen som "organiserad, centraliserad, auktoritär demokrati", demokratin säges då innebära, att "folket icke uttränges till randen av staten". Här tycks med folket menas de i staten levande människorna.

I fråga om frihetsbegreppet förekommer liknande betydelseförskjutningar. I anslutning till påståendet, att "fascismen i staten ser individens egentliga verklighet" uttalar Mussolini, att "eftersom friheten bör vara en egenskap hos den verkliga människan... är fascismen för friheten. Den är för den enda frihet, som är av betydelse, nämligen statens frihet och individens frihet inom staten". Om staten är individen såsom "egentlig verklighet", blir slutsatsen naturligtvis, att endast staten kan sägas vara fri. Men trots detta förklaras fascismen också vara för "individens frihet inom staten". Härmed får Mussolini väl antas mena, att

just då individen inte är i vanlig mening fri, blir han fri i högre metafysisk mening, genom att staten, hans "egentliga verklighet", blir fri — statens och individens frihet sammanfaller. På ett annat ställe i arbetet överger Mussolini helt den metafysiska synpunkten och uttalar helt enkelt att den fascistiska staten "begränsat de onyttiga och skadliga men bevarat de nödvändiga friheterna". I detta sammanhang görs också det egenartade uttalandet att "individen icke förintas genom fascismen utan snarare mångfaldigats, på samma sätt som soldaten icke förringas genom att tillhöra ett regemente utan mångfaldigas med antalet vapenbröder". Skapandet av ett stort antal likartade individer innebär sålunda enligt denna ordlek ett slags stärkande av individualiteten.

Mussolini kritiserar i största korthet liberalism och socialism. Liberalismen påstås helt enkelt vara liktydig med ohejdad individualism. Egentligen var liberalismen, påstås det, av större betydelse endast under perioden 1830—1848 — vilket inte hindrar, att den något längre fram tillskrivs skulden till världskriget. Av den socialistiska doktrinen beröres endast klasskampstanken, som avvisas med följande motivering: "Fascismen tror ännu på heligheten och heroismen, dvs. på handlingar, vilka inte betingas av något vare sig näraliggande eller mera avlägset ekonomiskt motiv." Att Mussolini skulle vara så okunnig, som detta "skäl" mot den materialistiska historieuppfattningen tyder på, synes med tanke på hans socialistiska föregående osannolikt. Ekonomiska frågor berörs knappast av Mussolini.

Endast de orimligheter och inkonsekvenser, som uttalandena i några centrala frågor innefattar, har här kunnat beröras. Mussolinis bok blev på grund av författarens ställning särskilt betydelsefull, men den hör — det bör betonas — till de mera förvirrade resultaten av fascistiskt tänkande. Hitlers och Rosenbergs, Roccas och Corradinis arbeten verkar skarpsinniga och genomtänkta i jämförelse med denna skrift, i vilken man förgäves (utom i de korta historiska partierna) torde söka efter tre eller fyra logiskt sammanhängande sats. Än mera påfallande än i flertalet fascistiska skrifter är det ymniga användandet av ord såsom "verklighet". Alla metafysiska eller sakligt tvivelaktiga påståenden utmärks av att det påstådda förklaras vara "sant" eller "verkligt" eller representera "den egentliga verkligheten".

AUSTROFASCISMEN

Diktaturens upprättande

Enligt den författning, som antogs i Österrike två år efter världskrigets slut (oktober 1920), var folkrepresentationen den dominerande faktorn. Endast i några få av de demokratier, som tillkom efter kriget, var parlamentsstyret så systematiskt genomfört. Av representationens båda kamrar valdes den ena, nationalrådet, genom proportionella val med allmän rösträtt för män och kvinnor, den andra, förbundsrådet, som hade relativt begränsade befogenheter, utsågs av de med viss självständighet utrustade provinsernas eller ländernas lantdagar. Förbunds-presidenten, som inte hade några möjligheter till självständigt ingripande — veto- och upplösningsrätt saknades — valdes av de förenade kamrarna. Regeringen, förbundskanslern och ministrarna, valdes av nationalrådet och var skyldig att avgå, då detta beslutade mistroendevotum. En särskild författningsdomstol, vars medlemmar utsågs av representationen, vakade över författningens efterlevnad och hade bland annat rätt att förklara författningsstridiga lagar ogiltiga. Författningsändringar kunde beslutas med två tredjedels majoritet i nationalrådet; för totalrevision krävdes därjämte folkomröstning. År 1929 genomfördes en författningsrevision, som främst avsåg att stärka exekutivmaktens ställning. Förbunds-presidenten skulle väljas av folket — en bestämmelse, som aldrig tillämpades. Han skulle utnämna regeringens medlemmar — med skyldighet för dessa att träda tillbaka vid mistroendevotum i nationalrådet. Vidare erhöll han rätt att upplösa nationalrådet.

Den nya regimens ställning var från början prekär. Till och med den österrikiska statens existens var problematisk. En majoritet förelåg för anslutning till Tyskland i en eller annan form, för att markera detta mål hade man velat kalla staten Tysk-

Österrike, en tanke, som måste övergivas på grund av ententens motstånd. Senare framförda planer på tullunion med Tyskland måste av samma skäl uppgivas. Partimotsättningarna var starka. Socialdemokraterna, som representerade massan av industriarbetare, särskilt i städerna, men också en stor del av den fattigare medelklassen, tog avstånd från tanken på en revolution, men framförde ett klart socialiseringsprogram och proklamerade sin avsikt att, om majoritet vanns, omedelbart omsätta detta i praktiken. Det ojämeförligt största borgerliga partiet, det kristligt-sociala, samlade största delen av bönderna och de besuttna klasserna under ett klerikalt moderat-konservativt program. Inom partiet fanns stora sympatier för en monarkisk restauration och för begränsning av den demokratiska principens tillämpning. De sistnämnda syftena vann anslutning även inom det tredje större partiet, stortyskarna, som särskilt arbetade för anslutning till Tyskland. Det ligger därför inte alltför mycket överdrift i följande av Voegelin givna karakteristik av den österrikiska statsbildningen: "Intet avgörande hade fallit för demokratien, ty det socialdemokratiska partiet såg den demokratiska organisationen som ett provisorium, vilket så snart som möjligt borde ersättas av den socialistiska republiken och proletaritets diktatur; intet avgörande hade fallit för den självständiga staten Österrike, ty samtidigt med dess upprättande proklamerades den som en del av den tyska republiken." Det bör dock tilläggas att, såsom senare händelser visade, faran för demokratien snarare kom från höger än från vänster.

I huvudsak skärptes motsättningarna under den följande tiden. Ett indicium på den starka politiska spänningen är det exceptionellt höga och oavslåttligt växande valdeltagandet (omkring 90 procent). Samverkan i regeringsställning mellan de borgerliga, som ständigt ägde en relativt knapp majoritet, och socialdemokraterna förekom icke. Regeringarna var utan undantag borgerliga, i regel med koalitionskaraktär. Svåra slitningar uppstod mellan Wien, som behärskades av socialisterna, och förbundsregeringen. Något kommunistiskt parti av betydelse framträdde ej, men däremot uppstod en klart fascistisk, till diktatur syftande rörelse, representerad av de militärt organiserade hemvärnen, som vid vissa tillfällen uppträdde som självständigt parti (Heimatblock). Un-

der påtryckning av hemvärnen blev det kristligt-sociala partiet alltmera benäget för en beskärning av demokratien och en aggressiv hållning mot socialismen; för framdrivandet av 1929 års författningsreform spelade hemvärnen en avgörande roll. Mellan hemvärnen och det socialdemokratiska "republikanska skyddsförbundet" ägde vid flera tillfällen blodiga sammanstötningar rum.

Från 1930 års nationalrådsval kan man räkna diktaturens omedelbara förhistoria. Det nya nationalrådet räknade fem partier: 72 socialdemokrater, 66 kristligt sociala, 10 stortyskar, 8 representanter för Heimatblock och 9 medlemmar av ett några år tidigare bildat konservativt bondeparti, Landbund. Regeringsbildningen stötte under den närmast följande tiden på stora svårigheter, då icke obetydliga motsättningar förelåg inom den borgerliga majoriteten. Det ekonomiska läget, som hela tiden varit svårt, förvärrades i samband med världskrisen, och därmed skärptes de sociala konflikterna. Under inflytande av de national-socialistiska framgångarna i Tyskland växte den österrikiska nationalsocialismen, som tidigare varit obetydlig, ut till en stor rörelse, som intimt samarbetade med det tyska nazistpartiet. Det kristligt-sociala partiet, som i egenskap av katolskt parti ställde sig bestämt avvisande till nazismen, fick nu två frontlinjer att bevaka.

I maj 1932 bildade det kristligt-sociala partiets ledande politiker, Engelbert Dollfuss, regering. Dennas parlamentariska underlag bestod av de kristligt-sociala, Heimatblock och Landbund, under det att socialdemokrater och stortyskar bildade opposition; då alla nationalrådsrepresentanter var närvarande kunde regeringen alltså räkna på en enda rösts majoritet. Under de parlamentariska förhandlingarna uppstod ständiga konflikter. En rad provinsiella och kommunala val visade, att representationens sammansättning inte motsvarade folkopinionen. Vid kommunalrådsvalen i Wien på våren 1932 erövrade nationalsocialisterna bortåt en femtedel av rösterna och än större framgångar vanns på andra håll. De nazistiska segrarna vanns så gott som uteslutande på de andra borgerliga partiernas bekostnad, socialdemokraternas ställning förblev orubbad. Det kunde på hösten 1932 anses sannolikt att i ett nyvalt nationalråd nazisterna skulle be-

sätta bortåt 25 % av mandaten. Beslut fattades om nyval till nationalrådet på våren 1933, men detta beslut kom aldrig att verkställas.

Då nationalsocialisterna kommit till makten i Tyskland i början av år 1933 tillspetsades situationen ytterligare. De österrikiska nationalsocialisterna arbetade med all makt för anslutning till Tyskland. För regeringsblocket skulle nu en anslutning innebära förintelse. Regeringspartierna kämpade för sin existens, då de bekämpade nationalsocialismen. Socialdemokratien, som bevittnade de tyska socialistiska organisationernas krossande, fruktade nationalsocialismen mer än de härskande partierna och syntes benägen för vissa eftergifter mot regeringsblocket.

På våren 1933 övergav regeringen successivt de demokratiska formerna och diktatur upprättades. Proportionen mellan planmässighet och improvisation i regeringspolitiken låter sig ej klarläggas. Den första av de egenartade åtgärder, varigenom den gällande grundlagen sattes ur kraft, möjliggjordes i varje fall genom en mera tillfälligt uppkommen situation. Under en debatt i nationalrådet den 4 mars uppstod en konflikt, som ledde till att rådets tre presidenter avgick. Enligt gällande bestämmelser skulle rådet sammankallas av president. Regeringen förklarade nu, att rådet satt sig självt ur funktion och hindrade med polis-makt vidare sammanträden. Man lyckades därefter finna ett konstitutionellt redskap för regeringens självständiga maktutövning. Genom en lag av 10 juli 1917 hade den dåvarande regeringen bemyndigats att, "så länge de genom kriget framkallade utomordentliga förhållandena består", utfärda lagändrande förordningar i syfte att "främja och återupprätta näringslivet, avvärja ekonomiska skadegörelser och att förse befolkningen med näringsmedel och andra nödvändighetsvaror". Denna lag hade bevarat sin giltighet även efter den nya författningens ikraftträdande, då den ansågs kunna vara erforderlig i vissa särskilda fall. Sedermera hade den inte annullerats trots att den i praktiken sedan lång tid tillbaka inte begagnats. Lagen framdrogs i mars 1933 ur glömskan och tjänade som stöd för hela regeringens lagstiftningsverksamhet under den följande tiden. Då Wiens socialdemokratiska styrelse drog frågan om lagligheten av denna praxis inför författningsdomstolen, parerade regeringen detta

genom en förordning, som på en omväg berövade författningsdomstolen dess kompetens att ta upp ärendet till behandling. Med utfärdandet av denna förordning, den 23 maj, var de statsrättsliga garantierna för demokratien förintade och diktaturen faktiskt genomförd.

En stor del av de lagändrande förordningar som under den följande tiden utfärdades med stöd av 1917 års fullmaktslag avsåg att befästa regeringens maktställning. Till en början förbjöds endast de nationalsocialistiska och kommunistiska partierna. Övriga partier fick existera, men deras rörelsefrihet inskränktes genom nya bestämmelser om politiska möten och politisk propaganda överhuvud. Tryckfriheten begränsades på sådant sätt, att det blev möjligt att inskrida mot alla meningsyttringar, som kunde anses farliga för den bestående regimen. I maj 1933 bildades en ny politisk organisation, fosterländska fronten (Vaterländische Front), som avsåg att samla regeringsanhängarna till en enhetlig rörelse och som ställdes under regeringens ledning. Landbund, som visade demokratiska sympatier, utträdde ur regeringen, under det att hemvärnens inflytande ökades. Kupp försök och attentat från nationalsocialistiskt håll ledde till stränga lagar mot politiska förbrytelser.

Hur starkt stöd regeringen vid genomförandet av sin aktion ägde hos folket kan, då inga val ägde rum, inte beräknas med någon säkerhet. All sannolikhet talar dock för att endast en minoritet av nationen aktivt stödde den nya regimen. Vad man kan kalla det officiella Österrike — byråkratien, polisen och armén — stod emellertid i stort sett solidarisk med regeringen eller lydde i varje fall dess order, kyrkan ställde sin betydande propagandaapparat i dess tjänst, finanserna, företagen och affärsvärlden stödde diktaturen, vars allmänt samhällsbevarande och konservativa inriktning inte kunde betvivlas, i fosterländska fronten och i huvudsak också i hemvärnen — inom vilka dock nazistiska sympatier yppades — ägde regeringen en pålitlig politisk milis. Den största aktuella faran syntes vara en av Tyskland stödd nazistisk revolution. Inför detta hot närmade sig regeringen alltmera Italien, och detta land, som av uppenbara skäl motsatte sig en fusion av Tyskland och Österrike, kom efterhand att framstå som den österrikiska diktaturens viktigaste stöd.

Intill början av år 1934 syntes regeringen koncentrera sina krafter på kampen mot nationalsocialismen; socialdemokratien tolererades och i den ledande socialistiska tidskriften *Der Kampf* publicerades artiklar, som tydde på vilja att under vissa betingelser samverka med regeringen för att undgå nazismen. Regeringen ansåg sig emellertid nu tillräckligt stark för att slå ned även socialdemokratien. Vissa åtgärder mot de socialistiska organisationerna i februari 1934 möttes med öppet motstånd av arbetargrupper i Wien och andra industristäder; efter blodiga strider segrade regeringen, varefter den socialdemokratiska rörelsen förklarades illegal, partipressen undertrycktes och de socialistiska organisationerna upplöstes. Några månader senare, i juli 1934, försökte nationalsocialisterna en kupp, förbundskansliet besattes och Dollfuss sköts ned, men regeringen blev inom kort herre över situationen. En tilltänkt intervention från tysk sida uppgavs, då Mussolini hopade trupper vid den österrikiska gränsen och förklarade sig beredd att försvara Österrikes oavhängighet. Sedan denna tid mötte regeringen inte väpnat motstånd av någon betydelse. Efter Dollfuss' död övertogs ledningen i regeringen av en ung kristligt-social ämbetsman, Kurt von Schuschnigg. Vicekansler blev hemvärnens ledare furst Starhemberg, som kvarstod i regeringen till i maj 1936, då han på grund av motsättningar till förbundskanslern och dennes politik avgick.

Redan kort tid efter diktaturens upprättande påbörjade regeringen utarbetandet av en ny författning. Denna genomfördes under egendomliga former. Den 24 april 1934 utfärdades den i form av förordning med stöd av 1917 års fullmaktslag. Därefter inkallades nationalrådet — varvid de socialdemokratiska representanterna var uteslutna, under det att flertalet medlemmar av Landbund och stortyska partiet underlät att infinna sig — och fattade ett beslut, i vilket den nya författningen "under bekräftande av dess rättsliga innehåll" förklarades "som förbunds författning även i den för närvarande gällande förbunds författningens mening". På detta sätt sökte man trygga rättskontinuiteten; det fingerades, att en författningsrevision i enlighet med 1920 års författning ägt rum. Om förfarandets olaglighet kan dock intet tvivel råda. Folkomröstning hölls inte, såsom 1920 års författning

föreskrev, och en rad andra författningsbestämmelser kränktes genom den följande proceduren.

Innan vi övergår till en summarisk redogörelse för det nya statsskicket bör ett par moment i den berörda utvecklingen understrykas, moment, som är av särskild betydelse för förstående av den austrofascistiska ideologiens utformning.

Diktaturerna i Italien och Tyskland uppbars av partier, som uppstått i opposition mot ett bestående system och uppnått betydande styrka utan att vara delaktiga i statsstyrelsen. Deras propaganda hade från början riktats mot själva det demokratiska systemet och mer eller mindre klart gått ut på partidiktaturens upprättande. I Österrike hade läget varit ett annat. Det kristligt-sociala parti, som utgjorde kärnan i regeringsblocket, hade varit det obestridd ledande partiet under mer än ett decennium innan diktaturen genomfördes. De klasser och kretsar, som stött diktaturen, var desamma som de under det demokratiska systemet tongivande; administrationen stannade på sin plats. Diktaturen var i Österrike ett medel att bevara, inte att erövra makten, den stöddes av de belåtna, inte av de missnöjda. Författningen i Lassalles mening — systemets sociala struktur — undergick knappast någon förändring. Inte heller de i Tyskland och Italien i detta hänseende genom diktaturen genomförda förändringarna får överskattas; i samtliga fascistiska stater har *i stort sett* den sociala situationen förblivit oförändrad. Vad här bör fasthållas är att kontinuiteten var än större i Österrike än i andra fascistiska stater; här ägde intet ombyte av politiskt ledande klass rum. Diktaturen och diktaturideologien i Österrike hade en defensiv prägel, ett drag av moderation och apologi, som kontrasterar mot de tyska och italienska systemens revolutionära fraseologi. Ämbetsmän och prelater, inte agitatorer som länge varit utestängda från makten, angav tonen. Ideologien kom väsentligen att innefatta ett försvar för de stora traditionella samhällsinstitutionerna: staten och kyrkan. Vad man förhärlogade var diktaturen som beskyddare av dessa institutioner, inte diktaturen som demokratiens besegrare eller som bärare av nya idéer.

Med den österrikiska diktaturens byråkratiska, i den mest egentliga mening konservativa karaktär överensstämde, att den

inte personifieras av en enda ledare, motsvarande Hitler i Tyskland och Mussolini i Italien; diktaturen var anonym. Ur hemvärnsrörelsen framgick en ledare, Starhemberg, som erinrar om diktatorstypen i andra länder, men det tongivande kristligt-sociala partiet fostrade inte en chef av denna art. Dollfuss var föga känd, då han utnämndes till kansler. Sedermera uppstod en viss legendbildning kring hans person, en del försök gjordes att omgiva honom med ledarens mystik, men han synes, av tal och andra offentliga uppträdanden att döma, inte ha studerat sig in i den stora rollen. Hans framträdande präglades av anspråkslös-
het och en viss saklighet, exaltation och hysteri förmärktes inte. Schuschnigg verkade än mindre folkledare, hans tal var korrekta och behärskade, den ådra av religiositet och sentiment, som kan spåras, slår aldrig ut i hetsande appeller. I det ideologiska försvaret av diktaturen fanns knappast ett drag av ledarkult i tysk och italiensk mening.

Austrofascismen hade i högre grad än motsvarande tyska och italienska rörelser haft att kämpa på två fronter. Den var liksom fascismen och nazismen antisocialistisk, men som dess farligaste fiende under de kritiska åren 1933 och 1934 framstod nationalsocialismen. Diktaturens införande ter sig till stor del som ett medel att undgå den nazistiska konkurrensen bland de icke-socialistiska folkgrupperna och samtidigt att bevara den österrikiska statens självständighet gentemot Tyskland. Då den österrikiska diktaturen och dess ideologi till sin allmänna struktur uppvisade stora likheter med nationalsocialismen, hade man därför helt naturligt sökt markera ideologiska skillnader. Inte sällan förmärktes i de ideologiska skrifterna inflytelser från nazismen, ehuru denna genomgående framställes som motsatsen till de österrikiska idéerna.

Det bör slutligen betonas, att den österrikiska diktaturen inte kan åberopa någon demokratisk legitimation. I Tyskland och Italien har det rådande systemet vid upprepade tillfällen bekräftats genom folkomröstning och man har därför — trots att folkomröstningarnas värde såsom uttryck för opinionen är ringa — kunnat göra gällande, att maktkoncentrationen i grunden överensstämde med den demokratiska principen, var grundad på folk-

viljan. De österrikiska ledarna har såvitt bekant aldrig påstått, att deras välde uppbars av folkmajoriteten, och någon kvasidemokratisk ideologi utbildades inte. Officiellt talades det inte om vare sig demokrati eller diktatur, utan om en auktoritär stat.

Den österrikiska regimen

Österrikes byråkratiska regim har velat bevara den legala kontinuiteten, grunda ett juridiskt oangripligt stöd för sin maktutövning. Under det att i Italien och Tyskland den nya ordningen kommit till rättsligt uttryck endast i enstaka författningslagar skapade den österrikiska diktaturen redan efter ett år en i detalj utförd författning. Det ligger något paradoxalt i kombinationen av diktatur och ingående konstitutionell reglering: i statsförfattningens väsen ligger kompetensbegränsning och maktindelning under det att diktaturens princip är maktkoncentration och obegränsad frihet att handla. I själva verket är emellertid 1934 års författning knappast mer än en förklädnad av diktaturen. Formellt och tekniskt innefattar författningen ett konstrikt maktfördelningssystem, men detta är utformat på sådant sätt, att regeringen framstår som helt dominerande.

”I Guds, den allsmäktiges namn, från vilken all rätt utgår, erhåller det österrikiska folket för sin kristliga, tyska förbundsstat på korporativ grund (ständischer Grundlage) denna författning”: denna preambel föregår författningstexten. Här föreligger alltså intet försök att fingera medverkan eller samtycke från folkets sida; det säges blott att folket ”erhåller” den nya författningen. Den enda legitimation, som åberopas, är den religiösa. Då all rätt utgår från Gud, är detta även fallet med författningen och denna får sålunda gudomlig sanktion. Den använda formeln innefattar i själva verket en tvetydighet, eftersom enligt katolsk teologi icke all lag, utan endast i överensstämmelse med vissa ”naturliga” och gudomliga grundsatser stiftad lag kan sägas utgå från Gud. I preambeln betonas fyra egenskaper såsom kännetecknande för den österrikiska staten: den är kristlig, tysk, federativ och korporativ.

Statsskicket's auktoritära karaktär framgår klarast av bestämmelserna om representationens och exekutivens sammansättning och befogenheter.

Lagstiftningsmakten liksom vissa andra särskilt uppräknade befogenheter tillkom i princip en förbundsdag, som består av representanter för fyra råd eller kamrar; lagförslag behandlas först i råden för att sedan upptagas till avgörande i förbundsdagen. De fyra råden är statsrådet, förbundskulturrådet, förbundsekonomirådet (Bundeswirtschaftsrat) och länderrådet. Statsrådet består av minst 40 och högst 50 av förbundspresidenten utnämnda personer. Förbundskulturrådet skall bestå av mellan 30 och 40 representanter för kyrkliga och religiösa sammanlutningar, skol-, uppfostrings- och folkbildningsväsendet samt vetenskap och konst. Om sättet för utseende av medlemmarna skall stadgande givas i lag. Förbundsekonomirådet, det i mera egentlig mening korporativa inslaget i statsskicket, skall bestå av mellan 70 och 80 representanter för stånden (korporationerna). Såsom underlag för ståndsindelningen uppräknas följande sju yrkesområden: jord- och skogsbruk, industri och bergsbruk, hantverk, handel och samfärdsel, bank-, kredit- och försäkringsväsen, fria yrken, offentlig tjänst. Fördelningen av representanter på dessa grupper skall ske under hänsynstagande till antalet självständiga och osjälvständiga yrkesutövare inom gruppen, dock att varje grupp skall äga minst tre representanter. Lagstiftning rörande sättet för utseende av medlemmar av förbundsekonomirådet förutses i författningen, men någon sådan lag har ej beslutats och även detta råd tillsättes därför enligt övergångsbestämmelse av förbundspresidenten. Länderrådet slutligen består av två representanter för varje land och två för Wien (som i egenskap av förbundsomedelbar stad lyder under särskild förvaltning), representanterna skall vara landshövdingen (respektive borgmästaren i Wien) och den medlem av landets (respektive staden Wiens) styrelse, som handhar den finansiella förvaltningen. Det är att märka, att landshövdingarna i länderna och borgmästaren i Wien utnämns av förbundspresidenten och kan avsättas av denne. Chefen för finansförvaltningen utnämns av landshövdingen (respektive borgmästaren i Wien). Det i princip lagstiftande organet, förbundsdagen, består, såsom antytt, av representanter för de

olika råden. Statsrådet väljer 20, förbundskulturrådet 10, förbundsekonomirådet 20 och länderrådet 9 representanter. För vissa särskilda fall, främst för upprättande av förslag till val av förbunds-president, sammanträder råden i sin helhet; de bildar då förbundsförsamlingen.

Det framgår av det givna referatet, att representationen till sin sammansättning var starkt beroende av regeringen. Två år efter författningens utfärdande utsågs samtliga medlemmar av de fyra råden av förbunds-presidenten eller av ämbetsmän, som utses av denne; om någon representation i materiell mening kan alltså icke vara tal. Och författningen förutser, att även för framtiden två av de fyra råden (statsrådet och länderrådet) direkt eller indirekt skall tillsättas av regeringen. Även för det fall, att kulturrådet och ekonomirådet kom att besättas genom val, skulle 29 av de 59 medlemmarna av förbundsdagen vara helt beroende av regeringen.

Den sålunda beskaffade representationen hade jämförelsevis mycket begränsade befogenheter. De fyra råden hade endast rådgivande kompetens, dels överhuvud i lagstiftningsfrågor, dels, vad beträffar varje särskilt råd, i en del specialfrågor, för vilkas beredning rådet ansågs speciellt kompetent. Initiativrätt tillkom ej vare sig råden eller förbundsdagen; alla lagförslag skulle komma från regeringen. I förbundsdagen fick ingen debatt äga rum och regeringsförslagen skulle i oförändrat skick antagas eller förkastas. Regeringen bestämde en tidsfrist, inom vilken beslut skulle fattas; om ej beslut fattats före fristens utgång, kunde de i vederbörande förslag innefattade bestämmelserna beslutas av regeringen. Förbundskulturrådet och förbundsekonomirådet kunde upplösas av regeringen för att inom viss tid förnyas. Till bestämmelserna om nödförordningsrätt och folkomröstning skall vi återkomma.

Den verkställande maktens bärare var förbunds-presidenten. Denne valdes för en period av sju år, inom ett av förbundsförsamlingen upprättat förslag på tre personer, av förvaltningscheferna i samtliga primärkommuner, borgmästarna. Ytterst blir härigenom valet beroende av regeringen. Att denna kan anses behärska förbundsförsamlingen har redan framhållits. Det är inte erforderligt att i detalj redogöra för tillsättningen av borg-

mästare. Nog är att nämna att dessa till en del utnämndes av regeringen eller med dess medgivande och i övrigt valdes av kommunala råd, som var beroende av regeringen eller av ämbetsmän, som utnämndes av regeringen. För den härskande regimen oangående överraskningar vid val av förbunds-president var sålunda uteslutna; regeringen kunde i själva verket med utnyttjande av sina konstitutionella möjligheter dirigera valet. I regel kunde förbunds-presidenten inte handla utan medverkan av förbundsregeringen i inskränkt mening, dvs. av förbundskanslern och förbundsministrarna. Presidenten utnämnde kanslern och, på dennes förslag, övriga ministrar. Av författningen framgår inte klart, om presidenten eller kanslern tänktes som den verkliga ledaren. Snarast tyder författningstexten, enligt vilken "förbundskanslern bestämmer politikens riktlinjer", på att kanslern tillerkändes den främsta platsen. I praxis synes förbunds-presidenten ha spelat en rätt undanskjuten roll. Någon parlamentarisk ansvarighet var inte stadgad.

Utförliga bestämmelser fanns om nödförordningsrätt. Dessa kan i korthet sägas innebära att regeringen under vissa vagt angivna förhållanden — såsom då staten eller någon del av denna hotas av fara — kunde utfärda lagändrande förordningar av praktiskt taget vilket innehåll som helst; enstaka författningsbestämmelser fick till och med ändras, trots att en totalrevision av författningen liksom en ändring av "statsformen" på denna väg var förbjuden. Förordningarna skulle föreläggas förbundsdagen; denna kunde dock kräva upphävande av en förordning endast med två tredjedels majoritet. Genom dessa bestämmelser bringades systemet av rättsliga garantier för diktaturen till en fulländning, som synes förestavad mindre av sakliga hänsyn än av juridisk ambition.

Som ett underligt och överkligt inslag av demokrati ter sig bestämmelserna om folkomröstning. Regeringen kunde till folkets avgörande — med allmän rösträtt — framlägga dels lagförslag, som förkastats av förbundsdagen, dels utarbetade lagförslag överhuvud, dels principfrågor rörande tilltänkt lagstiftning. Österrike var, som nämnts, även enligt den nya författningen en federativ stat. Ländernas självstyrelse hade dock på flera områden begränsats. Och överhuvud kan denna självstyrelse på grund av den övervakningsrätt gentemot länderna, som utövades av förbunds-

regeringen, anses ha varit illusorisk. Ländernas förvaltningschefer, landshövdingarna, utnämndes — inom ett förslag på tre personer, avgivet av vederbörande lantdag — av förbundsregeringen och kunde av denna avsättas. Ländernas representationer, lantdagarna, skulle utses på ungefär samma sätt som förbundskulturrådet och förbundsekonomirådet. Lantdagarna kunde upplösas av förbundsregeringen och vid lagbeslut fordrades dennas samtycke. Nödförordningsrätten gav regeringen befogenhet att genombryta den i princip stadgade kompetensfördelningen. Givet är att regeringen gentemot den kommunala förvaltningen intog samma behärskande ställning.

En del bestämmelser rörande kontroll över statsstyrelsen och angående medborgerliga rättigheter är av visst ideologiskt intresse. Även om de inte gärna kan tänkas haft saklig betydelse, visar de, att grundlagsstiftarna tog avstånd från tanken på en totalitär stat i tysk och italiensk mening. Sålunda hade en förbundsdomstol, vars medlemmar utsågs av regeringen, bland annat att i vissa fall pröva förbundslagars förenlighet med författningen. Domstolen skulle också, på beslut av förbundsdagen, döma medlemmar av förbundsregeringen, som gjort sig skyldiga till lagbrott. I författningens första kapitel ("grundläggande bestämmelser") gjordes en del allmänna deklARATIONER rörande medborgarnas rättsställning; i regel tillfogades, att vederbörande rättsområden närmare skulle regleras genom lag. Sålunda garanterades likhet inför lagen. Genom lag kunde dock denna princip inskränkas i den mån "sakliga grunder rättfärdigar detta". Endast företrädesrättigheter på grund av "födsel, stånd eller klass" förklarades generellt uteslutna. Kvinnor hade samma rättsställning som männen, då annat ej stadgas genom lag. Tryckfriheten inom de av lagen angivna gränserna garanterades; det betonades likväl, att lagarna kan innehålla praktiskt taget vilka begränsningar som helst. Vetenskapen skulle vara fri, heter det i en bestämmelse, men härpå följer stadgandet: "offentliga ämbetsplikter beröras icke härigenom". Äganderätten var principiellt okränkbar. Att lagstiftningen i själva verket starkt inskränkte den medborgerliga friheten skall i det följande närmare beröras.

Beträffande författningens ikraftträdande gavs bestämmelser i en särskild övergångslag. Enligt denna trädde större delen av för-

fattningen i kraft den 1 juli 1934, under det att åtskilliga bestämmelser av olika skäl skulle bli tillämpliga först senare, under loppet av år 1934 och år 1935. Härjämte gav emellertid övergångslagen stadganden, som på obestämd tid uppsköt införandet av det i författningen förutsedda representativa systemet. Såsom redan nämnts, hade regeringen nämligen befogenhet att utnämna medlemmar av rikskulturrådet och riksekonominrådet, intill dess genom lagstiftning sammansättningen av dessa råd definitivt reglerats. Härtill kommer att, innan denna lagstiftning beslutats, regeringen enligt övergångslagen och en särskild till författningen fogad fullmaktslag ägde alla de befogenheter, som enligt 1920 års författning tillkom de dåvarande representativa organen, dvs. obegränsad lagstiftningskompetens.

För att klarlägga huvuddragen i diktatorsystemet måste ytterligare vissa frågor, som inte alls eller endast obetydligt berörs i författningen, i korthet upptagas. Detta gäller dels det korporativa systemet, dels regleringen av det politiska livet, särskilt den lagstiftning, som gällde den politiska opinionsbildningen.

Enligt författningen skulle den österrikiska staten byggas på korporativ grundval. I diskussionen kring författningen och överhuvud i det ideologiska försvaret av diktaturen spelade ståndsprincipen (eller den korporativa principen) en huvudroll. Ståndsidéerna hade sedan gammalt haft företrädare i Österrike, särskilt inom det kristligt-sociala partiet (Vogelsang, Lueger, Seipel). Stark aktualitet fick tanken genom påvens 1931 utfärdade encyklika *Quadragesimo anno*, vars innehåll i följande kapitel skall refereras. I denna rekommenderas en korporativ ordning som ett väsentligt medel till den sociala krisens avhjälpande. Den österrikiska regimen ledare betonade ständigt sin anslutning till de påvliga direktiven. Man utgick härvid från att det korporativa inslaget i författningen, dvs. i första hand förbundsekonominrådet, blott skulle utgöra krönet av en vittutgrenad korporativ organisation. Stånden skulle icke endast eller ens huvudsakligen medverka vid representationens bildande utan också, i enlighet med den påvliga encyklikans uppmaning, utrustas med självständiga uppgifter. Efter diktaturens tillkomst verkade man för bildande av olika yrkesorganisationer, avsedda att småningom förvandlas till stånd eller att eljest tjäna som underlag vid stånds-

samhällets upprättande.

Redan i mars 1934 upprättades genom regeringsförordning den första av de nya fackorganisationerna, förbundet för arbetare och anställda (*Gewerkschaftsbund der österreichischen Arbeiter und Angestellten*). I detta förbund kunde arbetare och anställda inom samtliga de i författningen särskilt uppräknade näringsgrenarna — utom jord- och skogsbruk — ingå. Förbundet sades i förordningen om dess upprättande vara tillkommet "till förberedande av den korporativa organisationen". Förbundet hade "att fylla sina plikter i kristlig, fosterländsk och social anda och under uteslutande av all partipolitisk verksamhet". Under förbundet stod fackföreningar av olika grader; dels fanns centralföreningar för varje särskild i förbundet representerad yrkesgren, dels lokala föreningar för de skilda yrkena. Förbundet, respektive de till det samma hörande föreningarna, hade till uppgift bland annat att skapa ekonomiska och sociala anordningar till medlemmarnas fördel och att verka för yrkesutbildningens främjande. Men framför allt hade förbundet — och dess avdelningar — facklig monopolställning; det slöt kollektivavtal, som var bindande även för till förbundet icke ansluta arbetare och anställda. Endast en ringa del av arbetarna och de anställda inom vederbörande yrkesområden var anslutna till förbundet.

Reglerna innebar alltså, att ett antal personer, som direkt eller indirekt utsågs av regeringen, fingerades representera samtliga arbetare och anställda och ägde rätt att besluta för alla bindande avtal. Regeringens ställning var om möjligt än mera dominerande än i Italien. Det bör tillfogas, att fackorganisationer, som verkade för samma syften som det nybildade förbundet, icke fick förekomma. Enligt denna bestämmelse hade bland annat de socialistiskt orienterade fackföreningarna, tidigare de ojämförligt starkaste blivit upplösta.

Det nu sagda gäller i huvudsak alla andra enligt regeringens påbud bildade eller av regeringen stadfästa fackliga organisationer. Framför allt var alla dessa organisationer genom bestämmelserna om styrelsens tillsättande helt beroende av regeringen.

Redan innan 1934 års författning utfärdades hade, såsom förut nämnts, den politiska friheten inskränkts genom en rad fullmaktsförordningar. Sedermera fulländades genom nya lagar diktatur-

systemet även på detta område. De oppositionella partierna förbjöds och varje verksamhet, som syftar till bildande av sådana partier eller till propaganda för deras idéer, var straffbar; även försök till åtgärder av denna karaktär straffades. Enligt en förordning av 1934 kunde regeringen utan vidare avskeda ämbetsmän, då detta ansågs erforderligt med hänsyn till upprätthållande av "lugn, ordning och säkerhet"; även privata tjänsteförhållanden kunde regeringen upplösa på grund av den anställdes "statsfientliga" hållning. För rätt att utge tidningar fordrades särskilt tillstånd, som vägrades då vederbörande var känd för "icke klanderfritt medborgerligt uppträdande". Beslagtagande och straff följde på artiklar, som kunde anses störa den offentliga ordningen, en gång beslagtagna tidningar kunde underkastas censur. Enligt en specialförordning kunde tidningar och böcker, som innehöll något smädligt uttalande om Österrikes historia eller om förtjänta avlidna österrikare, förbjudas. Beträffande rätten att bilda föreningar och avhålla offentliga möten gällde bestämmelser av samma karaktär. I september 1933 utfärdades en förordning, enligt vilken personer utan dom eller rannsaking kunde sändas till koncentrationsläger (i Österrike kallade Anhaltelager). Första paragrafen i denna förordning är belysande: "Förbundskanslern och enligt dennes fullmakt säkerhetscheferna (i Wien polispresidenten) kan besluta, att personer, som med grund misstänks antingen förbereda statsfientliga eller eljest för den offentliga säkerheten farliga handlingar eller ock gynnar, främjar eller uppmuntrar begåendet eller förberedandet av sådana handlingar... skall uppehålla sig på en angiven plats eller inom ett angivet område". Misstanken att en person gynnade förberedelse till en handling, som var farlig för den offentliga säkerheten, var alltså tillräcklig rättsgrund för hans insättande i koncentrationsläger.

Den 1933 bildade "fosterländska fronten" var den enda legala politiska organisationen. Enligt förordning av 1934 styrdes den "auktoritärt" av en ledare (i praktiken förbundskanslern); den var "kallad att vara bärare av den österrikiska statstanken". Organisationen motsvarade tydligen de nationalsocialistiska och fascistiska partierna i Tyskland och Italien.

Det bör slutligen betonas, att likriktnings- och undertryckningspolitiken dock, av samstämmiga uppgifter att döma, icke drevs

med fullt samma konsekvens och hänsynslöshet som i övriga fascistiska diktaturstater. Så t. ex. hade tryckfriheten i hög grad beskurits men pressen var inte infogad i diktatursystemet och dirigerad av regeringen på samma sätt som i Tyskland och Italien. Ett icke ringa antal ämbetsmän avsattes på grund av sin politiska hållning, men en systematisk gallring inom förvaltningen skedde inte. Den politiska vetenskapen förvandlades inte till ett propagandainstrument, även om den bar tydliga spår av diktaturens tryck.

Den österrikiska regimens ideologi

Den ideologiska litteraturen till regimens förhållande är icke rik; dess kvantitativa obetydlighet kontrasterar mot den väldiga produktion, som de tyska och italienska diktaturena framkallat. Till en del kan detta förhållande sammanhånga med moment i diktaturens tillkomst och utformning, som i det föregående understrukt. Diktaturen var en försvarsposition för sedan länge härskande intressegrupper, den var inte målet för en revolutionär folkrörelse. Diktaturen skred inte under eggande propaganda till omfattande nydaningar, den var konservativ, byråkratisk och behärskad. Väsentligen var dess legitimation religiös, och prästerna, regimens främsta propagandister, förkunnade inte ideologiska nyheter. Professorerna drevs inte, på samma sätt som i Tyskland och Italien, av fruktan att förlora sina platser att ställa sig i propagandans tjänst.

De mest auktoritativa uttrycken för den politiska åskådning, som uppbar regimen, var de politiska ledarnas uttalanden. En ställning för sig intog Dollfuss och Schuschnigg; deras tal finns samlade, men ingen av dem har utgivit något större arbete. Vidare märkes en del broschyrer av till den styrande kretsen hörande eller till denna nära anslutna personer, såsom Dobretsberger, Knoll, Kerschagl och Schmitz; deras skrifter är dock föga upplysande. På uppdrag av förbundets propagandachef utgav en ämbetsman, Lanske, en rent ideologisk framställning, "Politische Gesellschaftslehre", som på grund av sitt ursprung kan anses äga ett visst källvärde. Den kännetecknas emellertid av exceptionell löslighet och tankeförvirring. De av vetenskapsmän som Adamovich och Merkl författade arbetena över statsskicket innehåller ringa av ideologiskt intresse. Ojämförligt mest talangfullt har regimen belysts och försvarats av Voegelin i "Der autori-

täre Staat". Det är likväl tvivelaktigt, om denna skarpsinniga och subtila, men av mycket begreppsmystik fördunklade undersökning kan tillerkännas någon auktoritativ karaktär.

Bland tidskrifterna intog "Der christliche Ständestaat" (citerad D. c. S.) utan jämförelse den främsta platsen. Tidskriften utgavs sedan december 1933 av en framstående rikstysk vetenskapsman, von Hildebrand, som gjort sig känd som katolsk apologet och efter nationalsocialismens seger lämnade Tyskland. I nästan varje nummer av tidskriften fanns artiklar av ideologiskt intresse och det torde kunna påstås, att tidskriften utgjorde ett centrum för den mera principiellt inriktade debatten. Ett stort antal medlemmar av regeringen och kretsarna kring denna har medarbetat i tidskriften. I det jubileumsnummer, som utgavs ett år efter tidskriftens start, finns artiklar av förbundskanslern och tre andra regeringsmedlemmar samt en rad förutvarande kanslerer och ministrar. Alla artiklar i tidskriften — i vars medarbetarstab fanns åtskilliga rikstyskar — kan naturligtvis ej anses representera i de ledande kretsarna mera allmänt omfattade synpunkter, men i det hela lär de framförda åsikterna vara av betydelse såsom uttryck för regimens ideologiska orientering. I det följande åberopas endast artiklar, som är typiska för tidskriftens inställning.

IDEOLOGISKA UTGÅNGSPUNKTER

Den österrikiska ideologien var, i motsats till den tyska och den italienska, inte beslöjad av relativism och antirationalism. Här möter man intet förakt för intelligensen och tänkandet, intet förhärlikande av instinkten och den livsfrämjande illusionen, ingen livsdyrkan eller systematisk mytbildning till livets tjänst. Icke heller upphöjdes heroismen utan mål på bekostnad av den försiktiga och omtänksamma borgerligheten. Målet var klarhet, rationellt tänkande, objektiva värden. I en för många framställningar typisk artikel karakteriserade Hildebrand nationalsocialismens antiintellektualism som ett "slavarnas uppror mot intelligensen" och förklarade dennas rehabilitering vara det "ena nödvändiga" i samtidens tankeliv (D. c. S. 2 jan. 1934). En annan författare i samma tidskrift vände sig mot nazisterna, "som banar vägen för en förbindelse av myt och barbari och som smäddar tänkandet i

européisk, rationell mening" (Zahn i D. c. S. 16 juni 1935). Mot godtyckliga subjektiva föreställningar, som antingen förklaras vara betingade av ras och miljö eller försvaras med pragmatiska synpunkter, ställde de österrikiska ideologerna förnuftets klarhetsbegär och strävandet att nå universella sanningar.

Föreningen av rationalism och tron på objektiva värden betingades av den religiösa tron. De österrikiska ideologerna behövde inte gardera sig bakom myter och pragmatiska sanningar eller naturvuxna instinkter, ty de ansåg sig besitta den absoluta sanningen, det objektiva värdet: kristendomen, sådan den förkunnas av den katolska kyrkan. Här förelåg, ansåg man, inte en subjektiv värdering eller föreställning, utan ett erkännande av den uppenbarade sanningen. Det godtyckliga antagande, som behöves för utformande av en ideologi, förläggs sålunda till ett högre och mera avlägset plan, den jordiska legitimationen ersättes av den himmelska. Då väl föreställningen om Gud och om den katolska kyrkan som Guds språkrör godtagits, kan man ställa sig på rationalistisk grund och avvisa alla relativistiska antaganden som obevisade eller bevisligen ogrundade. En för den troende oangriplig utgångspunkt för ideologiskt tänkande har skapats.

Det mest framträdande draget i austrofascismens ideologi har därmed angivits. Grundvalen för det nya Österrike är, skrev Hildebrand, "värdenas objektiva rangordning i kristlig mening" (D. c. S. 15 april 1934). Denna tankelinje har framförts av alla regimens ledande män. Det stora målet är, förklarade Dollfuss, att "bygga upp Österrike i Kristi anda" (Austriam instaurare in Christo). "Den, som vill Österrike, den som förstår Österrike, den som är villig att bekänna sig till Österrike", yttrade Schuschnigg i ett tal, "han måste veta och känna, att detta Österrike av i dag . . . kan ha ett ändamål endast om man uppfattar det ur synpunkten av dess kristliga mission, han måste känna den katolska idéns och det katolska kulturarvets avgörande betydelse".

Genom anknytningen till den katolska läran blir, väl att märka, diktaturprincipen i och för sig inte legitimerad. Enligt den uppfattning, som påvarna från och med senare delen av 1800-talet proklamerat, kan vilken statsform som helst under vissa betingelser godtagas av kyrkan; "så länge rättfärdighetens grundsatser upprätthålles, finnes . . . intet hinder för folken att välja den stats-

form, som motsvarar deras anlag och deras traditionella bruk och institutioner" (encyklikan *Diuturnum illud*). Det är på grund av att diktaturen i sin politik söker förverkliga den katolska kyrkans intentioner, som den kan åberopa den religiösa sanktionen. Av betydelse är framför allt — utom statens allmänt välvilliga politik mot kyrkan och de katolska organisationerna — att man vill tillämpa de grundsatser för samhällslivet, som rekommenderats av påvestolen. Införandet av en korporativ organisation framställes som det viktigaste beviset på lydnad mot kyrkans bud.

Ytterligare en synpunkt bör redan i detta sammanhang framhållas. Då den österrikiska regimen godtog kyrkans lära och ansåg sig grunda den nya statsorganisationen på denna, uppstår intet behov av att beträffande skilda frågekomplex närmare motivera den följda politiken. Från den översta normen, kyrkans lära, följer, hävdade man, de grundsatser, som tillämpas inom varje rättsområde, i varje enskilt fall. Här föreligger en bestämd skillnad i förhållande till de fascistiska och nationalsocialistiska system, i vilka på olika punkter speciella ideologiska hjälpföreställningar ofta måste tillgripas. Den österrikiska ideologien var jämförelsevis fri från vad man kan kalla andra klassens metafysik.

Katolicismen såsom på en gång religiöst och politiskt program var den ena av austrofascismens grundpelare. Den andra kan betecknas som nationalism, fastän den inte har samma aggressiva och krigiska drag som den tyska och italienska nationalismen — det är värdet av Österrike som självständig stat, som denna nationalism främst hävdade. Delvis sammanföll de religiösa och nationella tankeriktningarna, i det att den religiösa gemenskapen betraktades som en av den nationella enhetens och den nationella "missionens" viktigaste förutsättningar. Men på ett alltmera markerat sätt framträdde den österrikiska nationalismen under diktaturen som en särpräglad åskådning. Den litteratur, som uppstått till diktaturens försvar, måste söka legitimera även den i själva sin tillvaro hotade österrikiska staten.

I det följande skall de angivna grunddragen i den österrikiska åskådningen behandlas, varefter en redogörelse skall ges för ideologiens närmare utformning på några politiskt centrala punkter.

DEN KATOLSKA SAMHÄLLSLÄRAN ENLIGT 1891 OCH 1931 ÅRS ENCYKLIKOR

De grunddrag av den katolska samhällsläran, som i detta sammanhang är av väsentlig betydelse, har fått en auktoritativ utformning i två påvliga rundskrivelser: Leo XIII:s encyklika *Rerum novarum* av den 15 maj 1891 och Pius XI:s encyklika *Quadragesimo anno* av den 15 maj 1931. Då de båda encyklikorna kompletterar varandra, skall vi i det följande referera huvudpunkterna i båda, fastän 1931 års rundskrivelse haft den största direkta betydelsen för utformningen av det österrikiska statsskicket.

I väsentliga hänseenden är de båda encyklikorna likartade såväl till form som innehåll. Sättet att argumentera är det i skrifter av detta slag vanliga. Än stöder man sig på bibelcitater eller satser av Thomas ab Aquino, än på den "naturliga rätten", än på ekonomiska grundsatser, som påstås vara allmängiltiga. Växlingarna i perspektiv är förbluffande. Efter långa realistiska resonemang, som kunde förekomma i en politisk handbok, övergår man plötsligt att se det behandlade problemet ur evighetens synvinkel. Den ståtliga arkaiserande stilen överskyler i viss mån oklarheten och mångtydigheten i de högtidligt proklamerade satserna. Grundtankarna i encyklikorna är såtillvida desamma, som de båda upp bärs av en strängt konservativ syn. Det gäller att bevara det bestående samhället, att skapa lugn och harmoni utan revolutionära nydaningar, äganderätten betraktas som helig och de starka sociala olikheterna såsom ofrånkomliga, den politiska riktning som man bittrast polemiserar mot, är socialismen. Förändringarna i det politiska läget mellan 1891 och 1931 kan dock tydligt avläsas i de båda rundskrivelserna. Inställningen i *Rerum novarum* är klart liberal — naturligtvis endast i ekonomisk mening — med det inslag av socialpolitisk reformism, som kännetecknade den härskande borgerliga uppfattningen vid denna tid. *Quadragesimo anno* är, fastän vissa liberala tankelinjer bevaras, tydligt påverkad av fascismen, här kräves en korporativ organisation av näringslivet och en stark statsledning. Givet är att båda encyklikorna betonar skillnaden mellan statens och kyrkans rättigheter. Omsorgen om det andliga livet, som bör vara

en förberedelse för evigheten, tillkommer i första rummet kyrkan.

I *Rerum novarum* förklaras, att den nydaningens anda, som tidigare visat sina verkningar på det politiska området, också börjat förvandla det ekonomiska livet. En social konflikt har uppstått: "Kapitalet är hopat på ett fåtal händer under det att den stora massan utarmas... Produktion och handel har blivit nära nog ett monopol för några få, och så har några få omåttligt rika kunnat pålägga massan av egendomslösa ett nästan slaviskt ok." Med detta läge har följt en skärpning av de sociala motsättningarna. Encyklikans syfte är att dra upp riktlinjer för den sociala frågans lösning.

Den socialistiska linjen kan inte godtas. Socialismen skulle försämra även arbetarnas ställning, ty den skulle ju utplåna deras möjlighet att skaffa sig egendom. Än viktigare är dock andra skäl. Den privata äganderätten är grundad i den mänskliga naturen. Människans förmåga att förnuftmässigt välja innesluter möjligheten att spara i stället för att omedelbart konsumera och måste alltså följdriktigt förutsätta rätten att äga. Även den gudomliga lagen stadfäster äganderätten, då den förbjuder till och med begär efter andras egendom. Då socialismen till förmån för staten vill minska familjens betydelse och husfaderns auktoritet vänder den sig också mot den i naturen grundade, av kyrkan bekräftade ordningen. Endast i extrema fall, såsom "då en familj befinner sig i yttersta nöd och i ett så förtvivlat läge, att den icke på något sätt kan hjälpa sig själv", har staten rätt att ingripa till familjens hjälp. Socialismen måste också bekämpas av allmänt ekonomiska och sociala skäl. "Ett olidligt intrång på alla, ett slaviskt beroende blev följderna av ett försök att genomföra den... Då sporen till strävsamhet och flit bortföll skulle också välståndets källor torka ut. Allas inbillade likhet skulle i själva verket innebära samma eländiga tillstånd av förnedring för alla." Vid försöken att förbättra de lägre klassernas ställning måste man alltså fasthålla grundsatsen, att äganderätten är "helig och okränkbar".

I Encyklikans positiva del utvecklas till en början mera allmänt vissa grundläggande satsar, som kompletterar kritiken av socialismen. Ett försök att skapa likställighet människorna emellan vore stridande mot naturens ordning. "De största och mest

djupgående olikheter kommer alltid att bestå bland människorna . . . men detta tillstånd är mycket ändamålsenligt . . . Den samhälleliga tillvaron fordrar nämligen olikhet i förmåga och en viss mångfald av prestationer; och till dessa skilda prestationer drivs människorna huvudsakligen genom olikhet i levnadsställning." Det är fåfängligt att söka utrota det mänskliga lidandet, som instiftats av Gud såsom straff för syndafallet. Förhållandet att människorna i olika grad besitter jordiska förmåner, bör icke leda till strid mellan klasserna. Mellan "den besittande och den egenomslösa, arbetande klassen" finns ingen oförsonlig motsättning. Tvärtom. "Naturen har bestämt allt till endräkt och harmoni; och liksom i den mänskliga kroppen trots all olikhet mellan lemmarna sämja och harmoni är för handen i det ömsesidiga förhållandet, så har också naturen velat, att i samhällets kropp dessa båda klasser står i ett fredligt förhållande till varandra och bildar ett harmoniskt helt. Den ena klassen behöver med nödvändighet den andra. De rika behöver de arbetande, och de arbetande behöver de rika. Endräkt är överallt den ofrånkomliga förutsättningen för skönhet och ordning; en ständig strid däremot alstrar förvildning och förvirring."

För att åstadkomma harmoni i samhället är det först och främst nödvändigt att arbetsgivare och arbetare fyller sina plikter, sådana de fastställs i encyklikan. Arbetarna har att troget utföra sitt arbete, att avhålla sig från alla våldshandlingar, att undvika all förbindelse med "illasinnade, som förespeglar dem bedrägliga förhoppningar". Arbetsgivarna får inte behandla arbetarna som slavar utan komma ihåg att arbetet i grunden länder dem till ära; arbetarna skall inte utnyttjas obilligt, utan erhålla en rimlig lön. De förmögna bör också idka välgörenhet inom de gränser, som uppdras av kravet på ett ståndsmässigt levnadssätt. Både rika och fattiga bör ständigt ha i minnet, att "fattigdom inför den eviga sanningens ögon icke är den ringaste skam", att dygden, det högsta av alla värden, är tillgänglig för alla och att endast den kan bereda vägen till himmelen. Ja, Gud omfattar i själva verket de fattiga med alldeles särskild välvilja. "Dessa sanningar är verkligen ägnade att förekomma allt högmod hos de förmögna och högtstående och att hålla de fattiga vid gott mod; de måste komma de rika att visa tillmötesgående mot de fattiga

och stämna de fattiga själva till ödmjukhet. Så förminskas den sociala klyftan mellan de båda klasserna utan svårighet och en fredlig, försonlig stämning väckes å båda sidor."

Såsom den politiska kärnan i detta resonemang framstår uppmaningen till de fattiga att vara nöjda med sin lott; från de förnögnäs sida kan ju på denna punkt knappast någon svårighet förväntas. Samma tanke uttrycktes senare med större precision av en framstående engelsk vetenskapsman, som yttrade att "de fattigas verkliga standard kan vara mycket mera tillfredsställande än de rikas", eftersom "den enda yttersta verkligheten är den andliga och personliga verklighet, som vi betecknar såsom Guds existens" (Haldane citerad av Russell i "Religion and science").

Encyklikan utvecklar i det följande synpunkter på statens förhållande till näringslivet. Denna framställning är av relativt ringa intresse, då samma problem mera ingående och i delvis annan anda behandlas i 1931 års rundskrivelse. I princip hävdas en liberal linje. Staten skall sörja för en sådan "utformning av lagstiftning och förvaltning att härigenom av sig självt samhällets likaväl som den enskildes välstånd blomstrar". På åtskilliga punkter rekommenderas även socialpolitiska ingripanden (söndagsvila, maximiarbetstid i vissa fall osv.), statens generella plikt att förbättra de fattigas läge betonas energiskt. Slutligen uppmanade påven arbetsgivarna och arbetarna till bildande av föreningar, som dels skulle verka för det religiösa livets höjande, dels borde söka åstadkomma rättvisa uppgörelser vid arbetstvister och överhuvud verka för avspänning på det sociala området.

I 1931 års encyklika skildras det sociala läget i än mörkare färger än i *Rerum novarum*, många satser kunde vara tagna ur en socialistisk kritik av det moderna samhället. I en återblick på läget vid den förra encyklikans utfärdande uttalas, att vid denna tid i en mängd stater samhället var delat i två kämpande klasser: "den ena klassen, till antalet obetydlig, utnyttjade så gott som ensam alla de fördelar, som de moderna uppfinningarna så rikligt kunde erbjuda; den andra klassen däremot, som omfattade arbetarnas väldiga massa, led under trycket av svåraste nöd utan att trots de största ansträngningar kunna frigöra sig ur sitt eländiga läge". I stort sett har läget förblivit oförändrat. Det nutida samhället är "uppbyggt på motsatsförhållandet mellan klassernas

intressen och därmed på motsättningen mellan klasserna själva, en motsättning, som alltför lätt urartar till bitter strid". De båda parterna på arbetsmarknaden bildar två kampfronter, som av denna marknad gjort ett slagfält. Konkurrensfriheten har fört till kapitalets och den ekonomiska maktens anhopning på ett fåtal händer, varigenom i realiteten denna konkurrensfrihet upphävts. De kapitalistiska sammanslutningarna kämpar om makten inom staterna samtidigt som de förmår staterna till en imperialistisk politik och därmed framkallar maktstrider staterna emellan. Liksom fyrtio år tidigare och i anslutning till den då utfärdade encyklikan anser sig påven böra angiva riktlinjerna för en ny social ordning.

Den principiella inställningen till äganderätten över produktionsmedlen och därmed till socialismen är oförändrad. "Den av naturen givna rätten till personlig egendom liksom arvsrätten måste alltid förbli obeskuren och oantastad, ty staten har ingen rätt att rubba den." Socialismen kritiseras ingående, varvid särskilt dess irreligiösa och materialistiska karaktär hävdas. Man skiljer på olika socialistiska riktningar, såsom kommunism och socialdemokrati, men alla förklaras oförenliga med katolsk världsåskådning. Detta gäller även den kristliga socialismen. "Religiös socialism, kristlig socialism är självmotsägande begrepp; det är omöjligt att samtidigt vara god katolik och verklig socialist."

Encyklikans positiva delar innehåller dels allmänna uttalanden om hur den sociala samlevnaden bör gestaltas, framför allt grundsatser om förhållandet mellan arbetsgivare och arbetare, dels direktiv för den statliga politiken. I det förra hänseendet är anknytningen till Leo XIII:s rundskrivelse synnerligen stark. Man kan dock konstatera en utveckling såtillvida som de besuttnas plikter och det rättmätiga i vissa arbetarklassens fordringar starkare understryks. Tonen i framställningen är överhuvud inte så markerat patriarkalisk-konservativ. Privategendomen har, betonas det, en dubbel funktion, den individuella, att tjäna till ägarens och hans familjs underhåll, och den sociala, att tjäna till nytta för alla, till höjandet av det allmänna väståndet. De besittandes skyldighet att vid utnyttjandet av sin äganderätt ta hänsyn till den sociala synpunkten inskräpes samtidigt som det

betonas att egendomsrätten inte förverkas därför att denna uppmaning inte följes. Förhållandet mellan kapital och arbete bör gestaltas på sådant sätt, att utan rubbning av den privata äganderätten en förbättring inträder i de fattigas läge. Proletariatet bör avproletariseras genom att det möjliggöres för alla att skaffa sig någon egendom. Man bör söka uppnå, "att åtminstone i framtiden de frambragta produkterna blott i rimlig proportion hopar sig hos de besittande och i stor utsträckning tillflyter lönearbetarklassen". Härmed handlar man i själva verket i sant konservativ anda. "Endast för detta pris kan allmän ordning, ro och fred inom det mänskliga samhället med framgång hävdas gentemot omstörtningens makter." Vid bestämmandet av arbetslönerna skall främst tre synpunkter beaktas: arbetaren bör ha tillräckligt för sitt uppehälle, företaget måste bära sig, den allmänna välfärden får icke bringas i fara (t. ex. genom en lönepolitik, som framkallar arbetslöshet).

Det största intresset har de sidor, som behandlar de korporativa idéerna och statens förhållande till näringslivet. Här bryter kyrkan på vissa punkter med den gammalliberala åskådningen. Konkurrensfriheten "kan omöjligt vara näringslivets grundläggande princip. Erfarenheten har, sedan de fördärliga individualistiska teorierna omsatts i praktiken, visat detta till övermått. Därför föreligger den trängande nödvändigheten att ånyo underställa näringslivet en äkta och genomförd grundläggande princip." Rätts- och samhällsordningen, uppbyggen av kristliga grundsatser, måste ge sin prägel åt näringslivet. "Själens i denna ordning måste den samhälleliga kärleken vara; men den offentliga makten måste med kraft genomföra och bevara den." Staten har att, då det visar sig nödvändigt, ge bestämmelser som begränsar äganderättens fria utnyttjande. Sådana bestämmelser tjänar i grunden de besittandes eget intresse; de innebär icke att äganderätten upphäves utan att den beskyddas. Vissa slag av produktionsmedel kan till och med förbehållas det allmänna, "emedan den med dem förbundna alltför stora makten icke utan fara för det allmänna bästa kan överlämnas till privata företagare".

Som medel att "från tvisten mellan klasserna komma fram till ett endräktigt samarbete av stånden" anbefalls reglerad samverkan mellan till samma näringsgren anknutna personer, ett slags

korporativ organisation. Det är nödvändigt att "samhällsorganismens lemmar bildar en väl sammanfogad enhet" (wohlgefügte Glieder der Gesellschaftsorganismus sich bilden). Till ett visst stånd skall en person inte höra på grund av sin anslutning till det ena eller andra arbetsmarknadspartiet, utan på grund av sin särskilda sociala funktion. Ett stånd skall alltså omfatta arbetsgivare och anställda inom samma yrke. Beträffande ståndens verksamhet och funktioner görs endast vaga antydningar. Man synes tänka sig att stånden skall övertaga vissa statliga funktioner, naturligtvis dock under statens kontroll. Gemensamma angelägenheter, särskilt sådana, som gäller ståndets förhållande till folket i dess helhet, skall upptas av hela ståndet, sådana frågor, som berör de självständigas, respektive de anställdas särintressen, skall däremot kunna upptas av vederbörande grupper för sig. I övrigt nämns intet om sättet för fattande av beslut inom stånden. Ej heller berörs frågan om stånden skall medverka vid bildandet av statliga organ eller överhuvud hur deras förhållande till staten närmare skall gestaltas. Det betonas att den korporativa ordningen kan gestaltas på olika sätt, "blott rättvisans och den allmänna välfärdens krav tillfredsställes".

I detta sammanhang behandlas också i största korthet den korporativa organisationen i Italien. De uttalanden, som fölls om denna är ägnade att ge något större klarhet i frågan om hur enligt påvens mening den korporativa ordningen bör vara beskaffad. Efter att ha karakteriserat det italienska systemet avger påven följande omdöme: "Redan ett flyktigt överbärande visar fördelarna med den i det föregående i korthet skildrade ordningen: fredligt samarbete mellan klasserna, tillbakaträngande av de socialistiska organisationerna och strävandena, ordnande inflytande från den korporativa ämbetsmannakårens sida. För att emellertid i en fråga av denna betydelse icke försumma något... måste vi tillägga, att det icke undgår oss, hur som många befarar att staten skall träda i stället för den fria självverksamheten, i stället för att begränsa sig till det nödvändiga och tillräckliga stödandet och befrämjandet; vidare, att den nya syndikala och korporativa författningen (gewerkschaftliche und berufsständische Verfassung) har ett alltför starkt byråkratiskt och politiskt inslag; slutligen, att denna ordning, trots de uppräknade all-

männa företräden den erbjuder, kan vara mera tjänlig för politiska särsträvanden än för inledandet och genomförandet av en bättre samhällelig ordning." Dessa uttalanden är visserligen så försiktiga att det är svårt att fastställa deras verkliga mening (om en sådan finns). Man torde dock med säkerhet kunna anta, att påven velat vända sig mot de italienska förbandens fullständiga beroende av staten och särskilt mot det fascistiska partiets dominerande ställning inom dessa förband. I diskussionen kring *Quadragesimo anno* har man tämligen allmänt utgått från att i den av påven efterlysta korporativa organisationen korporationerna borde vara mera självständiga både gentemot staten och i förhållande till det eller de förhandenvarande politiska partierna än enligt det italienska systemet.

DEN NATIONELLA IDÉN

Den österrikiska nationalismen saknar inte anor, tvärtom kan den, liksom huset Habsburg, uppvisa en lysande stamtavla. Den kan ledas tillbaka till det heliga romerska riket och därmed till idén om ett under den katolska kyrkans hägn och under tyske kejsarens ledning enat Europa. Den kan också, om man ser till senare tider, anknyta till Donaumonarkiens traditioner, till tanken om tysk-österrikarna såsom sammanhållande och ledande det rike, vilket skulle utgöra Europas värn mot östern. Men på det närmast ligande förflutna kunde denna nationalism inte återropa sig efter 1918. Det stympade Österrike med dess rent tyska befolkning betraktades som ett tyskt irredenta. En anslutning till, ett uppgående i Tyskland var för det stora flertalet det naturliga slutmålet. För diktaturens ideologer gällde det att motivera, varför detta mål uppgivits, varför Österrike, stött på arvfjenden Italien, såg som riktlinje för sin politik att bevara sin självständighet gentemot Tyskland.

Dessa förhållanden förklarar den österrikiska nationalismens säregna karaktär. Med en energi, till vilken på andra håll saknas motstycke, sökte man visa att det egna landet var värt att vara självständigt. Vad som eljest anses självklart, måste här bevisas, ty man stred mot en tidigare allmänt omfattad åskådning. Motiveringen för Österrikes självständighet blev till stor del en

kritik av det nationalsocialistiska Tyskland och dess politik, den blev en oavhängighetsförklaring mot Tyskland. En defensiv, pacifistisk linje dominerade, vissheten om att landets självständighet var helt beroende av främmande makter präglade varje uttalande. Men med denna avvärjande, anspråkslösa attityd förenades på ett egendomligt sätt känslan av stolthet över ärorika traditioner. Stundom byggde man till och med på det förflutnas storhet upp en kulturell, fredlig aktivism, för vilken Österrike skymtade som medelpunkt i ett nyorganiserat, pacificerat Europa. De mest bisarra fantasier frodades i denna atmosfär av aristokratisk fattigdom.

Den nationalistiska rasläran avvisades självfallet av austrofascismens ideologer. Dels påpekade man det tvivelaktiga i uppfattningen om med skilda karaktärsegenskaper utrustade raser, dels förnekade man den gemensamma biologiska härstamningens övervägande betydelse för den nationella gemenskapen. Det är i första hand traditionerna, det gemensamma kulturarvet, som skapar ett folk, icke blodet eller språket. Mot blodets myt sattes "andens mysterium" (Schuschnigg). Från antisemitismen tog man principiellt avstånd på ett sätt, som knappast överensstämmer med det kristligt-sociala partiets tidigare ståndpunkt. I 1926 års program förklarade sig partiet bekämpa "det sönderfrätande judiska inflytandets välde på det andliga och ekonomiska området".

Hur från dessa utgångspunkter österrikarnas ställning till tyskarna skall bedömas har varit föremål för delade meningar. I "Der christliche Ständestaat" gjorde vissa författare gällande att det österrikiska folket bildar en från det tyska helt skild nation — det är falskt att kalla österrikaren tysk (t. ex. Lux 4 november 1934, Stillfried 22 mars 1936). I regel utgick man dock från att österrikarna bildar en grupp inom det tyska folket: "Österrike är och förblir tyskt" (Schuschnigg 30 november 1934). Tyskheten uppfattades då, väl att märka, väsentligen som en gemensamhet i karaktär och kulturell tradition samt framför allt i historisk mission. Med tyskheten följer inte någon gemenskap med det nationalsocialistiska Tyskland. Tvärtom, nationalsocialismen är otysk, en oäkta preussisk variant av tysk nationalism, "en fruktansvärd perversion av tyskheten" (Hildebrand D. c. S. 1 dec.

1935). Det är i den "verkliga", "äkta", tyskhetens namn, som Österrike vägrar anslutning till Tyskland.

Denna förvandling av tyskheten till ett rent metafysiskt begrepp var den springande punkten i den österrikiska nationalismen. Vissa egenskaper och syften förklarades för tyska, trots att de inte utmärkte eller omfattades av flertalet tyskar. Den österrikiska ideologien sökte sålunda monopolisera det i Österrike värdebetonade begreppet tyskhet på samma sätt som nationalsocialismen annekterade en rad i Tyskland värdebetonade begrepp, t. ex. socialism. Österrike blev det "sanna" Tyskland. Det mest fulländade uttrycket för denna tankeförvirring presteras av en författare i "Der christliche Ständestaat", som betecknade nazismen som en "små-tysk" rörelse och Hitlers maktövertagande i Tyskland som ett utslag av missriktad "österrikisk nationalism" (Böhm 1 juli 1935 och 1 mars 1936).

Vad var då den sanna tyskheten, den tyskhet, som motiverar Österrikes självständighet och därmed legitimerar diktaturen? Enklast kan den karakteriseras som motsatsen till nationalsocialismen. Den är anspråkslös, tolerant, förstående, fredlig, "västerländsk" och katolsk.

Det grundläggande draget i denna tyskhet — som stundom fattades som ett österrikiskt nationaldrag, stundom som en kulturtradition, stundom som en "mission" — var respekten och förståelsen för andra folk. Tyskarna (f. n. representerade av österrikarna) är i motsats till andra folk universella. De känner sig inte överlägsna andra nationer, just därför är de i själva verket överlägsna. Som grundval för nationell självhävdelse var denna synpunkt inte ny. Den återfinns hos nationella författare i skilda länder. Enligt Barrès och Maurras utmärker sig fransmännen, enligt Bismarck och Treitschke tyskarna, enligt Heidenstam och Sundbärg svenskarna för sin bristande egoism och självförhävelse. I intet annat land torde dock synpunkten ha spelat en sådan roll som i det nya Österrike, den blev här en hörnsten i den nationella ideologien.

I första häftet av "Der christliche Ständestaat" har Hildebrand i en uppsats om "Österrikes mission" givit en framställning, som klart sammanfattar den antydda tankegången. Den starka känslan för andra folk har, skrev han, alltid utmärkt den sanna tyskhe-

ten. "Den tyska nationens särskilda storhet har varit dess vilja att lära, dess andliga lidelse för all äkta kultur, dess sakliga glädje över främmande nationers kulturella insatser, dess beredvillighet att till fullo uppskatta främmande kynne. Kan vi tänka oss något mera otyskt än det dogmatiska förhållandet av den nordiska rasen, som ensam anses vara i stånd att utföra storverk? ... Österrikes höga mission i det närvarande läget är att vara en härd för den *sanna* tyskheten, för tysk anda och tysk tradition, som i dag fördömes och förnekas i Tyskland. Österrike, som en gång stod i spetsen för det heliga romerska riket av tysk nation, är i dag bestämt att vara bärare av den tyska nationens genius. I det att Österrike står emot den nationalsocialistiska stormvågen, tjänar det på bästa sätt icke blott tyskheten i dess härliga österrikiska gestalt, utan också tyskheten överhuvud. Det räddar Tysklands ära ... Det är en oas, i vilken den tyska anden helt kan utveckla sig, och det visar världen, att sann tyskhet ännu lever kvar, att tyskhet och nationalsocialism icke blott icke får likställas, utan djupast sett helt utesluter varandra. Genom Österrike måste en gång det från nationalsocialismen befriade Tyskland förnyas." Enligt denna uppfattning är Österrike "i verkligheten" centrum i Tyskland, det är kallat att ta ledningen av utvecklingen i sant tysk anda. Vad tiden kräver är "icke Österrikes anslutning till Tyskland, utan Tysklands anslutning till Österrike ... Den naturliga medelpunkten för ett tyskt Mellaneuropa kan blott vara Wien" (Wildner i D. c. S. 24 dec. 1933). "Endast Österrike är äkta tyskt, dvs. universellt-europeiskt, västerländskt-humanistiskt i bästa mening" (Dohrn i D. c. S. 14 okt. 1934). Österrike skall rädda Tyskland från "den otyska preussiska andans gift" (Hildebrand i "Engelbert Dollfuss"). På olika sätt varierades tanken om den sant tyska österrikiska nationalkaraktären, som på ett enastående sätt förenar överlägsen begåvning med ödmjukhet och förmåga av förståelse för andra. "Det tyska väsendet utmärkes", skriver Hildebrand (D. c. S. 1 dec. 1935), "av sitt djupa allvar, sin sällsynta andliga kraft, sin andliga rikedom, sin universella inriktning på alla områden. Tysken visar en organisk enhet av hjärta och intelligens ... Han karakteriseras av en enastående andlig spännkraft, av sällsynt intensitet och djup i upplevelsen. Och tysken är i djupet av sitt väsen universell. Han

har ingen fördom mot det främmande. Tvärtom, tysken når först genom beröring med främmande väsen till full utveckling av sin egenart." Stundom skymtar tanken, att österrikaren-tysken genom sin förmåga att förstå, utjämna och försona intar ett slags mellanställning mellan det timliga och det eviga. I hans själ försiggår, enligt en författare i den citerade tidskriften, ständigt en "Ausgleich zwischen zwei Polen, davon der eine in die Zeit, der andere in die Ewigkeit schaut" (Lux 21 okt. 1934). "Det är denna egenskap som bestämmer honom och hans statsbyggnad till redskap för en universell harmoni." Föreställningar av denna art motiverades på övligt sätt genom hänvisning till vissa författare, analogier med den österrikiska naturen, framförande av enskilda historiska gestalter såsom "typiska" eller "symboliska" osv. (goda exempel hos Fidelis' i "Österreichs europäische Sendung").

Den berörda synpunkten möter, om också inte så utförd och inte framförd med så överspönt patos, i de ledande statsmännens yttranden. Dollfuss: "Österrike har en europeisk uppgift. Beläget i kontinentens centrum är Österrike kallat att vara förmedlare mellan den alltyska kulturen, vars äldsta och förnämsta bärare det österrikiska folket sedan århundraden varit, och de andra nationerna. Just sammanlevandet sedan århundraden med andra nationer har gjort österrikaren mjukare, tåligare, mera förstående för främmande kulturer, hur mycket han än varit och är inriktad på att bevara sin egen kulturs renhet." Schuschnigg: "Just vi österrikare, som känner stolthet över vår fast rotade tyskhets och tillit till vår kultur, just vi vill för nu levande och kommande generationers skull sätta vår ära i att uppfylla vårt folks mission, att vara förbindelseled och förmedlare... att tjäna samhörighetens ande och sålunda förbli européer." Starhemberg: "Österrike är den enda form av tyskhets, som i sitt tänkande icke är bundet av de egna gränserna och som därför är i stånd att spela en roll i världen." Österrike är på en gång tyskt och övernationellt. Det har mottagit och mottager intryck från skilda håll men bevarar sin enhet. "När man genomvandrar det lilla Österrike av i dag", skriver Schuschnigg, "finner man i dess natur, dess kultur, dess konst, dess litteratur inflytelser från olika håll och dock finner man ett omiskännligt, klart, tydligt tyskt ansikte, som ser ut i

världen icke för att uppfordra till strid utan för att inbjuda till samverkan."

Den förmedlande och utjämnande mission, som Österrike har att fylla, bestäms närmare på olika sätt. Österrike tänktes, såsom av redan citerade uttalanden framgår, vara en medlare mellan de tyska folkgrupperna. Det är eller skall åtminstone bli den sanna tyskhetens kulturella (stundom synes man också mena politiska) centrum. Österrike skall också spela en medlande och ledande roll inom Donauområdet. Detta är en tanke som återkommer i otaliga inlägg (t. ex. i D. c. S. Diwald 17 dec. 1933, Kettenburg 11 mars 1934). Särskilt är Österrike, som "med den germanska nationaliteten förenar den slaviska vidden och den latinska formkulturen" (Fidelis) kallat att utgöra en förbindande länk mellan romaner och slaver. Med tanke på traditionerna från det heliga romerska rikets dagar är det naturligt, att Österrikes anknytning till Italien är särskilt intim. Sin högsta form har emellertid Österrikes mission i arbetet för fred och utjämning i hela västerlandet. Österrike är framför andra fredens apostel bland folken.

Dessa föreställningar var uppenbarligen historiskt betingade. Det är Donaumonarkien och framför allt det heliga romerska riket, som föresvävade det nya Österrikes profeter. Tanken att Österrike skall uppbära "rikets" traditioner har särskilt framförts av Schuschnigg. Kring "riksidén" uppstod hastigt en ideologi, som utgjorde en motsvarighet till talet om "det tredje riket" i det nationalsocialistiska Tyskland. "Vi måste verka för att Österrike banar väg för en nydaning", yttrade Schuschnigg i ett tal, "genom att se riket som Karl den store såg det, som Hohenstauferna såg det, som även våra monarker såg det, vi måste . . . fasthålla tanken på det heliga tyska riket." I ett annat tal yttrade kanslern: "I de yttersta, avgörande frågorna tjänar det lilla till synes så obetydliga, ekonomiskt svaga och maktpolitiskt inom trånga gränser instängda Österrike av i dag samma stora tankar som sina föregångare, det gamla Österrike, som vi ännu alla kommer ihåg, och än längre tillbaka det gamla, stora Riket, vars banérförare Österrike en gång varit." Denna "riksmission" var enligt Schuschniggs uttalanden kulturellt och politiskt förmedlande. I "Der

christliche Ständestaat" finner man dock stundom antydningar om att "riket skulle innebära en tysk eller mellaneuropeisk statsfederation under Österrikes ledning" (t. ex. Frankl 14 okt. 1934, Brunner 11 nov. 1934).

Med den nationella tankelinjen sammansmälts slutligen den religiösa. Såsom sant tysk stat men också såsom katolsk stat är Österrike fredens, folkförsoningens apostel i världen. Österrike blir vägröjaren för ett nytt, i kristendomens tecken enat Europa, bäraren av den västerländska humanistiska kulturtraditionen, Österrike är det sanna västerlandet. "Den som i dag bekänner sig till Österrike, han bekänner sig till den sanna tyskheten, till den västerländskt-kristna kulturen, till Kristus", skriver Hildebrand i "Der christliche Ständestaat" (23 sept. 1934). "Att bekänna sig till Österrike är att ställa sig på Guds sida", förklarade en annan författare (Hofer 3 juni 1934). I en uppsats av Schuschnigg i samma tidskrift (24 nov. 1935) har "västerlandsmystiken" fått en klassisk utformning. "Österrike har i grunden sitt berättigande däri, att det är det sista stycket västerland i världen. Västerlandet är, sådant vi uppfattar det, den harmoniska föreningen av de väldiga tankar, som framsprungit ur kontakten mellan den antika kristendomen och den germanska andan. Tag bort en av dessa båda krafter, den nationella eller den religiösa, och det finns inte längre något västerland. Väsentlig för västerlandet är vår kulturs grundläggande sats: Det finns blott en Gud och denne Gud kan icke vara staten, nationen eller rasen, han är vår Gud, som står över tid och rum." Och i ett tal har Schuschnigg betecknat Österrikes mission som "den jordiska skuggan av Corpus christi mysticum".

STAT OCH SAMHÄLLSLIV I DIKTATURENS IDEOLOGI

Den litteratur, som växte upp kring den nya staten, byggde till så väsentlig grad på den katolska socialläran, att vi i huvudsak kan hänvisa till den föregående redogörelsen. På några punkter bör dock utformningen av de katolska grundsatserna i den politiska diskussionen beröras, varjämte vissa i encyklikorna icke berörda frågor måste upptas.

I enlighet med den katolska statsläran avvisades den i Tyskland

och Italien härskande uppfattningen om statens allmakt, om statens rätt att, så långt dess eget intresse fordrar, reglera medborgarnas alla livsyttningar. Staten är intet självändamål, blott ett redskap för tillgodoseendet av begränsade timliga intressen. Först och främst är statsmakten begränsad av kyrkans högre anspråk. Det är blott en del, och icke den viktigaste delen, av människornas verksamhet, som står under statens ledning. Nationalsocialismens idéer om statens allmakt kan därför betecknas som hedniska. Enligt dessa upphöjs staten-folket till Gud. De innebär en negation av de andliga, religiösa värdena, bortser från människans karaktär av evighetsvarelse (jfr t. ex. i D. c. S. Hildebrand 15 april 1934, Aigner 17 mars 1935). Staten är emellertid, såsom klargöres i de påvliga rundskrivelserna, också skyldig att respektera individuella frihetssfärer på andra områden än det religiösa. Staten är bunden av den naturliga rätten, som har sitt ursprung i Gud. Först och främst är äganderätten och med denna sammanhängande rättigheter (arvsrätten, rätten till fritt förvärv) okränkbar. Genom dessa drag av principiell, naturrättslig liberalism skilde sig austrofascismen från andra fascistiska läror. Det bör tilläggas, att denna skillnad, vad ekonomiska frågor och särskilt äganderätten angår, i praktiken inte fick alltför stor betydelse, eftersom i Tyskland och Italien äganderätt och privat företagsamhet erkändes såsom nyttiga för staten.

I nära sammanhang med denna gränsdragning mellan stat och individ står förhållandet att en rad föreställningar, som vunnit fäste i Tyskland och Italien, inte infördes i den österrikiska ideologien. Organismteorin i dess mera egentliga mening var inte upptagen. Om staten, eller folket inom staten, uppfattas som en organisk enhet, finns intet utrymme för de absoluta individuella rättigheter, som den katolska läran kräver. I de österrikiska skrifterna talades inte om individen som ett led i staten, om hans skyldighet att offra allt för staten, om den individuella tillvarons oväsentlighet i jämförelse med statens liv, hela statsmetafysiken saknas. Givet är att man inte heller ansåg en viss person eller ett visst parti besitta övermänsklig auktoritet. Absolut auktoritet finnes endast hos Gud, statens ledare äger äkta auktoritet i den mån deras verksamhet står i överensstämmelse med de gudomliga lagarna (jfr Hildebrand i de två första numren av D. c. S.).

Rätten innebär inte, såsom i Tyskland gjorts gällande, ett omedelbart förverkligande av det ur statens eller folkets synpunkt nyttiga, utan ett system av fasta normer, som utgår från enligt den katolska läran giltiga principer.

Diktaturen, den auktoritära staten kan, såsom redan betonats, inte i och för sig legitimeras genom den katolska statsläran. Det är genom att diktaturen tillämpar katolska grundsatser, som den erhåller denna legitimation. I själva verket kan någon utformad ideologi, som hävdar den auktoritära statens principiella överlägsenhet gentemot demokratin, inte sägas föreligga i den österrikiska litteraturen. Schuschnigg betonade i sitt arbete om 1934 års författning de svårigheter, som i Österrike liksom i vissa andra stater mötte vid tillämpningen av parlamentarisk-demokratiska metoder och sökte uppvisa den nya ordningens nödvändighet, men han presterade ingen generell kritik av demokratin och intet programmatiskt försvar för diktaturen. Liksom andra försvarare av regimen underströk han på ett uppenbart överdrivet sätt de demokratiska moment, som fanns i den nya författningen, och synes snarast vilja betrakta denna som blott en av särskilda skäl betingad reform av demokratin. Genom det nya systemet "skall under bevarande av principiellt demokratiska moment demokratiens tidigare så ofta beklagade urartning till demagogi och varje form av ofruktbar obstruktion förhindras". I ett tal karakteriserade Schuschnigg ständsordningen som ett uttryck för "en sannare, mera genomförd och genomtänkt demokrati än den formalism som består i räkning av huvuden, i avgöranden med hänsyn till tillfälligt sammanförda massor..." I "Der christliche Ständestaat" gav flera auktoritativa författare uttryck åt en liknande tankegång (Ender 4 nov. 1934, Posony 3 nov. 1935). Hos de tre professorer vid Wienuniversitetet, som skrivit om det nya statskicket (Adamovich, Merkl och Voegelin), möter man ingen diktaturideologi av den art, som återfanns i praktiskt taget alla motsvarande arbeten i Tyskland och Italien. Alla betonade att det auktoritära draget i författningen är grundläggande, och sökte inte på samma sätt som Schuschnigg framhäva de demokratiska momenten; särskilt Merkl uttalade bestämt, att den nya regimen icke rimligen kan karakteriseras som en demokrati. Såväl Merkl som Voegelin, vilka diskuterade orsakerna till regimförändringen,

framhävde den österrikiska parlamentarismens svårigheter. 1920 års demokrati var, skriver Merkl, en demokrati utan demokrater, partierna valde demokratin som "den rättsliga plattform, från vilken man bäst trodde sig kunna avvärja en diktatur från annat håll". Voegelins tes var i grunden densamma: i Österrike fanns icke den enhet, den värdegemenskap, som är förutsättningen för den demokratiska principens användbarhet. Den auktoritära staten framställdes sålunda väsentligen såsom historiskt betingad. Dessa tankelinjer kontrasterar skarpt mot den tyska och Italienska mystiken.

Den nya författningen skulle tydligen utan stora svårigheter kunna göras monarkisk. I "Der christliche Ständestaat" har ett stort antal författare — fastän inga ledande politiker — anbefallt monarkien som ett medel att stabilisera statsordningen och höja dess auktoritet.

Inte heller de vittgående begränsningarna av den medborgerliga friheten har följts av någon tvångets filosofi; såvitt bekant har inte påståtts, att de innebar förverkligandet av den sanna friheten. De försvarades helt enkelt såsom nödvändiga för regimens säkerhet. I fråga om gränserna för yttrande- och tryckfrihet användes från andra diktaturstater välkända formuleringar: den "uppbyggande" kritiken förklarades vara värdefull, under det att den "nedrivande" fördömdes. Man skiljde på vissa grundläggande principer, som alla måste respektera, och frågor av mindre vikt, där skilda meningar var tillåtna. Vi återger som exempel några uttalanden av Schuschnigg. "Meningsskiljaktigheter finns och måste finnas, ty likriktning är ingenting för Österrike, men dessa meningsskiljaktigheter måste överbyggas... och, när läget blir allvarligt, förstummas" (17 febr. 1935). "Ingen av oss kan i dag företräda uppfattningen, att det är möjligt att befalla fram en världsåskådning" (25 mars 1935). "Uniformering av åsikter och undertryckning av friheten strider mot den österrikiska karaktären... Emellertid måste en gräns dragas: respekten för den gemensamma nämnaren måste under alla omständigheter säkras. Denna gemensamma nämnare är den ovillkorliga bekännelsen till fosterlandet. När detta synes hotat, kan ingen hänsyn tagas" (5 april 1935). "En kritik, som har till syfte att förintä och förstöra, får icke finna någon plats i vårt land" (28 april 1935).

Typisk är en artikel i "Der christliche Ständestaat" om "Pressen i den nya staten" (Müller 19 maj 1935). I Österrike är, framhölls det, ej fråga om rikriktning och enhetligt ledd propaganda. Uppbyggande kritik är välkommen. "Det motsvarar naturligtvis den fosterländska rörelsens struktur och den närvarande väldiga nydaningsprocessens karaktär, att visserligen motsatta åsikter icke får spridas rörande de politiska huvudlinjerna och det österrikiska programmet, men väl i vissa fall rörande taktik och metoder. Huvudsaken är att alla meningar framförs i den fosterländska solidaritetens anda."

Den vetenskapliga friheten proklamerades i författningen, men samtidigt antyddes här, att principen icke var ovillkorligt giltig i fråga om forskare i offentlig tjänst. På denna punkt har i diskussionen synpunkter framförts, som kunde vara hämtade ur ett tal av Goebbels. Ett exempel ur "Der christliche Ständestaat" (Giehl 22 juli 1934): "Österrikes värde av i dag kräver en österrikisk historieuppfattning, så att den myt, som varje stat behöver, blir upparbetad. Detta tvång, denna måttstock begränsar icke den historiska vetenskapens frihet och gör intet intrång på sanningen; det är en plikt, som medföljer innehavet av en offentlig tjänst... Det finns tillräckligt mycket fakta, historiskt säkra och väl dokumenterade fakta, som kan tjäna detta ändamål." I 1935 års högskolelag stadgades som en av universitetens uppgifter att uppfostra de studerande "till sedliga personligheter i den fosterländska gemenskapens anda".

Framför allt var det emellertid ståndsidéerna, som diskuterades i den österrikiska litteraturen. Ofta följde man slaviskt de i 1931 års encyklika framställda riktlinjerna och varierade blott de i denna använda formuleringarna. Den ledande tanken var att klasskillnaderna är ofrånkomliga och värdefulla, men att motsättningen mellan klasserna måste upphävas — klasserna skall bestå, men klasskampen skall bort. "Skillnaden mellan rik och fattig kan aldrig försvinna", skrev Lanske, "den är grundad i olikheten människorna emellan; den är i grunden drivkraften i varje mänsklig verksamhet. I motsats till den marxistiska teorien har den katolska samhällsläran aldrig verkat för utopien om ett klasslöst samhälle. Men klasskampen som sådan är en onaturlig företeelse." Schmitz ansåg klasskampen bero på en överbeto-

ning av de materiella intressena. Samtidigt förklarade han den farliga, "emedan den kommer de dunklaste och starkaste instinkterna att träda över medvetandets tröskel". Det gäller nu att bilägga klasskampen, i första rummet genom rent ideella medel. Arbetarens sociala ställning skall höjas genom allas insikt om att allt hederligt arbete är lika ädelt och att vad som skiljer är ringa mot det som enar. "Vi vill icke proletarisera", yttrade Dollfuss i ett tal, "icke sänka massans sociala ställning, utan vi vill ställa arbetaren på ett socialt högre plan och framför allt göra honom medveten om att den, som fyller sin plikt, är lika mycket värd som sina medmänniskor." Enligt Starhemberg kunde arbetarna vinnas för regimen blott genom att den kristna idén om kärlek till nästan genomtränger förhållandet mellan arbetsgivare och arbetare. På detta sätt skall arbetaren få andligt rotfäste i den borgerliga staten (Schmitz talar om "geistige Ansiedlung") det skall bli klart för envar att "trots alla olikheter bildar vi dock allihop en enda österrikisk familj" (Singer i D. c. S. 24 maj 1936, jfr t. ex. Prettenhofer 14 jan. 1934, Weichs 27 jan. 1935). Det materiella proletärbegreppet är, enligt en författare i "Der christliche Ständestaat" (Reisner 29 mars 1936), oriktigt. "En hantverkare eller en arbetare, som sköter sitt liv och sitt arbete bra, är aldrig en proletär." I grunden hör blott rastlösa personer utan känsla för evighetsvärden till proletariatet. Flykten från realiteterna var, såsom synes, lika elegant som i den nationalsocialistiska ideologien.

Det främsta organisatoriska medlet till klasskampens övervinande var ståndsorganisationen, sådan den tecknas i 1931 års encyklika. Vi skall endast återge ett uttryck för den tankegång, som i detta sammanhang ständigt framförs (Breitenfeld i D. c. S. 7 jan. 1934). "I stället för klassmotsättningarnas klyfta, som uppdelar samhället i fattiga och rika, i mäktiga och rättslösa, i härskande och behärskade, i högre och lägre, skall träda vertikalt uppbyggda stånd (Berufsstände), som samverkande med varandra söker att förverkliga det mänskliga samhällets timliga syften... De arbetande människornas gemenskapsbehov skall icke längre söka tillfredsställelse i den asociala klassen, utan finner i ståndets gemenskap en social, sedlig och harmonisk tillflykt. I stället för att känna sig mekaniserad, som en del av maskinen, kan arbeta-

ren som levande del av ett levande helt få en andlig andel i sitt verk, och i stället för det dödande förvärvsmotivet kan träda det sedligt högre arbetsmotivet... eller tjänstemotivet. På detta sätt kan människorna försättas till en helt annan andligt och sedligt högre sfär och föras över från den hatfyllda klassen till det harmoniska samhället, som han icke längre känner sig utstött från utan av vilket han blivit en fullvärdig medlem." En mera realistisk tanke framträder hos Lanske, som betonade ståndsorganisationens värde för den borgerliga samhällsordningens bevarande: "den katolska samhällsläran ser i ett återupplivande av ståndsprincipen... en väsentlig förutsättning för friheten och kulturen, för äganderätten och arvsrätten..." Socialministern Dobretsberger betonade, att den socialpolitiska verksamhet, som stånden bör utöva, inte är ägnad att avskräcka företagen: "Omsorgen om de arbetande människornas hälsa och liv är en kostnad, som man i den privatekonomiska produktionen måste räkna med, likaväl som man medtar kapitalräntan vid beräkningen av ett företags räntabilitet" (D. c. S. 26 jan. 1936).

De nu berörda synpunkterna var utan tvivel de dominerande i diskussionen. Det bör emellertid framhållas, att vissa författare starkt underströk de påvliga uppmaningarna till förbättring av arbetarklassens ekonomiska läge. Man utgick härvid naturligtvis från att denna förbättring skulle ske utan någon djupgående förändring av samhällsordningen (jfr i D. c. S. Naumann 21 jan. 1934, Mikos 22 april 1934). Winter som i egenskap av vice borgmästare i Wien särskilt strävat att vinna arbetarna för regimen, uttalade i sin bok "Arbeiterchaft und Staat", att de tyska och italienska diktaturerna identifierat arbetsgivarintresse och ståndintresse. Detta är, försäkrade han, ej fallet i Österrike.

GRUNDDRAG I FASCISMENS IDEOLOGI

Ett antiintellektualistiskt, mot tron på förnuftet och tänkandet fientligt drag har framträtt i många politiska åskådningar före fascismen. Redan den traditionalism och skepticism, som ofta är ett väsentligt moment i konservativa ideologier, kan sägas rymma ett visst mått av antirationalism. Man bestrider möjligheten av att genom rationella överväganden och åtgärder omforma det "organiskt" framvuxna samhället. Även en mera generell antiintellektualism, en tendens att upphöja intuition, instinkt och impuls på förnuftets bekostnad har spelat en betydande roll i tidigare politiskt tänkande. Icke desto mindre torde det kunna påstås, att den moderna fascismen på denna punkt intar en särställning, den har med ojämförlig styrka betonat och utfört den antirationalistiska synpunkten. Vi tänker då inte på den österrikiska varianten, som i likhet med otaliga tidigare tankeriktningar i den religiösa hypotesen funnit en grund för en politisk teori. Det är de tyska och italienska riktningarna, som här uppvisar originella drag. Hos en rad av dessa rörelserns främsta ideologer framträder en principiell och genomförd fientlighet mot rationalismen. Instinkten, den oreflektade tron, primitivismen, aktivismen utan mål värderas, under det att reflexionen, förnuftet, viljan till klarhet nedsätts. Hos vissa ideologer, framför allt i Italien, drevs antiintellektualismen till sin spets i tankekedjan nihilism-livstro-illusionism; det centrala är tro på "livets", dvs. den utåtriktade handlingens, aktivitetens absoluta värde och på ideologierna som medel att stärka handlingslivet. Såsom yttersta konsekvens av denna inställning skymtar tanken, att illusionsbildningen är det väsentliga målet för politisk verksamhet. Den grupp, som behärskar staten, har, enligt Paretos anvisning, att förse den stora massan med de för dess trivsel och lugna

underkastelse nödvändiga myterna. Dessa blir det främsta medlet att uppehålla integrationen, den nödvändiga samhörigheten, inom staten. Fulländningen är nådd, då ett Messiasrike av denna världen förkunnas av personer, som inte tror på annat än värdet av att deras förkunnelse blir trodd.

De bisarra resultat, till vilka den antiintellektualistiska inställningen leder, har i det föregående berörts. Det reflekterade och systematiska upphöjandet av impuls och instinkt innebär en självmotsägelse, man tänker sig till det icke genomtänkta överlägsenhet. En rad ideologiska författare utformar tanke-system under betonande av tänkandets meningslöshet. Det talas om alltings relativitet, men denna tanke tillämpas inte på relativismen. I detta sammanhang skall vi endast söka belysa frågan, varför den antirationalistiska inställning, som spelade en så stor roll i samtidens tankeliv, starkt framträtt just inom de fascistiska rörelserna.

Kärnan i de fascistiska rörelserna utgjordes av en grupp politiska kondottiärer, vilkas mål varit makten. För att vinna makten använde man skiftande medel, sökte vinna de mest skilda folkgrupper, växlade program i väsentliga punkter. En anti-programmatisk och i grunden antiideologisk inställning var för dessa grupper den naturliga, den utgjorde, kan det sägas, maktsträvandets enda nödvändiga ideologiska grundval. Växlingarna i program och metoder kunde te sig betydelselösa, då målet — att nå makten — helt överskyggade de använda medlen. Antiintellektualismen blev för dessa rörelser ett behövligt värn mot rationalistisk kritik. Alla anklagelser för åsiktsändring tillbakavisades av Mussolini under åren 1919—1921 med allmänna uttalanden om trons, viljans och handlingens överlägsenhet.

Att antiintellektualismen lämnar stöd åt en principiell kritik av demokratin är utan vidare klart. Demokratiens väsen är diskussion, utjämnande, kompromiss, dess teoretiker utgår från möjligheten av rationella lösningar som är acceptabla för det stora flertalet, och ser i samhällsfreden det grundläggande värdet. Den med icke våldsamma medel förda kampen mellan olika åskådningar är väsentlig för demokratin, denna fixerar icke ett gemensamt politiskt värdebestånd. Med utgångspunkt från den relativistiska aktivismen har demokratin angripits såsom ägnad

att försvaga handlingsviljan och den primitiva tron, som ett medel att undergräva den élan som betraktas som det enda absoluta värdet. I stället för det fredliga övertygandet predikar man suggestionen och våldet. Våldet blir det högsta uttrycket för handlingsdriften och tillika en stimulans för tron. Emot den statsform där man diskuterar och förhandlar sättes handlandets statsform, diktaturen, där de aktiva och starka leder och där massans begär efter en tro utan reservationer fylles genom den statliga reklamen.

Ett samband synes också föreligga mellan antiintellektualismen och reaktionen mot socialismen och kommunismen, mot de rörelser som hotar den bestående sociala hierarkien. Dessa rörelser är burna av rationalistiskt patos. De tror sig med förnuftets hjälp kunna söndersmula de värdeföreställningar, som tjäna som stöd åt den privatkapitalistiska ordningen och framför allt åt de sociala och ekonomiska olikheterna. De är utilitarismens och upplysningsfilosofiens arvtagare. Antiintellektualismen hör till de förskansningar som byggs upp mot den hotande sociala omvälvningen. Genom nihilismen undandrar man sig den rationalistiska analysen, genom den nya livskänslan ges romantisk glans åt det bestående, även åt brytningarna och olyckan ("livets mångfald och rikedom"), genom illusionismen skapas myter för masskonsumtion. Liksom det tidiga 1800-talets romantik blev ett vapen mot den politiska jämlikhetsidéen blir sålunda antiintellektualismen ett vapen i kampen mot kravet på social och ekonomisk utjämning. I hägnat av denna tro av andra graden kan man stärka de angräpnade politiska, religiösa och sociala värdehierarkierna.

Antiintellektualismen har — det bör slutligen understrykas — bidragit att möjliggöra den systematiska idealiseringen, den begreppsmystik, som är kännetecknande för den utformade fascistiska ideologin. Den franske essayisten Julien Benda skrev i "Belphégor" med tanke på franska antiintellektualister såsom Bergson, Barrès och Sorel: "Det kan sägas, att om man förr ansträngde sig för att begränsa ordens oklarhet, söker man nu begränsa deras klarhet." Denna sats kunde tjäna som motto för den fascistiska statsmetafysiken.

Den enhet, vars bevarande och stärkande av de skilda fascistiska rörelsernas ideologer framställdes som det väsentliga målet, är det

samhälle, i vilket rörelsen härskar. Den absoluta sammanhållning och gemenskap, som krävs inom detta samhälle, motiverades på olika sätt: i Österrike framhävdes den religiösa och kulturella samhörigheten, i Tyskland talades om det av "blod och jord" bestämda, genom tiderna fortlevande folket, i Italien hänvisades till statsorganisationen såsom överindividuell storhet. Dessa skiljaktigheter är inte av större betydelse. Uppenbart är att, vilket uttryckssätt man än begagnar, den bestående staten konstituerar den avgörande bindningen. Och lika uppenbart är att upphöjandet av denna stat är en appell till lydaktighet mot den grupp, som behärskar staten. Den nationella gemenskapen innebär absolut underkastelse under fascismen.

Denna ideologi behöver icke med nödvändighet leda till nationalism i den meningen att en aggressiv och expansionistisk statspolitik fordras. I Tyskland och Italien följdes visserligen denna linje, men i Österrike såg man av lättförståeliga skäl i fred och internationell samverkan ett livsvillkor för statens bestånd. Inrikespolitiskt ledde ideologien i de skilda staterna till i huvudsak samma slutsatser. Motsättningarna inom staten framställs som oväsentliga, det gemensamma ter sig som oändligt stort jämfört med det skiljande. Individer, yrkesgrupper och socialklasser är nödvändiga led i samhällsorganisationen. De får inte känna sig som konkurrenter om det goda, samhället har att bjuda, utan måste i samhällets kraftutveckling se målet för sina strävanden. I Tyskland och Italien gavs denna tankegång enligt uråldrigt mönster den formen, att individerna betecknas såsom endast redskap eller medel för uppnåendet av överindividuella syften. Mer eller mindre klart och medvetet mynnar sålunda den fascistiska ideologien ut i organismteorien: samhället, staten eller det genom tiderna fortlevande folket förklaras utgöra en personlighet med egen vilja och en bestämd kallelse. Då denna personlighet är stum, blir fascismen dess språkrör; diktatorerna blir orakel, från vilkas läppar faller de av gudomen-nationen inspirerade budorden. Med full klarhet framträdde denna tanke i de tyska och italienska doktrinerna. I den österrikiska ideologien åter användes Gud som legitimationsfaktor. Det är den österrikiska statens vilja att förverkliga Guds vilja, som rättfärdigar den. Men på denna omväg uppnåddes, liksom i Tyskland och Italien, ett förhållande

av staten och av diktaturen som bärare av denna stats mission.

Alla de fascistiska diktaturena söker alltså betäckning bakom överindividuella viljor, i Österrike ytterst Guds vilja, i Tyskland och Italien folkets eller statens. Den som i skydd av kyrkan, byråkratien, armén och polisen säger sig ha fullmakt att uttrycka dessa viljor blir inte motsagd. Makten av en traditionell idealistisk terminologi torde till och med säkra, att han inom vissa grupper blir trodd. I Italien och Tyskland kom man fullt konsekvent till slutsatsen, att demokrati råder. Den "verkliga" folk- eller statsviljan är ju bestämmande, även om denna vilja "i verkligheten" blott finns hos en enda eller hos ett fåtal personer. Folket kan sålunda förtryckas i "folkets" namn. Då de medborgerliga friheterna undertrycks, realiseras den "verkliga" friheten, friheten att vara sitt bättre jag, dvs. det i "folket" — folket såsom fiktion — helt uppgående jaget.

Organismteorien har sedan antiken varit en viktig beståndsdel i otaliga politiska ideologier. Flertalet av de ordkonster, som fascismens teoretiker förevisade med en uppfinnares entusiasm, har under århundraden använts av aristokratiska och konservativa rörelser. Då de missnöjda plebejerna uttågade ur det gamla Rom, förmåddes de enligt sägnen att återvända genom patriciernas hänvisning till organismtanken. Alla samhällsklasser bildade, enligt patriciernas talesman, nödvändiga led av samhällsorganismen på samma sätt som kroppens lemmar var nödvändiga för kroppens existens, plebejernas uttåg vore att likna vid ett uppror mot magen från övriga kroppsdelars sida och kunde liksom ett sådant uppror blott vara till men för helheten. Under medeltiden försvarades det bestående samhället genom analogier av samma art. Innebörden i och verkningarna av denna ideologi har med oöverträfflig klarhet skildrats av Tawney i "Religion and the rise of capitalism"; vi kan inte underlåta att citera några huvudpunkter. "Den sociala ordningens konsekvenser godtogs i all deras hårdhet och brutalitet. De godtogs med förvånande lydaktighet... Vad de innebär är icke någon småsak. Det är ingenting annat än hela det feodala samhällets struktur — klassprivilegium, klassförtryck, exploatering, träldom. Men dessa ting kan icke, ansåg man, behandlas som helt enkelt främmande för religionen, ty religionen omfattar allt. De måste ges en etisk

mening, måste visas vara uttryck för en högre plan. Den mening, man ger dem, är enkel. Klasskillnaderna rationaliserades under medeltiden genom en funktionell teori om samhället på samma sätt som den fria konkurrensen under 1700-talet rationaliserades genom teorien om ekonomisk harmoni... Samhället, liksom människokroppen, är en organism bestående av olika lemmar. Varje lem har sin bestämda funktion, bön eller försvar eller handel eller arbete i jorden. Varje lem måste få vad som passar dess status och får icke begära mer. Inom klasserna skall jämlikhet finnas... Mellan klasserna är olikheter i social ställning nödvändiga. Feodalherrens egendom, bondens eller hantverkarens arbete, krigarens vildhet betraktades icke som fientliga eller likgiltiga ur det andliga livets synpunkt. Genom Ithuriels trollspö sublimerades de till tjänst, kallelse och ridderskap... Välsignade av kyrkan, blev privilegium och makt ämbete och plikt."

Organismteoriens allmänt konservativa konsekvenser framträdde även i dess fascistiska version. Teorien möjliggör inte blott för en viss rörelse, en viss krets, att uppträda som inkarnationen av den helhet, som upphöjs som den väsentliga eller organiska. Med föreställningen om samhället som en organism och om individerna och de sociala grupperna såsom delar eller lemmar i denna organism följer med nödvändighet en statisk uppfattning: klasskillnaderna är nödvändiga och måste bevaras, sociala förändringar kan inte komma till stånd på annat sätt än genom en sakta försiggående, "organisk" utveckling. Tanken att varje konflikt inom den organiska enheten är farlig för det hela blir ett värn för den bestående sociala grupperingen, ty det är uppenbarligen från de socialt missgynnade folkklasserna, som missnöje med och angrepp mot det bestående kan väntas. Främst skiljer sig den moderna fascismen från medeltidens organiska teorier genom sin liberala färg. Med argument, hämtade från den hatade liberalismens teori, hävdar man värdet av den fria företagsamheten, den ekonomiska konkurrensen, och därmed också av möjligheten till övergång från en klass till en annan för de enskilda individerna.

Nära anknuten till den organiska uppfattningen är den korporativa ideologi, som spelat en så framträdande roll i de fascistiska rörelserna. De olika näringsgrenarna kan med organismteoriens

stöd framställas som lemmar i statsorganismen och samtidigt som avgränsade enheter: alla inom jordbruket verksamma betraktas som en enhet, därför att de förser "det hela" med jordbruksartiklar osv. På detta sätt kommer man bort från den fruktade uppdelningen i socialklasser, fastän denna, såsom den politiska utvecklingen överallt i Europa visar, är mera naturlig i den meningen, att den, då frihet råder, blir den viktigaste grundvalen för bildandet av fackförbund och partier. Man hävdar, att arbetarna inom järnindustrien bör känna större samhörighet med järnverkens ägare än med arbetarna inom pappersindustrien. Det väsentliga får ej vara, att de båda arbetargrupperna har samma sociala ställning, viktigare är att i det ena fallet arbetare och arbetsgivare har att förse "det hela" med järn, i det andra med papper. Arbetarklassen kan bli farlig för fascismen, men inte den "organiska" enhet, som bildas av Kruppverkens direktörer och de tiotusentals arbetare, de anställer.

Det bör emellertid understrykas, att det s. k. korporativa systemet i Österrike och Italien samt motsvarande anordningar i Tyskland har en helt annan karaktär än det ståndssystem, som utbildades under medeltiden, eller den av förfascistiska teoretiker anbefallda nyordning, enligt vilken skilda yrkesorganisationer skulle tillerkännas vidsträckt befogenheter och statens funktioner i motsvarande grad begränsas. Den för fascismen kännetecknande ordningen innebär tvärtom, att statsledningen blir herre över alla tillåtna yrkesorganisationer. Endast om den ideologiska motiveringen tillerkänns avgörande betydelse, finns skäl för att tala om fascismens "korporativa stat". Med tanke på vederbörande organisationers faktiska maktställning i de fascistiska staterna i jämförelse med de demokratiska vore det riktigare att använda beteckningen "den antikorporativa staten". Det praktiska behov, som korporatismen fyller, är tydligen i första rummet arbetarmassornas inordnande under den nya regimen. Överallt har arbetarklassen varit den fascistiska rörelsens farligaste motståndare. Genom den korporativa ordningen har den berövats alla möjligheter till samlade aktioner, de skilda arbetargrupperna har isolerats från varandra och samtidigt förts under de statliga myndigheternas ledning och kontroll.

Fascismens i mera inskränkt mening ekonomiska ideologi är i

huvudpunkterna densamma som alla icke-socialistiska partiers. Den privata äganderätten till produktionsmedlen och den fria företagsamheten anses i princip värdefulla, någon fixering av gränsen för statsingripandet sker här lika litet som på andra håll. Ofta betonar fascismens ideologer rörelsens antiliberala karaktär. Det framhävs, att staten enligt fascismen bör ingripa, då det allmännas väl så kräver, och att sålunda äganderätten och rätten till konkurrens inte anses ha någon "absolut" karaktär. Denna uppfattning torde dock delas av alla faktiskt existerande liberala riktningar, det är endast mot en förgången naturrättsligt färgad liberalism, som fascismen på denna punkt vänder sig. Mot tanken på en successivt fortgående ekonomisk utjämning intar fascismens teoretiker en avvisande eller åtminstone skeptisk hållning. Det framhålls ständigt, att de materiella fördelarna är av relativt mindre betydelse, uppoffringen och idealiteten förhärsligas på bekostnad av den s. k. lyckomoralen, en allmän nivellering beskrivs som liktydig med ett förtärligande av det mänskliga livet. Då uppoffringen och försakelsen upphöjs, vänder man sig främst till de samhällsgrupper, som är fattiga och skall förbli fattiga. Då äganderätten och den fria konkurrensen sägs vara nödvändiga för framåtskridandet, är synpunkten tydligen en annan.

Det kanske mest originella i fascismens ideologi är den systematiskt genomförda idealiseringen. Idéer som sedan århundraden eller årtusenden tjänat som stöd för härskande grupper, framförs som revolutionära nydaningar. Regimer, som i huvudsak innebär ett bestående av den bestående sociala ordningen beskrivs som inledningen till ett nytt skede i mänsklighetens historia. Hitler och Mussolini, Rosenberg, Goebbels och Rocco karakteriserades som geniala och nyskapande tänkare. De begrepp, som tjänar som lösenord för fascismens motståndare, har först kritiserats och sedan, i en mening motsatt den ursprungliga, annekterats. Detta har skett, för att blott nämna de viktigaste orden, med demokrati, frihet och socialism. En nationalsocialist talade i full överensstämmelse med den härskande doktrinen, om han betecknade det Tyskland, vilket kännetecknas av diktatur, kapitalism och undertryckning av all opposition, som en fri, socialistisk demokrati.

Framställningen av samhällets sociala struktur, av förhållandet

mellan samhällsklasserna, betecknar idealiseringstendensens höjdpunkt. Man utgår från att genom olika ekonomisk ställning åtskilda samhällsgrupper måste finnas. Rikedomen likaväl som fattigdomen ter sig som ofrånkomliga och i grunden värdefulla realiteter. Men betydelsen av dessa olikheter bestrids. Inför den högre gemenskapen är de oväsentliga. "I verkligheten", "egentligen" är alla, som väl fyller sitt värv i helhetens tjänst, likställda, klasskillnaderna är illusioner skapade av agitatorer. Proletären bör känna sig likvärdig med millionären. Är icke båda delar av samma högre enhet, medlemmar av samma gemenskap? I den mån vissa klasser förhållas, är det de socialt lågtstående, för vilkas nödvändiga och uppoffrande arbete ledarna finner vackra skildringar. Det är bonden och arbetaren, icke industriledaren och affärsmannen, som möter på propagandaministeriernas affischer.

Tendensen är välkänd. Genom hela den religiöst betonade konservatismens historia går uppfattningen att sociala och ekonomiska olikheter i grunden är betydelselösa, ty den avgörande frågan är hur man skall få det i livet efter detta. Ja, ur denna synpunkt är till och med fattigdomen att föredraga: "det är lättare för en kamel att gå genom ett nålsöga än för den rike att komma in i himmelriket". Den österrikiska ideologien på denna punkt är därför lätt förståelig, den följer de i påvens encyklikor givna anvisningarna. Men nationalsocialismen och den italienska fascismen uppnådde samma resultat utan att stödja sig på religiösa föreställningar, utan att hänvisa missnöjda till en annan existens. Man förskotterar himmelriket. Redan i jordelivet skapas en rent ideell sfär, där alla är likvärdiga, där företagaren och hans "följe" är arbetskamrater, där de sociala skillnaderna genom ordens trollmakt försvinner. Allt kommer, som arbetsfrontens ledare Ley uttryckt det, i grunden an på "sjäslivets imponderabilia", dvs. på idéerna, icke på fakta. Denna ideologi har även avsatt tydliga yttre resultat. I Tyskland blev 1 maj helgdag samtidigt som fackföreningarnas kassor exproprierades. I alla de fascistiska staterna rekommenderas förbrödning mellan socialklasserna samtidigt som arbetarpartierna och arbetarnas fackorganisationer krossas. Arbetslönerna sänks visserligen, men genom "Kraft durch Freude" och "dopolavoro" får vissa arbetar-

grupper under semestern bo på eljest för rika reserverade hotell. Man erinrar sig Snoilskys bekanta rader: "Tryck själva den valkiga näven, ej blott en penning i den." Fascismen har gjort handtryckningen till det väsentliga.

De fascistiska rörelserna vill sålunda utplåna klassmedvetandet och klasskillnaderna under bevarande av de olikheter i ekonomisk ställning, ur vilka detta medvetande och dessa skillnader uppstått. Förhållandet mellan samhällsgrupperna skall icke störas av olikheter i ekonomisk standard. Renan, som Mussolini med all rätt betecknade som en av fascismens föregångare, har i "La réforme intellectuelle et morale" utfört denna tanke. Mot den moderna demokratien, som enligt hans mening hotade att nivellera för kulturens blomstring nödvändiga ekonomiska skillnader, ställer han den idylliska feodala tid, under vilken de lägre klasserna påstås ha glatts åt, icke avundats, de rikas lycka. "Intet samhälle är möjligt, om man strängt tillämpar idéerna om en rättvis fördelning mellan individerna... Man gör slut på mänskligheten, om man icke erkänner att hela klasser måste leva av andras ära och glädje. Bonden under den gamla regimen, som arbetade för adelsmännen, älskade dem och glädde sig åt den rika tillvaro, som andra kunde njuta av på grund av hans mödor, framstår för demokraten som en bedragen stackare... När Gubbio och Assisi såg sin unge herres bröllopskavalkad, var ingen avundsjuk. Alla tog del i allas liv; den fattige njöt av den rikes rikedom, munken av världsmannens fröjder, världsmannen av munkens böner; för alla fanns konsten, poesien och religionen." Men även Renan hänvisar till religionen för att rättfärdiga klasskillnaderna. Kyrkan har förståelse för den sociala ordningen. "Kyrkan vet väl, att de bästa ofta faller offer för de högre klassernas överlägsna ställning; men den vet också att naturen velat att det mänskliga samhället skulle indelas i olika grader. Den vet och den erkänner, att mångas primitivitet möjliggör en endas uppfostran, att mångas möda gör ett ädelt liv möjligt för några få; trots detta kallar den icke några privilegierade och andra rättslösa, ty det mänskliga arbetet är odelbart... Det tillkommer religionen att förklara dessa mysterier och att i den ideala världen erbjuda överflödande tröst åt alla dem, som offrats i detta liv."

Det är emellertid främst känslan av att vara en del i en högre

överindividuell enhet, som enligt fascismens ideologi skall göra klasskillnaderna betydelselösa. Denna för fascismen centrala tanke har kanske klarats uttryckts av D. H. Lawrence, vars arbeten överhuvud ger viktiga delar av fascismens känslomässiga bakgrund. "Ingen är eller kan vara blott individ", skriver Lawrence i "Apocalypse". "Det stora flertalet människor har blott en liten smula, om ens någon individualitet. Det stora flertalet lever och rör sig, tänker och känner kollektivt och har praktiskt taget inga individuella känslor och tankar. De är fragment av det kollektiva eller sociala medvetandet... Det är ett misstag att säga, att staten består av individer. Det gör den inte. Den består av en samling fragmentariska varelser... Som medborgare, som kollektiv varelse, finner människan sin uppfyllelse i tillfredsställandet av sin maktkänsla. Om hon hör till någon av de så kallade 'härskande nationerna', når hennes själ uppfyllelsen i känslan av statens styrka och makt. Om hennes land aristokratiskt stiger upp till glansens och maktens zenith inom staternas hierarki, når hon en allt starkare uppfyllelse, då också hon har en plats i denna hierarki." Det är denna poetdröm, som enligt fascismens ideologi måste bli verklighet. I statens, dvs. de maktägandes, framgångar skall den fattige finna den "uppfyllelse", som kommer honom att glömma sin egen lott.

EFTERSKRIFT

Då jag med glädje antagit Bokförlaget Aldus erbjudande att efter trettio år utge en ny upplaga av min bok "Den nationella diktaturen — nazismens och fascismens idéer" är det självfallet därför att jag vid en granskning tyckt mig finna att skriften i det väsentliga ger en riktig framställning av de behandlade diktaturrörelsernas uppkomst, struktur och idéer. Jag har inte företagit några som helst sakliga ändringar utan endast strukit sammanlagt ett par sidor i den gamla texten på grund av att jag fann den i vissa punkter onödigt utförlig.

I det följande skall jag i största korthet gå in på ett par frågor där jag tycker tillägg eller reservationer är befogade.

Vad särskilt den nazistiska diktaturens uppkomst beträffar har jag i boken starkt betonat den ekonomiska krisens dominerande betydelse för den skärpta maktkonflikten i Tyskland efter år 1930. Att de grupper som stödde nazismen vid de följande valen i regel tidigare röstat med skilda borgerliga partier har också framhållits. Ifråga om dessa förhållanden har senare några skrifter utgivits som närmare belyser utvecklingen. I min bok "Political Behaviour" (1937) har jag uppvisat att nazistiska väljare vid valen 1930—33 i huvudsak kom från de borgerliga folkgrupperna och i samband därmed har jag understrukt att vid det senaste valet före Hitlers maktövertagande kvinnorna i mycket stor omfattning stödde nazismen, inte på grund av några mer eller mindre djuppsykologiska motiv — såsom ofta hävdats — utan helt enkelt därför att kvinnorna dels följde männen i övergången till nazismen, dels även inom socialt lägre folkgrupper på grund av en ställning av beroende över påverkan röstat nazistiskt. I sitt arbete "From Democracy to Nazism" (1945) har Rudolf Heberle klarlagt att olika medelklassgrupper, fram-

för allt bönderna, under de kritiska åren gick över till nazismen; Heberle grundar sina slutsatser framför allt på detaljundersökningar i valet i Schleswig-Holstein.

Främst i mera populära och propagandistiska skrifter om nazismen har det ofta gjorts gällande att denna rörelse betingats av en speciellt tysk nationalkaraktär; det har talats om en tysk vilja till lydnad och underkastelse och även de nazistiska grymheterna har ställts i relation till föreställningar om tyska karaktärsdrag. Sådana förklaringsgrunder har jag inte alls tagit upp i min bok och jag anser fortfarande att de har mycket ringa relevans. Sannolikt är att vissa drag i tysk tradition och tysk uppfostran underlättade nazismens frammarsch men främst var det det katastrofala ekonomiska läget som betingade Hitlers seger. Under senare hälften av 1920-talet hade den tyska demokratin fungerat relativt bra och efter 1950 har den tyska folkstyrelsen hört till de mest stabila i Europa. Jag har vid flera tillfällen betonat att det tyska folket inte bör göras ansvarigt för den nazistiska regimens illdåd; detta framhävde jag redan i ett förord till skriften "Den gula fläcken" (en av Feuchtwanger publicerad redogörelse för antisemitismen i Tyskland) 1936 och jag har sedan haft anledning att återkomma till frågan. Såsom den engelske judiska författaren Victor Gollancz förklarade i en redan år 1946 utgiven skrift står fientligheterna mot det tyska folket lika lågt som den nazistiska fientligheten mot judarna.

I ett par hänseenden synes min framställning av nazismen böra kompletteras med ett par allmänna reflektioner. Jag har i min bok inte så starkt som den senare utvecklingen gjort naturligt framhåvt Hitlers och andra nazistiska ledares vilja till krig och erövringar. Då boken skrevs 1935 var det inte möjligt att fastställa den oerhörda roll som detta drag i nazismens ideologi senare skulle spela. Att Hitler efter konsolideringen av sin makt blev utpressare genom krigshot och småningom upphovsmannen till det andra världskriget berodde utan tvivel till stor del på mannens karaktär och avsikter men också på att de hotade europeiska demokratierna länge förde en eftergiftspolitik, som stimulerade den tyske ledarens makthunger och erövringslust. Vidare anser jag mig i min bok ha något överbetonat det rent konservativa draget i nazismens ideologi. Visserligen riktade sig

nazismen främst mot liberala och socialistiska rörelser och anknyter starkt till äldre konservativa och antiintellektualistiska tankegångar men det bör starkare än jag har gjort understrykas att stora och viktiga skillnader finns mellan nazismen och andra fascistiska rörelsers ideologier och mera representativa konservativa åskådningar.

PERSONREGISTER

Adamovich 175, 194 Aigner 193 Amann 94 Barrès 78, 188 Beckerath 141 Benda 203 Bergson 60, 136 Bismarck 74, 188 Bledsoe 92 von Blomberg 26 Bonomi 121 Bottai 147 Braeutigam 105 Breitenfeld 197 Brunner 192 Brüning 23, 25, 31 Buchner 102, 103 Böhm 188 Chamberlain, Houston Stewart 62 Corradini 108, 142, 153 Darré 49, 50, 68, 69, 105 Dietrich 51, 52, 83, 88, 92, 95 Diwald 191 Dobretsberger 175, 198 Dohrn 189 Dollfuss 159, 162, 164, 175, 177, 190, 197	Ebert 20 Ender 194 Ercole 150 Facta 121, 125 Fauser 97 Feder 49, 50, 73, 75, 101, 102, 103, 105, 106 Fidelis 190 Forsthoff 84, 91 Frankl 192 Freisler 79 Frick 26, 50, 96, 110 Gentile 142, 145, 147, 150 Gerber 81, 82, 97 Giehl 196 Ginsberg 58 Giolitti 120, 121, 122, 128 Gobineau 62 Goebbels 49, 50, 55, 56, 57, 62, 84, 89, 110, 208 Günther 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 72, 74 Göring 26, 29, 39, 50, 90, 94, 98, 104, 113 Haarkens 61 Haldane 182 Havestadt 81 Hegel 108 Heidenstam 188

- Hess 89
 von Hildebrand 176, 177, 187,
 188, 189, 192, 193
 Himmler 106
 von Hindenburg 20, 25, 26, 40
 Hitler 11, 18, 19, 25, 26, 29, 31,
 36, 39, 48, 49, 50, 53, 54, 55,
 57, 61, 62, 68, 69, 70, 71, 73,
 74, 75, 76, 77, 78, 79, 81, 82,
 85, 86, 90, 91, 95, 97, 102,
 104, 106, 110, 113, 115, 153,
 208
 Hofer 192
 Huber 51, 84, 112
 Hugenberg 22, 26, 29

 James 136
 Jenkins 11, 93

 von Kahr 19, 29
 Kant 60
 Kerschagl 175
 Kettenburg 191
 Knoll 175
 Koellreutter 51, 78, 81, 84, 89,
 91, 92, 97
 Krannhals 83, 109
 Krieck 51, 60, 95
 Krupp 103
 Köhler 110, 111, 113, 115

 Laband 99
 Lanske 175, 196, 198
 Larenz 97
 Lawrence 210
 Lassalle 163
 Ley 51, 84, 110, 114, 115, 116,
 209
 Ludendorff 20
 Lueger 171
 Luther 20
 Lux 187, 190

 Malinowski 58
 Mann, Thomas 74
 Mannesmann 103
 Marinetti 136, 150
 Marx 19, 20
 Matteotti 128
 Maurras 11, 188
 Merkl 175, 194, 195
 Mikos 198
 Moeller van den Bruck 108, 109
 Mosca 146
 Mussolini 11, 121, 122, 123,
 124, 125, 126, 127, 128, 129,
 135, 136, 138, 139, 140, 141,
 142, 145, 146, 147, 148, 149,
 150, 151, 152, 153, 202, 208
 Müller 21, 23, 196

 Naumann 198
 Nicolai 48, 51, 59, 60, 77, 84,
 96, 110
 Nietzsche 58, 59, 60, 74, 136,
 139
 Nitti 121

 Orlando 128

 von Papen 25, 26, 29
 Pareto 136, 137, 138, 139, 146
 Pellizzi 143
 Prettenhofer 197
 Prezzolini 124, 125

 Reisner 197
 Renan 149, 209
 Rocco 142, 144, 145, 147, 153,
 208
 Rosenberg 15, 49, 50, 51, 56,
 60, 67, 68, 69, 75, 76, 84, 95,
 102, 112, 153, 208
 Rudolf 67, 72
 Rust 96

- Röhm 28, 105
Rössle 57, 79, 81, 87
- Salandra 120, 129
Schacht 106
Schaumburg-Lippe 111
Scheuner 89
Schinkel 105
von Schleicher 26, 29
Schmitt, Carl 51, 84, 88, 89,
98, 113
Schmitz 175, 196, 197
Schuman 75
von Schuschnigg 162, 164, 175,
177, 187, 190, 191, 192, 194,
195
Schwarz van Berk 111
Seipel 171
Seldte 26, 29, 110
Singer 197
Sombart 92, 109, 110
Sorel 11, 59, 60, 136, 137, 141
Spengler 106, 107, 108
- Stapel 83, 93
Starhemberg 162, 164, 190, 197
Strasser 26, 29, 49, 73, 101, 104
Stresemann 18, 19, 20, 36
Stillfried 187
Sturzo 128
Sundbärg 188
- Tawney 205
Thyssen 103
Tilgher 139
Treitschke 74, 188
- Vaihinger 60, 139
Valentin 75
Voegelin 158, 175, 194, 195
Vogelsang 171
Weichs 197
Wildner 188
Wilhelm 56, 93, 111
Winter 198
Wrede 112
- Zahn 177

ALDUSBÖCKERNA
Fackböcker — populärvetenskap

LITTERATUR, SPRÅK

- Margit Abenius *Karin Boye* 14: 75
Staffan Björck *Löjligen familjerna* 11: 50
Francis Bull *Världslitteraturens historia* 11: 50
Gunnar Brandell (red.) *Synpunkter på Strindberg* 9: 75
Fredrik Böök *Analys och porträtt* 9: 50
John Chadwick *Mykenes röst — tolkningen av linear B* 6: 75
Lars-Olof Franzén (red.) *40-talsförfattare* 13: 50
Knut Hagberg *Linneansk linje* 6: 75
S. I. Hayakawa *Symbol, status, personlighet* 8: 75
— *Vårt språk och vår värld* 8: 50
Ingvar Holm *Harry Martinson* 15: 50
Olle Holmberg *Skratt och allvar i svensk litteratur* 9: 75
Olof Lagercrantz *Agnes von Krusenstjerna* 9: 75
Martin Lamm *August Strindberg* 12: 50
— *Det moderna dramat* 12: 50
John Landquist *Gustaf Fröding* 11: 50
Artur Lundkvist *Ikarus' flykt* 7: 50
Bertil Malmberg *Språket och människan* 8: 75
Gunnar Tideström *Edith Södergran* 8: 75

KONST, MUSIK, FILM

- Erik Blomberg *Naivister och realister* 8: 50
Henrik Cornell *Den svenska konstens historia I—II* 10: —/del
Jörn Donner *Djävulens ansikte. Ingmar Bergmans filmer* 9: 50
Alfred Einstein *Mozart* 12: 50
— *Musikens historia* 7: 50
E. Kjellberg—G. Säflund *Grekisk och romersk konst* 15: 50
Igor Stravinskij *Musikalisk poetik* 5: 25
Rolf Söderberg *Den svenska konsten under 1900-talet* 11: 50
— *Modern Swedish Art* 11: 50

HISTORIA, SAMHÄLLSKUNSKAP

- Nils Ahnlund *Gustaf Adolf den store* 9: 75
 Sture Bolin *Från Tacitus till Tage Erlander* 8: 50
 — *Ur penningens historia* 7: 50
 — *Världskriget och Versaillesfreden* 8: 50
 Sten Carlsson *Grupper och gestalter* 8: 75
 Finn Friis *Förenta Nationerna* 11: 50
 Lars Furhoff—Hans Hederberg *Dagspressen i Sverige* 10: 50
 John N. Hazard *Hur Sovjet styres* 9: 75
 Elis Håstad *Sveriges historia under 1900-talet* 8: 50
 John F. Kennedy *Studier i mod* 9: 50
 Georges Lefebvre *1789* 7: 50
 Erik Lönnroth *Från svensk medeltid* 8: 50
 Richard E. Neustadt *Presidentens makt* 9: 75
 Olle Nyman *Utländska statskick* 8: 75
 R. Oliver—J. D. Fage *Afrikas historia* 11: 50
 Sven Ulric Palme *På Karl Staafs tid* 12: 50
 George Pendle *Latinamerikas historia* 11: —
 Birger Sallnäs (red.) *Twistefrågor i svensk historia* 10: 50
 Henry J. Schmandt *De politiska idéernas historia* 16: 50
 Ivar Strahl *Den svenska kriminalpolitiken* 7: 50
 — *Makt och rätt* 6: 75
 David Thomson *Världshistoria 1914—1961* 8: 50
 Herbert Tingsten *Demokratiens problem* 7: —
 — *Nazismens och fascismens idéer* 11: —
 — *Svensk utrikesdebatt mellan världskrigen* 13: 50
 — *Viktoria och viktorianerna* 15: —
 — *Asikter och motiv* 8: 50
 Curt Weibull *Historiska problem och utvecklingslinjer* 8: 50
 — *Källkritik och historia* 9: 50
 Hans Villius (red.) *Ont uppsåt?* 8: 25

POLITIK, AKTUELL DEBATT

- Per Ahlmark *Den svenska atomvapendebatten* 9: 50
 Hannah Arendt *Den banala ondskan* 12: 50
 S. de Beauvoir—G. Halimi *Djamila Boupacha* 8: 50
 Edward Crankshaw *Öst mot öst — det nya kalla kriget* 8: 50
 Hans Dahlberg *Den nya horisonten* 7: 50
 Claude Eatherly—Günther Anders *Samvete förbjudet* 6: 75
 Peter Heimann *Bättre sjukvård!* 7: 25
 Erik Holm (red.) *Röd opposition* 9: 50

- Lyndon B. Johnson *Amerika och framtiden* 6: 75
 Herman Kahn *Tankar om det otänkbara* 10: 50
 John F. Kennedy *Fredens strategi* 7: 50
 Louis Lomax *Negerrevolten* 10: 50
 Åke Sparring (red.) *Kommunismen i Norden* 9: 50
 Herbert Tingsten *Skall kungamakten stärkas?* 5: 50

EKONOMI, SOCIOLOGI, GEOGRAFI

- Aldus världsatlas* 9: 50, inb. 14: 50
 Ruth Benedict *Kulturmönster* 8: 50
 Frederic Benham *Ekonomisk hjälp till underutvecklade länder* 5: 75
 Gunnar Boalt *Masskommunikation* 9: 25
 — *Människa, kontakt, miljö* 6: 75
 Bengt Danielsson *Dagligt liv på Raröia* 11: 50
 Åke Elmér *Från Fattigsverige till välfärdsstaten* 8: 50
 Karl-Erik Forsström *Brottslighet i siffror* 8: 75
 John Kenneth Galbraith *Den stora börskraschen 1929* 10: 50
 Torsten Gårdlund *Ekonomi och samhälle* 6: 75
 Eli F. Heckscher *Svenskt arbete och liv* 15: —
 Tor Heyerdahl *Aku-Aku* 9: 75
 Joachim Israel *Den vilda strejken* 6: 25
 U. W. Kitzinger *Spelet kring Europamarknaden* 8: 50
 Margaret Mead *Kvinnligt, manligt, mänskligt* 9: 50
 E. Rhenman—B. Stymne *Företagsledning i en föränderlig värld* 9: 75
 David Riesman *Den ensamma massan* 11: 50
 Carl Gösta Widstrand *Afrikas folk* 7: 50

RELIGION

- John M. Allegro *Dödahavsrollarna* 6: 75
 Georges Dumézil *De nordiska gudarna* 7: 50
 Helmuth von Glasenapp *De fem världsreligionerna* 16: 50
 Martin P:n Nilsson *Helvetets förhistoria* 6: 25
 Sven Ulric Palme *Kristendomens genombrott i Sverige* 7: 50
 Geo Widengren *Kungar, profeter och harlekiner* 6: 75
 — *Religionens ursprung* 5: 50

FILOSOFI, PSYKOLOGI

- J. A. C. Brown *Arbetslivets psykologi* 9: 75
 C. M. Fleming *Unga människor* 9: 50
 Selma H. Fraiberg *De magiska åren* 10: 75

- Sigmund Freud *Drömydning* 13: 50
 — *Sexualteori* 6: 50
 — *Vardagslivets psykopatologi* 8: 50
 Arnold Gesell *Barnet i utveckling* 7: 50
 Calvin S. Hall *Freuds psykologi* 6: 75
 Ingemar Hedenius *Livets mening* 9: 50
 — *Tro och livsåskådning* 11: 50
 L. Loewenstein—W. Gerhardi *Lär känna dig själv* 7: 50
 Jean-Paul Sartre *Existentialismen är en humanism* 5: 50
 Johannes Sløk *Existentialism* 8: —
 Eric B. Strauss *Psykiatri i vår tid* 4: 50
 G. H. von Wright *Logik, filosofi och språk* 10: 50

ASTRONOMI, FYSIK, MATEMATIK, STATISTIK

- Hannes Alfvén *Atomen, människan, universum* 6: 50
 Lincoln Barnett *Einstein och universum* 5: 25
 J. E. Berglund—L. Halldén *Vad är operationsanalys?* 10: 50
 Niels Bohr *Atomfysik och mänskligt vetande* 6: 75
 Tobias Dantzig *Talen — vetenskapens språk* 12: 50
 George Gamow *Ett två tre . . . oändligheten* 9: 50
 — *Solen* 11: 50
 — *Universums skapelse* 6: 75
 Tor Ragnar Gerholm *Fysiken och människan* 9: 75
 G. Th. Guilbaud *Cybernetik* 5: 75
 Britt Hartmann *Laser — det nya ljuset* 9: 50
 Fred Hoyle *Världsalltets byggnad* 6: 75
 — *Människor och vintergator* 5: 50
 Martin Mann *Atomen i fredens tjänst* 8: 50
 A. E. E. McKenzie *Vetenskapens stora framsteg* 13: 75
 Patrick Moore *Planeterna* 9: 50
 — *Stjärnhimlen* 8: 50
 David Sciama *Världsalltet som enhet* 9: 50
 Alex G. Smith—Thomas D. Carr *Radioastronomi* 10: 50
 Staffan Ulvönäs *Moderna strömkällor* 10: 50
 W. A. Wallis—H. V. Roberts *Vad är statistik?* 8: 50

BIOLOGI, MEDICIN

- Göran Bergman *Fåglarnas liv* 7: 50
 Harold C. Bold *Växtvärlden* 9: 50
 J. A. W. Butler *Den levande cellen* 7: 50
 Rachel L. Carson *Under havsvinden* 6: 75

- Carl-Johan Clemedson *Människan i rymden* 8: 50
V. Dethier—E. Stellar *Djurens beteenden* 10: 50
W. H. Dowdeswell *Djurens ekologi* 16: 50
L. C. Dunn *Människans ärflighet och utveckling* 6: 75
Gösta Ehrensvärd *Liv — ursprung och utformning* 6: 75
— *Expansion — liv i universum* 7: 50
— *Tanke — liv som medvetande och känslospel* 9: 50
A. W. Galston *De gröna växternas liv* 9: 25
Peter Heimann (red.) *Medicinen av idag* 7: 50
Björn Kurtén *Istidens djurvärld* 8: 50
— *Människans utveckling* 8: 50
Martin Lindauer *Binas språk* 8: 75
Sten Lindroth *Charles Darwin* 6: 50
Gregor Mendel *Försök med växtbastarder* 4: 50
Adolf Portmann *Kamouflage i djurvärlden* 7: 25
Knut Schmidt-Nielsen *Djurens fysiologi* 7: 75
Maurice Sussman *Från cell till organism* 8: 50
B. Wallace—Th. Dobzhansky *Människan och strålningsriskerna* 7: 50
B. Wallace—A. M. Srb *Adaptation* 8: 50

LITTERATUR

ALLMÄNT

- BOUGLÉ, *Inventaires. La crise sociale et les idéologies nationales*. 1936.
ELLIOTT, *The pragmatic revolt in politics*. 1928.
ROUGIER, *Les mystiques politiques contemporaines et leurs incidences internationales*. 1935.

NATIONALSOCIALISMEN

- BUCHNER, *Grundriss einer nationalsozialistischen Volkswirtschaftslehre*. 1929.
DARRÉ, *Neuadel aus Blut und Boden*. 1930.
DIETRICH, *Die philosophischen Grundlagen des Nationalsozialismus*. 1935.
ERMARTH, *The new Germany*. 1936.
ESCHERICH, *Biologisches Gleichgewicht*. 1935.
FAUSER, *Das Gesetz im Führerstaat*. Archiv des öff. Rechts 1935.
FEDER, *Der deutsche Staat auf nationaler und sozialer Grundlage*. 1923.
— *Das Programm der N. S. D. A. P.* 1929.
FISCHER, *Der völkische Staat, biologisch gesehen*. 1933.
FORSTHOFF, *Der totale Staat*. 1934.
FRANK, *Nationalsozialistisches Handbuch für Recht und Gesetzgebung*. 1934.
FRICK, *Der Neuaufbau des Reiches*. 1934.
GEHL, *Die nationalsozialistische Revolution*. 1933.
— *Der Staat im Aufbau*. 1934.
— *Der nationalsozialistische Staat*. 1935.
GERBER, *Staatsrechtliche Grundlinien des neuen Reiches*. 1933.
GOEBBELS, *Revolution der Deutschen*. 1933.
— *Signale der neuen Zeit*. 1934.
— *Wesen und Gestalt des Nationalsozialismus*. 1934.
GÜNTHER, *Rassenkunde des deutschen Volkes*. 1923.
— *Kleine Rassenkunde Europas*. 1925. *Europas raser*. 1925.
— *Die Verstädterung*. 1934.
GÖRING, *Der Geist des neuen Staates*. 1933.
— *Aufbau einer Nation*. 1934.

Litteratur

- HAARKENS, *Der Begriff des Standes*. Archiv. des öff. Rechts 1934.
- HAVERSTADT, *Der Staat und die nationale Gesamtordnung*. Archiv des öff. Rechts 1936.
- HEBERLE, *From Democracy to Nazism*. 1945.
- HEIDEN, *Histoire du nationalsocialisme*. 1934.
- *Hitler*. 1936. (Svensk översättning 1936.)
- HITLER, *Mein Kampf*, 1925, 1927. 8 Aufl. 1931. *Min kamp*. 1934.
- HUBER, *Die Gestalt des deutschen Sozialismus*. 1933.
- *Vom Sinn der Verfassung*. 1935.
- Jahrbuch für nationalsozialistische Wirtschaft*. 1935.
- KOELLREUTTER, *Grundriss der allgemeinen Staatslehre*. 1933.
- *Der deutsche Führerstaat*. 1934.
- *Deutsches Verfassungsrecht*. 1935.
- *Volk und Staat in der Weltanschauung des Nationalsozialismus*. 1935.
- Der Kongress zu Nürnberg 1934. Off. Bericht. 1934.
- KRANNHALS, *Das organische Weltbild*. 1928.
- KRIECK, *Nationalsozialistische Erziehung*. 1935.
- LARENZ, *Deutsche Rechtserneuerung und Rechtsphilosophie*. 1934.
- LEY, *Durchbruch der sozialen Ehre*. 1935.
- LOHMANN, *Hitlers Staatsauffassung*. 1933.
- MACKENROTH, *Tysklands ungdom i revolt*. 1933.
- MEISSNER-KAISENBERG, *Staats- und Verwaltungsrecht im Dritten Reich*. 1935.
- MOELLER VAN DEN BRUCK, *Das dritte Reich*. 1923.
- *Sozialismus und Aussenpolitik* (uppsatser 1919—1923). 1933.
- Nationalsozialistische Monatshefte*. 1930—1934.
- NICOLAI, *Die rassengesetzliche Rechtslehre*. 1933.
- *Der Staat im nationalsozialistischen Weltbild*. 1934.
- ORDING, *Det tredje riket*. 1933.
- POETZSCH-HEFTER, *Vom Deutschen Staatsleben (vom 30 Januar bis 31 Dezember 1933)*. Jahrbuch des öff. Rechts der Gegenwart 1935.
- Reichstagung in Nürnberg 1935*. 1936.
- ROSENBERG, ALFRED, *Der Mythos des 20. Jahrhunderts*. 3 Aufl. 1932.
- *Grundsätze und Ziele der N. S. D. A. P.* 1933.
- *Blut und Ehre*, 1934.
- ARTHUR, *A history of the German republic*. 1936.
- RUDOLF, *Nationalsozialismus und Rasse*. 1931.
- RÖSSLE, *Die Grundlagen der politischen Erneuerung*. 1934.
- SCHAUMBURG-LIPPE, *Deutsche Sozialisten am Werk*. 1935.
- SCHEUNER, *Die nationale Revolution*. Arch. des öff. Rechts. 1934.

Litteratur

- SCHINKEL, *Preussischer Sozialismus*. 1934.
SCHMITT, *Staat, Bewegung, Volk*. 1933.
SCHUMAN, *The nazi dictatorship*. 1935.
SOMBART, *Deutscher Sozialismus*. 1934.
SPENGLER, *Preussentum und Sozialismus*. 1920. *Preusseri och socialism*. 1921.
STAPEL, *Die Kirche Christi und der Staat Hitlers*. 1933.
STRASSER, *Kampf um Deutschland*. 1932.
WILHELM, *Deutschland wie es wirklich ist*. 1934.

DEN ITALIENSKA FASCISMEN

- AHLBERG, *Spelet om svart och rött*. 1933.
BECHERATH, *Wesen und Werden des faschistischen Staates*. 1927.
BECKMAN, *Den fascistiska korporativismen*. 1933.
— *Det nya Italien*. 1934.
BERNHARD, *Der Staatsgedanke des Faschismus*. 1931.
BIAGI, *l'Etat corporatif*. 1935.
BORTOLOTTI, *Die Revolution der jungen Völker*. 1931.
— *Faschismus und Nation*. 1932.
— *Massen und Führer in der faschistischen Lehre*. 1934.
CORRADINI, *La riforma politica in Europa*. 1929.
La dottrina fascista. 1929.
ERMARTH, *Theorie und Praxis des faschistisch-korporativen Staates*. 1932.
EVOLA, *Heidnischer Imperialismus*. 1933.
FINER, *Mussolini's Italy*. 1935.
GENTILE, *The philosophic basis of fascism*. Foreign affairs 1928.
— *Origini e dottrina del fascismo*. 1929.
HELLER, *Europa und der Faschismus*. 1929.
HESSLER, *Fascismens statslära*. Nordisk tidskrift 1930.
LO VERDE, *Die Lehre vom Staat im neuen Italien*. 1934.
MARAVIGLIA, *Alle base del regime*. 1929.
MENZEL, *Der Staatsgedanke des Faschismus*. 1935.
MERIGGI, *Faschismus und Recht*. 1934.
MUSSOLINI, *Le fascisme*. 1934.
PANUNZIO, *Il sentimento dello stato*. 1929.
— *Allgemeine Theorie des faschistischen Staates*. 1934.
PELLIZZI, *Fascismo-aristocrazia*. 1925.
ROCCO, *The political doctrine of fascism*. 1926.
— *La trasformazione dello stato*. 1927.

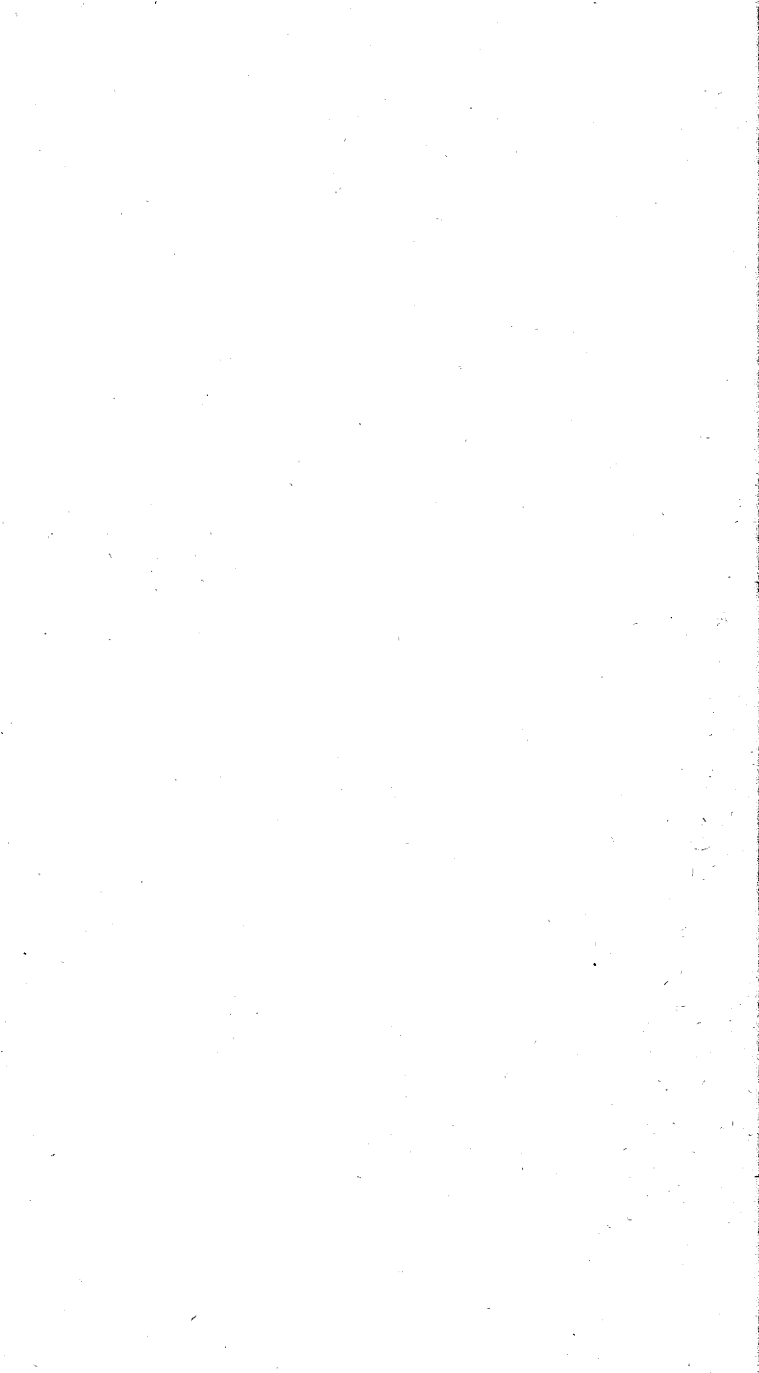
Litteratur

- ROSENSTOCK-FRANCK, *L'economie corporative fasciste en doctrine et en fait*. 1934.
SCHNEIDER, *Making the fascist state*. 1928.
TINGSTEN, *Från parlamentarism till diktatur*. 1930.
VALENZIANI, *Le corporatisme fasciste*. 1935.

AUSTROFASCISMEN

- ADAMOVICH, *Grundriss des österreichischen Staatsrechts*. 1935.
BAYER, *Der berufständische Aufbau in Österreich*. 1935.
Der christliche Ständestaat. 1933—1936.
DOBRETSBERGER, *Vom Sinn und Werden des neuen Staates*. 1934.
FIDELIS, *Österreichs europäische Sendung*. 1935.
HILDEBRAND, *Engelbert Dollfuss*. 1934.
KERSCHAGL, *Die Quadragesimo anno und der neue Staat*. 1935.
KNOLL, *Das Ringen um die berufständische Ordnung in Österreich*. 1933.
— *Vom Seipel zu Dollfuss*. 1934.
KOGLER, *Vorlesungen über die ideellen und historischen Grundlagen des österreichischen Staates*. 1936.
KUNSCHAK, *Österreich 1918—1934*. 1934.
LANSKE, *Politische Gesellschaftslehre*. 1934.
MERKL, *Die ständisch-auktoritäre Verfassung Österreichs*. 1935.
NELL-BREUNING, *Die soziale Enzyklika*. 1932.
ORDING, *Österrike*. 1934.
PICARD, *La doctrine catholique de l'Etat*. 1934.
ROMMEN, *Der Staat in der katholischen Gedankenwelt*. 1935.
Die Rundschreiben Leos XIII und Pius XI über die Arbeiterfrage und über die gesellschaftliche Ordnung. Amtl. deutscher Text.
SCHMITZ, *Das christlich-soziale Programm*. 1932.
— *Die berufständische Ordnung nach der Quadragesimo anno*. 1933.
— *Der Weg zur berufständischen Ordnung in Oesterreich*. 1934.
SCHUSCHNIGG, *Die Verfassung des Bundesstaates Österreich*. 1935.
TAUTSCHER, *Schuschnigg spricht*. 1935.
WEICHS, *Wir bauen den Ständestaat*. 1933.
Verwaltungsarchiv 1933; uppsatser av Braunias, Schönbauer, Kier m. fl. rörande de statsrättsliga förutsättningarna för diktaturen.
WINKLER, *Die Diktatur in Österreich*. 1935.
WINTER, *Arbeiterschaft und Staat*. 1934.
VOEGELIN, *Der autoritäre Staat*. 1936.
Z EGLITZ, *Die ständische Bewegung*. 1933.

Inga ideologier har under 1900-talet haft så katastrofala följder som de fascistiska. Det snabba uppbyggandet av våldsregimer utan motstycke i historien, rasförföljelser och världskrig orsakades av att grumliga tankesystem omsattes i verklighet av hänsynslösa ledare och slaviskt trogna funktionärer.

I *Nazismens och fascismens idéer* skildrar Herbert Tingsten de nationella diktaturernas bakgrund och framväxt i Tyskland, Italien och Österrike. Han låter Hitler och Mussolini framträda genom sina skrifter och tal och analyserar hänsynslöst de tankar de och deras eftersägare för fram.

Nazismens och fascismens idéer är en ny upplaga av Herbert Tingstens klassiska verk *Den nationella diktaturen*, som utkom 1936. Den har bevarat sin aktualitet genom åren, så att de ord som Johannes Wickman skrev vid den första publiceringen är lika giltiga i dag som då:

”De som är obekanta med ämnet skall i denna bok finna allt vad som behövs för att känna och till sitt värde fatta den nazistiska världsåskådningen. De som är orienterade på förhand skall bokstavligen tjusas av denna framställning, som är på ett egenartat sätt självlysande av vett och kunskap.”

ALDUSBÖCKER AV HERBERT TINGSTEN

Demokratiens problem 7:—

Åsikter och motiv 8:50

Svensk utrikesdebatt mellan världskrigen 13:50

Viktoria och viktorianerna 15:—

Bokförlaget Aldus/Bonniers   Pris 11:—